
**KULTUURIVÄÄRTUSTE KAITSE
RELVAKONFLIKTI KORRAL**

Eesti Muinsuskaitse Selts

Koostaja: Eesti Muinsuskaitse Selts

Toimetaja: Helle-Silvia Solnask

Keeletoimetaja: Marju Reismaa

Tõlkijad: Katrin Kiik, Kristi Tinkus, Marju Reismaa, Avatar OÜ

Kujundaja: Inga Heamägi

© Eesti Muinsuskaitse Selts 2009

ISBN 978-9949-18-715-7

Väljaandmist toetas Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium

Rahvusvahelise konverentsi
"Kultuuriväärtuste kaitse relvakonflikti korral. Haagi konventsiooni
teine protokoll – kuidas seda rakendada?" ettekanded.
7.–8. veebruar 2008, Tallinn

Sisukord

- 5** *Joris D. Kila*
Kultuuriväärtuste kaitse olulisus relvakonflikti korral.
Kultuuriväärtuste ekspertide kasutamine sõjaväes rahu- ja sõjaajal: praktilisi näiteid lahinguväljalt
- 29** *Matthew Bogdanos*
Bagdadi vargad
- 53** *Lawrence Rothfield*
Muinsused tule all: Iraagi õppetunnid
- 67** *Réka Varga*
1954. aasta Haagi konventsioonist ja selle protokollidest tulenevad kohustused ning nende riiklik rakendamine
- 73** *Jan Hladík*
Haagi konventsiooni teise protokolli rakendusjuhendi väljatöötamine
- 77** *Karim Peltonen*
Kultuuriväärtuste kaitse Soomes – ülevaade 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamisest
- 83** *Marju Reismaa*
1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamine Eestis
- 89** *Erika C. Pieler*
1954. aasta Haagi konventsiooni rakendamine Austria seadusandluses
- 95** *Giovanni Pastore*
Kultuuriväärtuste kaitse relvakonflikti korral
- 99** *Nout van Woudenberg*
Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni (1954) teine protokoll – Hollandi riigi panus
- 107** *Franz Schuller*
Relvajõudude ja rahvusvahelise üldsuse kohustused (seoses kultuuriväärtuste kaitsega relvakonflikti korral)
- 115** *Christopher Herndon*
Ei ole paremat plaani kui plaani puudumine: probleeme ja lahendusi Babülonist 2003–2004
- 119** *Patrick J. Boylan*
Sõjaline vajadus on midagi märksa enam kui sõjaline mugavus
- 129** *Michael Pesendorfer*
Rahvusvaheliste ja riigisiseste relvakonfliktide mõju kultuuriväärtustele ning rahutagamisoperatsioonidele
- 137** *Karl Habsburg-Lothringen*
Vaimse kultuuripärandi kaitse ja selle olulisus
- 143** *Stéphane J. Hankins*
Kokkuvõtvad kommentaarid

Kultuuriväärtuste kaitse olulisus relvakonflikti korral. Kultuuriväärtuste ekspertide kasutamine sõjaväes rahu- ja sõjaajal: praktilisi näiteid lahinguväljalt

Kolonelleitnant (res.) Joris D. Kila

Kultuuriväärtuste kaitse (edaspidi KVK) seadusandluse areng

*"Manches Herrliche der Welt ist in krieg und Streit zerronnen. Wer beschützt und erhält, hat das grösste Los gewonnen."*¹ Nõnda lausus Johann Wolfgang Goethe (1749–1832), kes mõistis juba aastal 1826, et kultuuriväärtusi² tuleb konflikti ajal kaitsta või need kaovad igaveseks. Juba ammu enne Goethet, aastal 1625, käsitles seda teemat Hollandi õpetlane Grotius oma õigusteaduslikus uurimuses "Sõja ja rahu õigusest". Grotius kirjutas, et mõistus sunnib säästma "neid asju, mille purustamine ei nõrgenda vaenlast ega too kasu sellele, kes need purustab", nagu "sammastikud, kujud ja muu taoline" – see tähendab, "väärtuslikud asjad".³

Prantsusmaal võeti määrusi ja eeskirju teatavate "rekvireeritud aarete ja monumentide" kaitseks vastu juba aastal 1791, millele üsna varsti järgnes kaitsealane seadusandlus, kuna eksisteeris ka määrusi, mis käskisid hävitada "despotismi igandeid".⁴ See ei takistanud Napoleoni pärast oma Egiptuse sõjakäigu lõppu aastal 1801 viimast muinasesemeid Egiptusest Prantsusmaale. Prantslaste poolt sõjatrofeedena kogutud muinasesemed konfiskeeriti inglaste poolt pärast Napoleoni vägede lõplikku lüüasaamist. Nende hulgas oli ka kuulus Rosetta kivi, mis asub tänaseni Briti Muuseumis.

Selgesõnaliselt mainiti kultuuriväärtuste kaitset esmakordselt USA föderaalarmee Lieberi koodeksis aastal 1863⁵, mis on tänaseni osa USA sõjaõigusest. See annab kaitsestaatuse raamatukogudele, teaduslikele kogudele ja kunstiteostele. 1874. a Brüsseli deklaratsioon ja 1880. a Oxfordi koodeks

¹ Goethe, J. W. (1826). Krieg und Frieden. – Zyklus zu acht Sinnbildern.

² Kasutatakse nii mõistet "kultuuripärand" kui ka "kultuuriväärtused", kuid juriidilise korrektsuse huvides vastavalt 1954. a Haagi konventsioonile ja muudele rahvusvahelistele lepingutele on käesolevas uurimuses parem kasutada mõistet "kultuuriväärtused".

³ Grotius, H. (tuntud ka kui Huig de Groot ja Hugo de Groot, 1583–1645). (1625). De jure belli ac pacis. Pariis.

⁴ O'Keefe, R. (2006). The Protection of Cultural Property in Armed Conflict. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ "Lieberi juhised" kujutavad endast esimest katset kodifitseerida sõjaõigust. Need koostas Ameerika kodusõja ajal toonane Columbia kolledži professor New Yorgis Francis Lieber, kinnitas ohvitseride kogu ja kuulutas välja president Lincoln. Ehkki need olid siduvad ainult Ühendriikide relvajõududele, vastasid need suures osas tol ajal eksisteerinud sõja-seadustele ja -tavadele. "Lieberi juhised" mõjutasid tugevalt sõjaõiguse edasist kodifitseerimist ning sarnaste määruste vastuvõtmist teiste riikide poolt. Need olid aluseks sõjaõiguse rahvusvahelise konventsiooni projektile, mida tutvustati Brüsseli konverentsil aastal 1874, ning need kiirendasid Haagi konventsioonide vastuvõtmist maasõja kohta aastail 1899 ja 1907. Allikas: Schindler, D., Toman, J. (1988). The Laws of Armed Conflicts: a collection of conventions, resolutions and other documents. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publisher, 3-23. Rahvusvahelise Punase Risti Komitee koduleht, rahvusvahelise humanitaarõiguse lepingud ja dokumendid, <http://www.icrc.org/ihl.nsf>. Vt ka Brüsseli ja Oxfordi deklaratsioone.

mainivad samuti kultuuriväärtusi, ent neid ei ratifitseerinud piisavalt suur hulk riike, et neid võiks pidada ametlikeks rahvusvahelisteks lepinguteks⁶. Aastal 1907 nõudis Haagi konventsioon maasõja kohta piiramiste ja pommitamistega tegelevatelt pooltelt võimaluste piires usule, kunstile ja teadusele pühendatud ehitiste ning ajalooliste monumentide säästmist.⁷

Ehkki seda tuli ette juba iidsetel aegadel, muutus kultuuriväärtuste hävitamine ulatuslikumaks seoses pommituslennukite ja kauglaske relvastuse kasutuselevõttuga. Esimese maailmasõja tulemusel hävis suur hulk kultuuriväärtusi Belgias ja Ida-Prantsusmaal, ent Teine maailmasõda oli süstemaatilise pommitamise ja kultuuriväärtuste okupeeritud aladelt väljaviimise tõttu veelgi traumaatilisem⁸. KVKga seotud sündmuse viimase maailmasõja käigus on käsitletud mitmed uurimused, nagu Lynn H. Nicholase põhjalik käsitlus "The Rape of Europa" (1994) ning Robert Edseli (2006), Patrick Boylani (2002) ja Hector Feliciano (1997) tööd. Nimetatud autorid annavad selge ülevaate natside süstemaatilistest kuritegudest kultuuriväärtuste vastu, nagu Hitleri ja Göringi kunstikogumisrühmad, samuti Nõukogude Liidu tegevusest⁹. Nõukogude trofeebrigadide "eriülesanne" tõi kaasa olukorra, mis annab rahvusvahelisele kultuurikogukonnale tänaseni tegevust. Nimelt võttis Jossif Stalin pärast sõja lõppu reparatsiooni enda kätte ning käskis trofeebrigadidel otsida "Venemaal sõja ajal hävinud ja sealt äraviidud kunstiteostega hinnalt ja kvaliteedilt samaväärseid teoseid".¹⁰

Kõik need sündmused viisid lõpuks esimese ülemaailmse konventsioonini, mis tegeles eranditult KVKga – relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi 1954. aasta konventsioon (edaspidi Haagi konventsioon) ning selle esimene protokoll, mida hiljem täiendas teine protokoll (1999), mida kohaldatakse nii rahvusvaheliste kui mitterahvusvaheliste konfliktide korral.

2003. a aprillis tõusis see teema taas rahvusvahelisse päevakorda seoses Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamisega ning Iraagi arheoloogiliste paikade jätkuva laastamisega.

Sissejuhatus

Katsed kaitsta kultuuriväärtusi konflikti ajal pole seni olnud kuigivõrd edukad. Miks? Uurimused on

⁶ Allikas: Boylan, P. (2002). The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millennium. – *Illicit Antiquities. The theft of culture and the extinction of archaeology.* / Ed. N. Brodie, K. W. Tubb. London: Routledge, 43-108.

⁷ 1907. aasta Haagi IV konventsioon maasõja seaduste ja tavade kohta, artikkel 27.

⁸ Pesendorfer, M. (juuni, 2006). Threats to Cultural Heritage in situations of international and non-international armed conflict – Real world and fictitious case studies. – *Protection of Cultural Property in Peace Support Operations*, rahvusvaheline töötuba Bregenzis. www.bundesheer.at.

⁹ Akinsja, K., Koslov, G. (1996). Operatie Kunstroof. Jan Mets: Amsterdam.

¹⁰ Nende hulgas oli Saksa riigi omanduses olnud kultuuriobjekte, kirikutest ja sünagoogidest võetud kultuuriobjekte, samuti hulgaliselt eraomandit, mida sakslased olid inimestelt röövitud. Nõukogude Liitu tagasiviidud kunstiteoseid hoiti aastaid suhtelises saladuses kuni avalikustamise (Гласность) viimaste aastateni. Kui Euroopa riigid hakkasid oma kultuuriväärtusi ja arhiive tagasi nõudma, võtsid Vene seadusandjad vastu seaduse, millega saab natsionaliseerida kõik kultuuriväärtused, mis toodi Venemaale II maailmasõja lõpul. Aastal 1999 avaldas Konstitutsioonikohus seisukoha, mis põhimõtteliselt toetab seadust. Kuidas on sellised teod kooskõlas rahvusvahelise õigusega? Millised on võimalused nimetatud ümberpaigutatud kultuuriväärtuste tagastamiseks? Allikas: konverentsi "Sõjakahjud vs kultuuripärand" teade, Harvard, veebruar 2008.

näidanud võimalikke vigu, mille põhjuseks on peamiselt halb ettevalmistus ja ebapiisav suhtlemine ning teema väheolulisus huvirühmade jaoks. Sellised kogemused ning saadud õppetunnid peavad andma viiteid ja juhtnööre paremaks tegutsemiseks ning ettevalmistuseks, sealhulgas väljaõppeks rahuajal. Poliitikakujundajad peaksid meeles pidama, et sõjaväelased rakendavad KVKd vastuvaidlemata, kui see edastatakse lihtsa käsuna ülevalt alla, samas kui praegu jääb vastav kohustus suhteliselt ebamääraseks. Käesolevas uurimuses püüan nende küsimuste selgitamisel astuda sammu edasi, tuues ja kirjeldades mitmeid näiteid headest ja halbatest praktikatest ning tehes ettepanekuid KVK rakendamise parandamiseks sõjaväestruktuurides vastavalt 1954. a Haagi konventsioonile ja selle protokollidele.

Lisaks peaks käesolev töö andma praktilise ülevaate kultuuriasutuste, sõjaväe ja ametkondadevahelistest tegevustest KVK osas ning pakkuma võimalusi KVKd puudutavate teadmiste tõhusaks edasiandmiseks riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil. Teavitustöö on üks Haagi konventsioonis nimetatud kohustustest.¹¹ Kultuuripärandi all võib silmas pidada kultuuriobjekte, sealhulgas ehitisi ja artefakte, ning vaimse kultuuripärandi väljundeid. Parema selguse huvides toon praktilisi näiteid kõikjal, kus see on kasulik ja võimalik. Enamik mainitud juhtumeid ja probleeme puudutavad arhitektuurimälestisi, arheoloogilisi paiku ja artefakte, kuna minu taust on kunstiajalugu ja arheoloogia. See aga ei tähenda, et arhiivid või raamatukogud poleks hävitamise või rikkumise ohvrid või et need oleksid ebaolulisemad.

“Kultuurilist” tuleks mõista kui “kultuuripärandit puudutavat” ehk täpsemalt kultuuripärandi (juriidilises sõnastuses kultuuriväärtuste) kaitset puudutavat, kus kultuuripärandit tuleks käsitada partikulaarsena üldise all. Lisaks arutelule KVK rakendamise võimalustest ja piirangutest tsiviilmilitaarkoostöö (CIMIC) raames¹² esitatakse häid põhjendusi KVK rakendamise kasuks kogu relvajõudude ulatuses kultuuriväärtuste “ametlike” ohvitseride poolt. See tundub olevat kohustuslik rahvusvaheliste lepingute alusel, samas kui CIMICi raames rakendamine nõuab, et selline tegevus toetaks välikomandöri missiooni. Siin võib esineda ühtesobimatust, samuti huvide konflikte¹³, mida saab vältida, andes KVKle püsiva kindlaksmääratud positsiooni kaitseministeeriumis¹⁴, et see teema kaasataks vajadusel planeerimisse ning integreeritaks operatsioonidesse, poliitikakujundamise osakondadesse ja koostöösse tsiviilasutustega. Ametliku kultuuriväärtuste kaitse ohvitseri (KVKO) näite leiab Austria Liiduväest (*Bundesheer*). Austerlaste hinnangul on KVKOde süsteem vastavuses nende kaitseministeeriumi määrusega ekspertide ja teenuste kohta, mille aluseks on 1954. a Haagi konventsiooni artiklid 7 ja 25.

Nimetatud KVKO ülesanneteks on tagada kultuuriväärtuste kaitse ja austamine, tegutsemine

¹¹ Haagi konventsiooni II protokoll, artikkel 30 (1, 2, 3).

¹² Poola armee rakendab KVKd CIMIC kaudu, ent omistab sellele suurt tähtsust, tehes seda tihti missiooni toetamiseks.

¹³ Komandöril võib olla parem järgida sõjalisi vajadusi või koostada kergesti märgatavate vahetu mõjuga projektide aruandeid kui rakendada KVKga seotud tegevusi, mille mõju on tihti kaudne ning mis on vähem märgatavad, kuigi on rahvusvaheliste lepingute järgi kohustuslikud.

¹⁴ Inglise keeles MoD (Ministry of Defense), USAs DoD (Department of Defense).

komandöri nõuniku ja eksperdina, väeosade ja komandöride väljaõppe tagamine ning elluviimine, suhtlemine kultuuriväärtustega tegelevate tsiviilasutuste ja -ekspertidega. Lisaks annab KVKO nõu planeerimise ajal ning vastutab KVKd puudutavate taktikaliste meetmete eest kriitilistes piirkondades. KVKO on ka tsiviilvõimude nõuandja ja konsultant ning staabi liikmena olukorra ettekande esitaja.¹⁵ Teoorias võivad need ametnikud töötada KVK alal märksa iseseisvamalt, puutumata otseselt kokku selliste küsimustega nagu komandöri missiooni toetamine ning üldlevinud probleemid, nagu sõjalise vajaduse printsiip.

Üldlevinud probleem:

sõjalise vajaduse (halvasti määratletud) printsiip versus KVK vastavalt 1954. a Haagi konventsioonile

"Me peame austama mälestisi, kuivõrd sõda seda lubab. Kui me peame valima kuulsa hoone hävitamise ja oma meeste ohverdamise vahel, siis meie meeste elud tähendavad lõpmatult enam ning hooned peavad kaduma. Ent valik ei ole alati nii selgepiiriline. Paljudel juhtudel saab mälestisi säästa ilma lahingutegevust kahjustamata. Miski ei saa sõjalise vajaduse vastu, kuid sageli kasutatakse seda väljendit seal, kus oleks õigem rääkida sõjalisest või isegi isiklikust mugavusest."

Kindral Eisenhower 29. detsembril 1943.

USA sõjaväeline administratsioon käsitleb kultuurilist rüüstamist ja hävitamist üldise sõjaõiguse raames, mis jätab mõistagi palju ruumi sõjalise vajaduse halvasti määratletud põhimõttele¹⁶.

On ilmne, et pärast Teist maailmasõda on sõjategevus muutunud sümmeetrilisest asümmeetriliseks. Mõned asjad on siiski jäänud samaks, näiteks snaiperid, kes võtavad sisse positsioonid kõrgetes punktides, nagu Iraagis Samarras asuvates minarettides.

1954. a Haagi konventsiooni artikli 11 lõige 2 sätestab, et II peatüki artikli 8 alusel kultuuriväärtustele antud puutumatus võib ära võtta "ainult vältimatu sõjalise vajaduse korral". Sellise vajaduse (vt ka kindral Eisenhoweri avaldust) võib kindlaks määrata vaid diviisiga võrdväärse või suurema üksuse komandör. See on ilmselgelt näide suurest kaalust, mille konventsioon omistab sõjalise otsuse kvaliteedile antud küsimuses, ning nõuande kvaliteedile, mis mõjutab komandöride otsust. Praktikas on diviisiga võrdväärse üksuse komandör vähemalt kahe tärniga kindral, kes juhib sageli mitmeriigiliste vägede missiooni.

Loogiliselt võttes peavad puutumatus äravõtmisega seotud nõu andma militaarstrateegia eksperdid, militaarjuristid ja kultuuriekspertid. Enne missiooni teostatud hinnangute ja uuringute tulemused peaksid selles üldjuhul oma osa mängima. Siiski on äärmiselt soovitatav töötada välja stsenaariumid

¹⁵ Informatsioon pärineb brošüürist, mis on koostatud koostöös Austria relvajõudude Riigikaitseakadeemiaga Viinis ning Austria Kultuuriväärtuste Ühinguga. www.kulturgueterschutz.at, 2006.

¹⁶ Yale Human Rights & Development Law Journal, 8. kd, 2005, lk 164-166.

erinevate olukordade tarbeks. See tähendab, et tsiviil- ja sõjaõiguse eksperdid peaksid teostama uurimusi ning kommenteerima 1954. a Haagi konventsiooni ülalnimetatud artiklit ka selleks, et määrata kindlaks, kas see mõjutab selliseid olukordi nagu näiteks sündmused, kuhu on kaasatud diviisist väiksema üksuse komandör. Peale selle, kas konventsioon annab ka juhiseid sõjaliste otsuste langetamiseks üldtunnustatud kultuuriväärtuste puhul, mida pole (veel) kantud rahvusvahelisse registrisse? Lõpuks, millised on õiguslikud tagajärjed, kui lahinguväljal tekib ootamatult kultuuriväärtuste võimaliku hävitamise olukord, millesse on kaasatud väiksem lahinguüksus oma välikomandöriga – üksikasjalikumad juriidilised tõlgendused oleksid äärmisel kasulikud.

Samuti ei tohi tähelepanuta jätta nüüdisaegset seisukohta, et kultuuripärandit ei saa vaadelda lahus looduspärandist. Kultuuripärandit tuleb mõista ja näha tervikuna, mis hõlmab ka keskkonda. Teiste sõnadega, me ei saa rääkida eraldiseisvatest mälestistest ja kunstiteostest, vaid peame aduma nende omavahelist seotust ja sidet keskkonnaga. Itaalias on sellise lähenemisviisi nimi *Beni Culturali*: arheoloogiline pärand, arhiivindus ja raamatukogundus; ajaloolis-kunstiline, maastiku- ja keskkonnapärand.¹⁷ Oluline rahvusvaheline leping, mis seda teemat käsitleb, on 1972. a UNESCO konventsioon maailma kultuuri- ja looduspärandi kaitse kohta, mis on tuntud ka kui maailmapärandi konventsioon (MPK). Ühe osa sellest moodustab maailmapärandi nimekirja, mis sisaldab nii kultuuri- kui ka looduspärandit, mõnel juhul kombineerituna. Sellesse nimekirja kaasatud objektid võib ohustatuse korral kanda ohustatud maailmapärandi nimekirja. Selles nimekirjas kirjeldatud väärtustele kohaldatakse rahvusvahelist abi, kui neid ähvardavad konkreetsed ohud, sealhulgas "relvakonflikti puhkemine või puhkemise oht".¹⁸

Sõjaväejuristid peaksid MPK mõju sõjalistele operatsioonidele arutama tsiviilekspertidega.

1954. a Haagi konventsioon	Hetke militaarpoliitika, -tavad, -praktika ja -määrused	Võimalikud kitsaskohad või soovitatavad täiendused
<p><i>Artikkel 3. Kultuuriväärtuste kaitsmine</i></p> <p>Konventsiooniosalised kohustuvad juba rahu ajal rakendada abinõusid, et valmistada ette oma territooriumil asuvate kultuuriväärtuste kaitsmine relvakonfliktide võimalike tagajärgede eest.</p>	<p>Operatsioonid toimuvad: relvajõudude koduriigis või välisriigis, kus missioon toimub, territooriumil asuvas vastutusalas (VA).</p>	<p>Kas artikkel 3 annab juhise või isegi loob kohustuse välismissiooni territooriumi VAs asuvate kultuuriväärtuste kaitsmise ettevalmistamiseks enne välismissiooni?</p> <p>Artikkel 5: võimalikud kohustused, mis puudutavad kultuuriväärtuste kaitsmist väljaspool koduriiki.</p>

¹⁷ Allikas: Verona Ülikooli kunsti- ja filosoofiateaduskond.

¹⁸ Kasutatud allikas: O'Keefe, R. (2006).

<p><i>Artikkel 4. Kultuuriväärtuste austamine</i></p> <p>1. Konventsiooniosalised kohustuvad austama oma territooriumil ning teise konventsiooniosalise territooriumil asuvaid kultuuriväärtusi, keelates relvakonflikti korral kasutada kultuuriväärtusi, nende kaitserajatisi ja lähialasid eesmärkidel, mis võivad põhjustada kultuuriväärtuste hävimist või kahjustumist, ning hoidudes nende väärtuste vastu suunatud mis tahes vaenuaktist.</p>	<p>KVK peab toetama komandöri missiooni, järgides NATO AJP-9 CIMIC doktriini.</p>	<p>Kas sõjaväelastel on kohustust kaitsta kultuuriväärtusi mitte ainult oma VAs, vaid ka kogu riigis, kus nad oma missiooni täidavad, kui see välisriik on Haagi konventsiooni osalisriik?</p> <p>Kas UNESCO konventsioon annab juhiseid?</p>
<p><i>Artikkel 4. Kultuuriväärtuste austamine</i></p> <p>2. Lõikes 1 nimetatud kohustusi võib rikkuda ainult tungiva sõjalise vajaduse korral.</p>	<p>Välikomandör otsustab kõik tegevused.</p>	<p>Mis on sõjaline vajadus? Kes otsustab? Kes annab nõu? Mis on sõjaline sihtmärk? Kas selle määrab funktsioon, asukoht, igapäevane kasutus? Kes teeb kindlaks sõjalise väärtuse, võrreldes kultuuriobjekti kultuurilise väärtusega?</p>
<p><i>Artikkel 4. Kultuuriväärtuste austamine</i></p> <p>3. Lisaks kohustuvad konventsiooniosalised keelama, ära hoidma ja vajadusel tõkestama kultuuriväärtuste vargust, röövimist või ebaseaduslikku omandamist ning vandalismiakte nimetatud väärtuste suhtes. Nad keelavad teise konventsiooniosalise territooriumil asuvate vallaskultuuriväärtuste rekvireerimise.</p>	<p>Puuduvad kultuurilised hinnangud ja kultuurialaga tegelevad sõjaväelased, kuna KVKd ei peeta tihti üldse prioriteediks või see ei toeta välikomandöri missiooni. Sõjaväepolitseil puudub väljaõpe kultuuriväärtuste küsimustes.</p>	<p>Ilmselt Haagi konventsiooni alusel kohustuslik. Kas sõjalised tavad ja määrused prevaleerivad kohustuste ees, mis tulenevad rahvusvahelistest lepingutest (sealhulgas Haagi konventsiooni + protokollid), kui pole konkreetset sõjalist vajadust, mis sunniks loobuma artiklis 4 kirjeldatust?</p> <p>Millisel juhul prevaleerib välikomandöri otsus rahvusvahelise õiguse ees?</p>

<p><i>Artikkel 11, lõige 2</i></p> <p>... puutumatus, mis on antud kultuuriväärtusele vastavalt II peatüki artiklile 8, saab ära võtta "ainult vältimatu sõjalise vajaduse korral". Käsü annab diviisikomandör või temast kõrgem väejuht.</p>	<p>Ei toeta komandöri missiooni vastavalt NATO AJP-9 CIMIC doktriinile.</p> <p>Praktikas on diviisi või kõrgemal tasemel komandör tõenäoliselt koalitsioonivägede või mitmeriigiliste vägede komandör.</p>	<p>Ülemkomandöril käesoleva artikli tähenduses pole tema heaks töötavaid kultuurinõunikke. Kas artiklis 7 sätestatu on Haagi konvent-siooni kohaselt kohustuslik?</p> <p>NB: J9 CIMIC nõunik ei saa antud juhul olla asetäitjaks.</p>
---	--	---

Mängumaa

Konfliktiaegne KVK ning järelkult ka selle kaitse ettevalmistamine rahu ajal pole mitte üksnes tsiviilkohustus, vaid ka osa sõjalistest operatsioonidest. Selle rakendamist praktikas on uuritud ja käsitletud erinevatest vaatepunktidest, nagu näiteks ajalooline (Nicholas, Edsel), juriidiline (Toman, Boylan, Roger O'Keefe, Merryman) ja bürokraatlik¹⁹/organisatsiooniline (Wilson, Rothfield) perspektiiv. Lisaks on oma panuse andnud kunstiajaloolased, muinsuskaitsepetsialistid, ennetava konserveerimise spetsialistid, arheoloogid ja sõjaväelased²⁰. Sellest annab tunnistust hulk rahvusvahelisi konverentse, seminare ja ümarlauaväitlusi. Viimasel ajal on mitmed arheoloogid tõstatanud eetilise küsimuse sõjaväelastega koostööd tegevate arheoloogide kohta²¹. Lisaks üksteisele vastanduvatele rühmadele ja vaidlustele kultuurikogukonnas, mis viivad kesise lobitööni ning ühtse arvamuse puudumiseni, on ka muid kultuurilisi erimeelsusi, vasturääkivusi ja huvide konflikte, millega tuleb arvestada KVK küsimuse päevakorda tõstmisel.

Scott Feil eristab kogumikus "Antiquities under Siege" kaks põhirühma, kes tegelevad KVK süsteemi loomisega:

1. kogukond, kel on *loomuomane* huvi antud küsimuse vastu – kultuuriekspertid, akadeemikud jt, kellel on väga vähe ressursse ja võrgustikke, ning
2. *instrumentaalse* huviga ning märkimisväärsete ressursside ning võimuga kogukond, nagu sõjavägi, rahvusvahelised organisatsioonid, valitsusvälised organisatsioonid (VVO), valitsusasutused jne.

Lihtsalt öeldes peavad loomuomase huvi esindajad veenma instrumentaliste KVKga tegelema.

¹⁹ Juhtimine valitsusasutustes.

²⁰ Kahjuks näitavad huvi üles ainult vähesed kaitseministeeriumid ja militaarorganisatsioonid, nt Holland, Itaalia, Austria, USA, Suurbritannia, Eesti, Jordaania, Poola.

²¹ Spetsiaalsed istungjärgud ja arutelud sel teemal on kavandatud 6. Maailma arheoloogilisel kongressil, mis peetakse Dublinis 29. juunist 4. juulini 2008. Mõned Suurbritannia tsiviilekspertid on üsna tugevalt sõjaväelastega koostöö vastu.

Selle saavutamiseks tuleb viimastele tõestada, et KVK "aitab kaasa nende operatsioonidele"²² ning on pikas perspektiivis nende huvides. Asja veelgi lihtsustades võib rääkida sisemistest ja välistest osapooltest.

Oluline on hoida KVK ja kultuurilistele hädaolukordadele reageerimine lahus "humanitaarabi/hädaolukorratööstuse turust", mida valitsevad sellised institutsioonid ja VVOd nagu Médecins Sans Frontières, World Food Program, Oxfam jt. Nende dünaamika erineb liialt kultuurisfääri omast ning erinevalt juriidilistest ekspertidest ja mõningatest eranditest ei ole KVKga hõivatud kultuuriekspertidid kuigi edukad kuluaaripoliitikas, rahaliste vahendite leidmises, reklaamis ning oma osa kaitsmises turul. Tuleb leida põhimõttelised lahendusi rahastamise, staatuse, esitlemise ja kooskõlastamise osas. On ütlematagi selge, et see mängumaa pole ainult rahvus- ja riikide vaheline, vaid sõltub ka ametkondade ja valdkondade vahelistest elementidest.

Selle raames tuleb vastata ka muudele asjassepuutuvatele küsimustele: kuidas käsitletakse konflikti ajal KVKd sõjalises kontekstis? Kas on seos (peamiselt juriidilise) teooria ja praktika vahel?

KVKd takistavad ka mitmesugused vastuolud. Vaidluse keskpunktis on oluline osa kahel vastasseisul:

1. Tsiiviil- ja sõjalise poole vastasseis. Et vältida ja vähendada hävitustööd ning vargusi, toob Patrick O'Keefe teoses "Trade in Antiquities" (1997) ära juhised kultuuridevaheliste ettevõtmistega seotud arheoloogidele.
2. Juriidilise ja kultuurilise/arheoloogilise perspektiivi vastasseis. See vastuolu tekitab mitmeid pingeid, mida ma käsitlesin kasutades strateegiliste kultuuride ja subkultuuride kontseptsiooni²³.

Segadust tekitab ka asjaolu, et KVK on midagi muud kui kultuuriteadlikkus. Kultuuriteadlikkus pole rahvusvaheliste lepingute kohaselt kohustuslik ning on mõeldud töövahendiks vägedele, keda hakatakse saatma välismissioonidele. Teadmised kultuurilistest taustadest ja harjumustest peaksid neil aitama jõuda missiooni lõpptulemuseni lihtsamalt ja kiiremini. On palju juhtumeid, kus kultuuriteadlikkust on tahtlikult või tahtmatult kasutatud ettekäändena mitte viia ellu KVKd käsitlevaid projekte.

Kultuurilisele hädaolukorrale reageerimine

Et arutus oleks ühtaegu kompaktne ja kõikehõlmav, käsitlen nn kultuurilisele hädaolukorrale reageerimist, kui seda rakendatakse relvakonflikti olukorras käesoleva peatüki kontekstis, osana sõjaväe või militariseeritud ekspertide ülesandest, kuna kogemused on näidanud, et enamik konfliktolukordi ei võimalda tsiivilekspertide kasutamist. Suur osa kahjust kultuurimälestistele ja -paikadele tekib konflikti esimeses faasis (nt Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamine). Loomulikult tuleb tegevus tsiivilekspertidele üle anda niipea, kui olukord seda võimaldab. Korrektseks üleandmiseks

²² Feil, S. R. (2008). Engaging Interagency Processes to Protect Cultural Sites: Communities, Authorities, and Capabilities. – *Antiquities Under Siege: Learning the Lessons of Iraq*. / Ed. L. Rothfield. Lanham, MD: AltaMira Press, 219-234.

²³ Kila. From strategic culture to a cultural strategy 2008. Gray 1984, Rothfield 2008, Wilson 2000.

tuleb välja töötada vastav kord.

Tuleb arvestada, et mõningaid järeldusi ja õppetunde saab rakendada ka seoses looduskatastroofidega ilmnevate kultuuriliste hädaolukordade korral²⁴. Mõnikord on tõhusam ja logistiliselt tulemuslikum sõjaliste vahendite, näiteks transpordi ja varustuse kasutamine, ka sündmuste puhul, millega ei kaasne relvakonflikti ohtu²⁵. See saab toimuda ainult siis, kui tsiviil- ja sõjaväeline pool tegutsevad ühiselt. Selle taustal on väljaõpe rahuajal ning dialoog sõjaväega efektiivse kultuurilisele hädaolukorrale reageerimise strateegia puhul vältimatud. See hädavajalik partnerlus nõuab häid suhteid kultuuriala tsiviilekspertide ja organisatsioonide ning riigi (rahvusvaheliste) relvajõudude vahel. Seetõttu tuleb kontaktid luua juba rahuajal, kusjuures sõjavägi võib pidada abistamist loodusõnnetuse korral (rahuajal) heaks väljaõppevõimaluseks ja positiivsete avalike suhete vormiks. Tsiviil-militaarvõrgustiku loomine on võimekuse arendamise seisukohast oluline, eriti taustajõudude kokku koondamise osas, kellega sõjaväelased saaksid oma KVK ohvitseri vahendusel konsulteerida, kui missioonil kultuuriväärtustega seotud probleemidega vastamisi seisvad. Tsiviiltoetust võivad pakkuda muuseumid, ülikoolid ja raamatukogud. Loodud võrgustiku pidev ülevälhoidmine just sõjaväe poole pealt on ülimalt tähtis, kuivõrd kontaktisikud kaitseministeeriumides ja armeesüsteemides vahetuvad personali üleviimiste, erruminekute jms tõttu pidevalt.

Taustajõududel võib olla mõõtmatu väärtus kultuurilisele hädaolukorrale reageerimise (mitmeriigilise) sõjalise üksuse jaoks, mis suudab tegutseda olukordades, kus tsiviilekspertid tegutseda ei saa. Et anda ettekujutus selle eelistatavast koosseisust ning panna alus vastavatele diskussioonidele, pakun välja järgneva:

Mõned elukutsed, mis on vastavalt hiljutistele praktilistele kogemustele osutunud vajalikuks ja kasulikuks²⁶:

- projektijuhid (alates varastest faasidest);
- raamatukogu- ja arhiiviekspertid: mõnikord seoses luurega (alates varastest faasidest, hallitus- ja niiskuskahjustustega tegelemine);
- arheoloogid (kõik faasid);
- kõigi valdkondade, eriti etnograafiliste esemete restauraatorid;
- konservaatorid, kuraatorid (hilisemad faasid);
- kultuuriväärtuste valdkonna koolitajad (rahuajal ja hilisemad faasid);
- juriidilised nõunikud, eriti 1954. a Haagi konventsiooni ja sellega seonduvate lepingute osas (kõik faasid);

²⁴ Vt ka Euromed Heritage, Kultuuripärandi haldamine konflikti ajal, töörühmade soovitusel, lk 8, Amman, aprill 2005.

²⁵ Palun mitte unustada, et see kehtib kultuurilise hädaolukorra puhul. Pole mingit mõtet alustada diskussiooni VVOdega jne humanitaarabi osas, kuna selle näol on tegemist täiesti teistsuguse mängumaaga, kus on rohkem osapooli, suuremad eelarved, eetilised probleemid ja organisatsioonilised huvid, mis kulmineeruvad ägeda konkurentsiga. Mõned VVOd väidavad, et nad suudavad tegutseda odavamalt kui sõjavägi.

²⁶ Põhinevad minu isiklikel kogemustel võrgustiku juhi/koordinaatorina CIMIC missioonidel Iraagis ja Afganistanis ning kahel reisil Iraaki CIMIC olukorra hindamiseks.

- (politsei) spetsialistid esemete jälitamise alal (varastatud ja/või kadunud esemete puhul) ning spetsialistid paikade ja esemete valvamise ning kaitse alal.

Praktika on juba näidanud, et sõjaväe kultuurialased tegevused võivad KVKle väärtust lisada. Märkimisväärne õppetund on see, et kultuurieksperte vajatakse konflikt- ja konfliktijärgse olukorra kõigis faasides, kaasa arvatud planeerimine. Alguses arvati, et kultuurialaseid tegevusi tuleb rakendada ainult hilisemates faasides, näiteks ülesehituse ajal, ent eriti Iraagis ja endises Jugoslaavias selgus, et selleks ajaks oli suurem osa kahjust juba tehtud. Seda oleks võinud teada, kuna sama kogesid USA ja Suurbritannia kaunite kunstide, mälestiste ja arhiivide grupi (MFA & A) ohvitserid Euroopas Teise maailmasõja ajal. Kui ma viibisin sõjalistel missioonidel Iraagis, sai minu enda kogemustest ja kolleegide ettekannetest üsna selgeks, et tänapäeva KVK ohvitserid (keda on paraku arvuliselt vähe) seisavad silmitsi sarnaste probleemide ja piirangutega kui nende eelkäijad Teises maailmasõjas ja selle järel. Näidetena võib tuua transpordi puudumise sõjaväljal KVK ohvitseride jaoks²⁷, KVK madala prioriteedi tsiviilasjade/CIMIC tegevuste kompleksis, vähese teadlikkuse ning auastme ja staatuse probleemid.

Pooltargumendid sõjaväe kaasamiseks KVKsse

KVK relvajõududes ning selle rakendamine relvakonflikti erinevates järkudes on suhteliselt uus nähtus.²⁸ See pole veel leidnud laialdast tunnustamist sõjaväeringkondades, nagu ka mitte poliitikakujundajate ja tsiviilhuvirühmade hulgas, ning peab tõestama oma (lisa)väärtust osapooltele, kes on traditsiooniliselt vähem huvitatud kultuuriväärtuste teemast. Proaktiivsed strateegiad ja loovad ideed on vajalikud KVK hoidmiseks sõjaväe tegevusvallas.

Puhtobjektiivses mõttes on sõjaväeekspertide kaasamise aluseks tõsiasi, et relvakonflikti ajal ei saa tsiviilekspertid tegutseda. See võib tuleneda halvast turva- ja ohutusolukorrast või logistilistest põhjustest. Oma osa võivad mängida ka poliitilised põhjused, nt Saksa teadlased ei saa Iraagis töötada, kuna nende valitsus on koalitsioonijõudude sekkumise vastu ega luba neil seal ametlikult tegutseda. Seepärast on tarvis militaareksperte, kuni tsiviilekspertid saavad asja üle võtta. Kahjuks pole sõjaväeeksperte isegi globaalses ulatuses kuigi palju. Nende täiendav juurdevool on enam kui teretulnud ning praegune piiratud ekspertide hulk peaks oma jõud ühendama.

Oluliseks juriidiliseks argumendiks arheoloogide rakendamise kasuks militaarolukordades (ehkki see Suurbritannia ja USA kohta (veel) täielikult ei kehti²⁹) on järgmine tõsiasi:

²⁷ Isiklikust kogemusest Iraagis Al Muthannas. Vrd sarnaste olukordadega II maailmasõjas, mida on teoses "The rape of Europa" kirjeldanud Lynn H. Nicholas (1994).

²⁸ Hollandi armeel on olnud kultuurilise taustinformatsiooni osakond (CAI – *Cultural Background Information*) kümme aastat, kuid nimetatud osakonnal on kogemus vaid kultuuriteadlikkuse küsimustega tegelemisel ning mitte kultuuriväärtuste teemal. Nende põhitegevuseks on toetada missioonile asumise eelset väljaõpet.

²⁹ USA on järginud Haagi konventsiooni ning ka allkirjastas selle, kuid ratifitseeris konventsiooni alles 2008. aasta septembris. Mõlemad protokollid ei ole USA poolt siiski allkirjastatud ega ratifitseeritud. Suurbritannia valitsus teatas, et võtab vastu Haagi konventsiooni kõik kolm elementi 1954. a konventsiooni (mis oli juba allkirjastatud) ratifitseerimise ja

1954. a Haagi konventsioon sätestab peatükis 1 kaitse üldsätete artiklis 7 "Sõjalist laadi abinõud" (2), et konventsiooniosaliste relvajõududel on kohustus valmistada ette eripersonal (kunstiajaloolased, arheoloogid jt).

Kuna valitsusi, kes käsiksid oma relvajõududel selle eest hoolt kanda, pole palju, käib ekspertide ja teadlaste vahel debatt, et tuua välja muid hüvesid, nagu militaarstrateegilised ja eetilised eelised.

Kaks arvamust:

Feil 2008:³⁰

- KVK soodustab üldise turvalisuse õhkkonna võidulepääsu.
- See tugevdab seaduse jõudu ja austust vara vastu.
- See kõrvaldab võimaliku sissetulekuallika kriminaalsetelt, terroristlikelt ja ebaseaduslikelt võimustruktuuridelt.
- See tagab, et majanduslikud tulud turismist ning kultuuriobjektide ja artefaktide seaduslikust kasutamisest jaotatakse vastavalt rahvusvahelistele ja riiklikele seadustele, luues püsiva hüve.
- See suurendab valitsuse legitiimsust, kuivõrd näitab tema võimet kaitsta rahvuslikku kultuuriidentiteeti.
- See hoiab ära negatiivsed meediakajastused ning regionaalse ja ülemaailmse vastureaktsiooni, mis tekib, kui kultuuripärandit kõrvaldatakse või hävitatakse.

Rush 2008:³¹

- Need paigad on põliselanikele olulised. Kohalikud inimesed mõistavad ja väärtustavad oma sidemeid mineviku kuulsate tsivilisatsioonidega. Nad mõistavad ka, et säilimise korral kujutavad sellised objektid endast majanduslikku potentsiaali arheoloogiliste ekspeditsioonide ja nendega kaasnevate leidude näol ning nende võimalikku tähtsust turismiobjektidena. Kui sõjaväelased tambivad läbi selliste paikade, põhjustades kahju, näitavad nad üles võhiklikkust ning kaotavad kohaliku kogukonna austuse.
- Võhiklikkusest paikadele tulenev kahju pikendab sõjalist missiooni ning tekitab negatiivset tähelepanu, mis levib üle maailma. Näidete hulgas on USA okupatsioon Babülonis, iidsete linnade mäetippudesse paigaldatud sidepaigaldiste käikuandmise viibimine Põhja-Iraagis ning USA poolt ehitatava Afganistani kaitseluure uue peakorterit valmimise venimine Kabulis.
- Mässulised tunnetavad kultuuripärandi väärtust ning selle seotust kohaliku elanikkonnaga. Sõjaline kahju kultuuripärandile – nii arheoloogilisele kui ehitatud keskkonnale – toob kaasa suurepärased pildistamisvõimalused avalike suhete lahingu tarbeks, millest on saanud ülioluline osa meie (antud juhul USA sõjaväe) jõupingutustest võõrsil. Lisaks on mässulised kasutanud kultuuripärandit ja pühasid objekte tulepunktidena ning valitud kohtadena asümmeetrilisteks

kahe protokolliga liitumise alusel.

³⁰ Feil, S. R. (2008)

³¹ Veidi kohandatud e-posti sõnum dr Laurie W. Rushilt (USA maavägi) autorile, 30. aprill 2008.

operatsioonideks, tabades mitmetel juhtudel meie inimesi üllatusrännakutega. Kultuuripärandi element tuleb kaasata kõikehõlmavasse realistlikusse väljaõppesse.

- Arheoloogiliste paikade väärtuse eiramine, eriti Lõuna-Iraagis ja kaugemates maapiirkondades, on kaasa toonud paikade rüüstamise sellises ulatuses, mida meil on raske ette kujutada ja isegi dokumenteerida. Rüüstamine soodustab hetkel seadusetust mõnedes Iraagi osades ning on ilmselt kaasa aidanud mässulisele käitumisele. Rüüstamine aitab suuresti kaasa ulatuslikule salakaubanduslikule tegevusele, mis hõlmab ka uimasteid ja relvi.
- Oluliseks aluseks kultuuripärandi tunnustamisele ja kaitsese relvakonflikti korral on seadus. Näide: USA puhul püüab kaitseministeerium järgida 1954. a Haagi konventsiooni osana rahvusvahelisest tavaõigusest. Lisaks on USA üheksas ringkonnakohus leidnud, et riiklike ajaloomälestiste säilitamise seaduse paragrahv 402 kehtib kõigis maailma piirkondades, mis on USA kaitseministeeriumi vastutusallas. Kultuuripärandi eiramine võib kergesti kaasa tuua kaitseministeeriumi kohtussekaebamise nii USA kodanike poolt kui ka rahvusvaheliselt.
- Teadlikkus pärandist ning sellega seotud lugupidav käitumine on jõudude mitmekordistaja³² mis tahes globaalse operatsiooni puhul.

Eristamine identiteedi, päritolu, kultuuri, religiooni, auastme, elukutse jne alusel

"KFORi³³ algjärgust saadud õppetunnid näitasid, et kultuuriväärtused on tihti ülimalt toeks ja identiteedi rajamise sümboliks, iseteadvuse viimaseks väljenduseks inimestele, kes on lakkamatus vägivaldas ja etnilises puhastuses kaotanud peaaegu kõik."

Brigaadikindral Wolfgang Peischel, Austria *Bundesheer*.

Ehkki interkultuurilisuses³⁴ ja mitmekultuurilisuses³⁵ on toimunud märgatav tõus tänu jätkuvale üleilmastumisele, on siiski ilmne, et materiaalsed ja vaimsed kultuuriväärtused võivad olla liikumapanevaks jõuks inimese identiteedi, ajaloo, progressi ning mõningatel juhtudel majanduse³⁶ taga. See jääb oluliseks eristusvõimaluseks³⁷ nii indiviidide kui rühmade puhul. Paljud konfliktid on kultuuriliselt määratletud³⁸ ning suunatud vastase kultuuripärandi hävitamisele³⁹, kahjustades sellega tema identiteeti.

³² Võime, mis lahingujõule liidetuna ning selle poolt kasutatuna suurendab oluliselt nimetatud jõu lahingupotentiaali ning parandab sellega missiooni eduka läbiviimise tõenäosust.

³³ Kosovo Force (KFOR) on NATO poolt juhitud rahvusvaheline jõud, mis vastutab ohutu ja turvalise keskkonna loomise eest Kosovos, väljakuulutatud, sõltumatus ning osaliselt tunnustatud maismaast ümbritsetud riigis Balkanil, mis on olnud ÜRO halduse all aastast 1999.

³⁴ Interkultuurilisus on filosoofia kultuurirühmade vahelisest suhtlusest ühiskonnas (Wikipedia).

³⁵ Viitab nii kultuurilise kui etnilise paljususe *de facto* seisundile konkreetse sotsiaalse ruumi demograafias (Wikipedia).

³⁶ Turism ja seonduvad tööstusharud.

³⁷ Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.

³⁸ Mõned näited: konflikt endises Jugoslaavias, Al-Askari pühamu ehk Kuldse mošee hävitamine Samarras Iraagis.

³⁹ Kõige tavalisema konflikti korral enamuse ja vähemuse vahel tahab esimene kõrvaldada viimase moraali ja väärtuste alustalad, sundides vähemust loobuma oma identiteeditundest. Elavaile tähendab see keelt, religiooni, kirjan-

Juhtumianalüüs: Matejce õigeusu kiriku pildirüüste Makedoonias

Püha Bogorodica Matejce klooster asub Matejce küla lähedal, mis on ligikaudu 40 kilomeetrit Makedoonia pealinnast Skopjest põhja pool. Kloostri ehitamist alustas Serbia kuningas Dusan ning selle lõpetasid aastal 1355 kuninganna Jelena ja tema poeg, Serbia kuningas Uros. Püha Bogorodica kirik on osa kloostrist.

Relvakonflikt Makedoonia Vabariigis algas 2001. a veebruari alguses. Kloostri okupeeris UCK⁴⁰ ning seda hakati kasutama nende peakorterina, tulepunkti ja laona. Makedoonia tsiviil- ja usuvõimud kartsid, et on tekitatud kahjustusi. Esialgseid tegevusi algsete kahjude hindamiseks ja võimalikuks taastamiseks toetas rahaliselt Hollandi saatkond Skopjes. Esimeses aruandes (6.–7. juuli 2001) Matejce kloostri olukorra kohta salvestas ELi vaatlusmissiooni vaatleja fotograafilisi tõendeid Püha Bogorodica kirikust. Pildid näitasid katusekahjustusi ja UCK grafitit mõnedel kirikuseinadel, ent mitte freskomaalidel. Otsustati, et kellelgi ei lubata puudutada ega kõrvaldada grafitit seinamaalingutelt, kuna see põhjustaks veelgi ulatuslikumaid ja pöördumatuid kahjustusi hinnaliste 14. sajandi Bütsantsi seinamaalingutele. Seda tööd võiksid teha ainult Makedoonia ja rahvusvahelised eksperdid. Hiljem selgus, et kahjustusi oli tekitatud ka freskodele. 2001. a septembris teostatud uurimissioon ei tuvastanud mitte üksnes seinamaalingute kahjustusi, vaid ka seda, et "puhastustööde" tõttu, mis olid läbi viidud varasemaid soovitusi täielikult eirates, olid mõned maalingud pöördumatult hävinud.

Vabariikliku kultuurimälestiste kaitse instituudi ekspertide avastus toimus ajal, kui nn Rahvusliku Vabastusarmee liikmed viibisid veel kohapeal.⁴¹ Rõhutati tungivat vajadust kahjustatud katuse (kagunurga) ajutise parandamise järele, et kaitsta (hinnaliste 14. sajandi seinamaalingutega) interjööri läheneva vihmahooaja eest, ning esmase prioriteedina kiriku puhastamise ja kahjustatud seinamaalingute taastamise järele.⁴²

Üks esimesi projekte, mis võeti ette äsja moodustatud CIMIC Group North'i (CGN) kultuuriasjade spetsialistide⁴³ poolt, oli hindamissioon Makedooniasse, kus Hollandi armee juhtis NATO

dust jne. See ulatub isegi surnute pärandi kustutamiseni raamatukogude, arhiivide, kalmistute, muuseumide ja mälestusmärkide hävitamise kaudu. Habsburg-Lothringen, K. (2002). *The Destruction of Cultural Goods as a Primary Goal During War. – Protection of cultural property in the event of armed conflict – a challenge in peace support operations.* / Ed. E. R. Micewski, G. Sladek. Vienna: Armed Forces Printing Office, 22-23.

⁴⁰ Ushtria Çlirimtare Kombëtare (Albaania Rahvuslik Vabastusarmee), mis tegutses Makedoonia Vabariigis 2000 ja 2001.

⁴¹ Allikas: Jasminka Nicolik-Novakovic, Makedoonia vabariigi kultuurimälestiste kaitse instituut. ICOMOSi Makedoonia riikliku komitee väljaandes "Ohustatud kultuuripärand relvastatud konfliktide korral". Skopje 2004.

⁴² ICOMOSi Makedoonia rahvuskomitee aruannet lugedes jääb tugev mulje, et asjade käik venis oluliselt tänu äärmiselt bürookraatlikule korrale, mis hõlmas paljusid asutusi, nagu ICBS, ICOMOS, UNESCO, Riiklik kultuurimälestiste kaitse instituut (RZZSK) jt.

⁴³ CIMICi erivõimekus, mis asus Hollandis NATO alluvuses ning koosnes 6 osaleva riigi – Tšehhi Vabariigi, Taani, Saksamaa, Norra ja Poola – võrgustikust, mis abistas CIMICi tugiüksusi. Võimaluse korral kasutati funktsionaalseid spetsialiste tsiviilhalduse, humanitaarabi, tsiviilinfrastruktuuri, majanduse ja kaubanduse ning kultuuri valdkonnast. Tänapäevaks CGNi enam ei eksisteeri ning see on muudetud CIMICi oivakeskuseks (CCOE – *CIMIC Centre of Excellence*), mis pole kuigi aktiivne. CCOE pole funktsionaalseid spetsialiste ega kultuuriasjade üksust või kultuurilisi teadmisi.

operatsiooni "Amber Fox". Minu ülesandeks jäi hindamine ning ma siirdusin Matejcesse 2002. a augusti viimasel nädalal. Saabusin sinna koos kahe Makedoonia kolleegiga Rahvusmuuseumist Skopjes. Me pidime olema ettevaatlikud, kuivõrd klooster ja selle ümbrus polnud miinidest veel täielikult puhastatud. UCK oli kompleksi hõivanud ja isegi kasutas seda endiselt. Kahjustusi oli mitmeid, nagu ülal kirjeldatud. Ma nägin pöördumatult kahjustatud seinamaalinguid, kuna keegi oli püüdnud neilt Brillo lihvpätku⁴⁴ kasutades grafitit eemaldada.

Antud juhul vaatlesime lähemalt grafitit ja seinamaalingute sisselõikeid. Mõned seinamaalingud olid üle pihustatud rohelise värviga, teistele oli joonistatud millegagi, mis võis olla viltpliiats. Ma võtsin mõned näidised põrandal vedelevatest väga väikestest fragmentidest, mis olid pärit seina nendest osadest, kus seinamaalinguid polnud. Ka seina maalinguteta osadele oli pihustatud ja kirjutatud tekste, seega sain võtta seinapinna näidiseid, kus oli rohelist värvi ja musta tinti. Teatavasti põhineb enamik turul saadaolevatest pihustatavatest värvipurkidest ühel neist kahest sideainest – akrüülil või alküüdil. Hilisem katse laboratooriumis näitas, et atsetooni ja vatti kasutades oli värvi lihtne kõrvaldada, mis tähendab, et rohelise grafiti puhul Matejces kasutati akrüülvärvi.

Markeritindi, mida oli kasutatud Püha Peetrust kujutaval maalil, näidistega pidime olema eriti hoolikad, kuna erinevalt (rohelisest) värvist olid siin kasutusel vahetult lahustunud värvipigmentid, mis muutsid aluselise vedeliku sügavamale tungivamaks. Lisaks võisid toimuda muud keemilised protsessid, nagu kromatograafiline reaktsioon, mis põhjustab värvipigmentide eraldumist. Katsed näitasid, et alkohol tinti ei kõrvaldanud, ent atsetoon ja etüülatsetaat toimisid vähemalt laboratooriumis. Arvatavasti oleks parimaks tegutsemisviisiks olnud geeli kasutamine vedeliku asemel, et vältida teatud kihtide kahjustamist "puhastaja" poolt. Lõigatud ja kraabitud seinamaalinguid, nagu Georgios Okritest kujutava maali puhul, oleks kõige parem taastada neid hoolikalt täites ja retušeerides.

Pärast laboratooriumikatseid tegid CIMIC Group North'i spetsialistid ettepaneku taastada Püha Peetrust kujutav seinamaaling, kõrvaldades grafiti ning kandes peale kaitsekihi, mis aitaks edaspidi grafitit kõrvaldada, juhul kui maaling peaks uuesti rikutama. Ent seinamaalingu eest vastutav pool nägi selle kahjustamises suurepärast avaliku tähelepanu võitmise võimalust ning palus meil maalingut enne rahulepingu allkirjastamist mitte taastada. Tol hetkel oli neil lausa hea meel oma "töödeldud" seinamaali üle, mis tõi ohtralt tähelepanu.

Hiljem peatas Hollandi Kaitseministeerium kogu projekti, mis hõlmas CIMIC Group North'i spetsialiste.

Kuidas selliseid olukordi tõlgendada? Kas kunsti (kuri)tarvitatakse propagandana? Mille poolest erineb see kontseptuaalsest kunstist, nagu Marcel Duchamps' Mona Lisa?⁴⁵ Kõrvaltvaatajale

⁴⁴ Lihvpätku kaubamärk, mida kasutatakse nõude puhastamisel; valmistatud seebiga immutatud terasvillast.

⁴⁵ L.H.O.O.Q., Mona Lisa odav postkaardisuurune reproduktsioon, millele Duchamp joonistas vuntsid ja kitsaha-beme. See nn *readymade*, mis valmis 1919, on üks tuntumaid näiteid kuulsa kunstiteose väärtuse vähendamiseks. Pealkiri on prantsuse keeles hääldades sõnamäng fraasiga "elle a chaud au cul", mida võib kõnekeelselt tõlkida kui "tal on vägev tagumik".

tunduvad need mõlemad grafitiga kaetud maalidena, kusjuures Mona Lisa näib da Vinci pildina, ent on tegelikult Marcel Duchamp' looming. Tema eesmärgiks oli rünnata Lääne kultuuri püsiväärtusi. Pange tähele, et UCK liikmed, kes polnud tõenäoliselt saanud kunstialast väljaõpet, kasutasid Lääne massikultuurist tuletatud grafitit (Ray Bani päikseprillid, jalgpallitrofeed ning Diego Maradona). Duchamp' üsna ikonoklastliku töö kaudu on "La Gioconda" kuuluis naeratus nüüd peidetud vuntside ja lõuahabeme taha. Kuidas saavad sõjaväelased tuvastada kultuuriobjekte, anda nende elementaarse ikonograafilise kirjelduse ning hinnata võimalikku kahju? Mis on antud kontekstis kahju – kunsti või identiteedi hävitamine?

Objektid teadusliku informatsiooni kandjana, näiteks koproliidid⁴⁶

Missiooni piirkonnas pole mitte kõik ettejuhtuvad esemed need, millena nad esmapilgul näivad. See ei puuduta mitte ainult artefakte, vaid käib ka muude teadusliku (arheoloogilise) informatsiooni kandjate kohta, mis on hävimisohus võhiklikkuse ja teadmiste puudumise tõttu.

Tüüpiliseks näiteks teadlastele olulistest arheoloogilistest objektidest, mis on mitteekspertidele, näiteks sõjaväelastele, rasked ära tunda, on nn koproliidid.

Need objektid võivad paista vääris kividena, kui neid vastaval viisil töödelda, ent tegelikult on need väljaheidet. Need on olulised arheoloogidele ja teistele teadlastele, kuna säilitavad tõendusmaterjali haiguste, iidsetel ajal olemas olnud toiduliikide, flora, fauna jne kohta.

Sõjalised vahendid, mis põhjustavad arheoloogiliste objektide hävimist

Näide: HESCOd

Siin kirjeldatud juhtum on tegelikult 1954. a Haagi konventsiooni rikkumine (artikkel 3 "Kultuuriväärtuste kaitsmine", artikkel 4 "Kultuuriväärtuste austamine", artikkel 5.2 "Okupatsioon", ning artikkel 7 "Sõjalist laadi abinõud").

Probleem tekib nn Hescode, suurte liiva/kivipuruga täidetud kottide kasutamise tõttu, mis toimivad sõjaväelaagrite ja kindlustuste barjääradena. Neid tuntakse ka Concertainer™ barjääradena ja neid valmistab Suurbritannia firma Hercules Engineering Solutions Consortium, lühidalt HESCO.

On teada juhtmeid, kus selliseid kotte täideti arheoloogilistest paikadest leituga, sealhulgas poti-, luu- jne kildudega. Arheoloogilise paiga pinnas säilitab endas igasuguseid olulisi andmeid, mis on kasulikud üksnes siis, kui eksperdid eraldavad need nende algsest asukohast.

Näiteks võivad pinnasekihid anda informatsiooni stratigraafiliste andmete kaudu, nt algsest asukohast leitud potikillud võivad aidata kindlaks teha ajastut. Kui selliseid materjale kasutatakse Hescode täitmiseks, rikutakse paiga kontekst ning seda on arheoloogilisel uurimisel edaspidi väga raske või isegi võimatu kasutada. Veelgi hullemad on juhud, kui pärast kaebuse esitamist arheoloogiliselt väärtusliku pinnase kasutamise kohta viidi need jäänused tagasi ning puistati teisele arheoloogilisele alale, põhjustades sellega konteksti teistkordse rikkumise.

⁴⁶ Koproliidid on organismide soolestiku sisu ja ekskrementide kivistunud või säilinud jäänused: kivistunud väljaheidet.

Hesco probleemi saab lahendada vastava väljaõppega rahuajal ning kultuuriekspertide kaasamisega hindamissmissioonidesse enne sõjalist missiooni ja sõjaväeliste kultuuriekspertide (ajutise) kaasamisega missiooni. Probleemi tuleks käsitleda ka sõjaväe väljuhendis. Sellise juhendi loomine, mis sisaldaks peamisi juhiseid selle kohta, kuidas toimida kultuuripärandiga, ja muud praktilist informatsiooni, on möödapääsmatu. USA Tsiviilasjade Üksus avaldas hiljuti taolise juhendi USA kaitseväelastele.⁴⁷ Euroopa versioon oleks väga teretulnud, võib-olla täiendatuna põhilisemate juhtumite lahendamise vormidega; möödapääsmatu on ka araabia versioon.

Lisaks käsitletud probleemile võib palju kahju arheoloogilistele paikadele ja objektidele tekkida vibratsioonist, mis tuleneb rasketest militaarsõidukitest, lõhkeainete plahvatamisest, helikopteriplatvormidest jne.

Näide praktilistest piirangutest KVK osas sõjaväes: probleemid auastmetega

Sõjaväelise auastme küsimus väärrib arutamist tsiviilühiskonnast värvatud KVK spetsialistide suhteliselt kõrge (eeldatava) auastme tõttu. Selleks on kaks peamist põhjust: esiteks, tasu on otseselt seotud auastmega. See tähendab, et praktikas peab auaste olema teatud tasemel, et oleks võimalik värvata eri valdkondade kõrgelt kvalifitseeritud tsiviileksperthe; neile tuleb maksta vastavat ja põhjendatud palka, mis on siiski oluliselt väiksem kui nende tavaline tsiviilsissetulek. Teiseks, et oleks võimalik pidada tulemuslikke läbirääkimisi antud valdkonnas valitsusametnike, välisriikide kõrgete sõjaväeohvitseride ning rahvusvaheliste organisatsioonidega jne, peab omama vastavat (kõrget) auastet, et olla tõsiseltvõetav. Vastuseis sellisele auastmete tasemele tuleb mõnigi kord elukutselistelt⁴⁸ sõjaväelastelt. Tihti keskenduvad vaidlused probleemile, et välisriikide sõjaväelased ei mõista, et kõrge auastmega ametnik on spetsialist, kes ei ole varustatud ja välja õpetatud tegutsemiseks võimalikes sõjalistes hädaolukordades, samas kui (välisriigi) madalama auastmega sõjaväelane eeldab ohvitserilt tegutsemist ja juhtimise ülevõtmist. Seda on võimalik vältida, saates lahinguväljale spetsialiste, kellega on kaasas vähemalt üks elukutseline kolleeg, kes on üldjuhul madalama auastmega, ent tegutseb (vastastikusel kokkuleppel) nn funktsionaalse ülemana väliülesande puhul. Imelikul kombel ei tundu selliseid probleeme esinevat sõjaväeliste meditsiinitöötajate ja juriidiliste ekspertide puhul, ilmselt seetõttu, et selliste militariseeritud ekspertide vajadus relvajõududes on ammu tõestatud, samas kui kultuuriohvitseri ning nende teadmisi nähakse suhteliselt uue ja mõne silmis ebavajaliku nähtusena.

NATO positsioon ning miks peaks NATO tegelema KVKga?

Teoorias oleks NATO ideaalne organisatsioon kultuurilisele hädaolukorrale reageerimise sõjalise meeskonna majutamiseks ja toetamiseks. Võib väita, et 1954. a Haagi konventsioon ja selle protokollid

⁴⁷ Tsiviilasjade Üksus: Kunsti, mälestiste ja arhiivide juhend. GTA 41-01-002, märts 2005, USA maaväe väljaõppe tugikeskused.

⁴⁸ Pange tähele, et olukord USAs on teistsugune – reservväelastel on kõrgem staatus ja täiesti teistsugune positsioon nii relvajõududes kui tsiviilühiskonnas.

nõuavad, et NATO ja ELi taolised institutsioonid tooksid oma organisatsioonidesse relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse alase ekspertiisi. NATO puhul võiks see ülesanne enam-vähem loogiliselt jääda tsiviilhädaolukorra planeerimise osakonnale (CEP – *Civil Emergency Planning*), täpsemalt kõrgemale tsiviilhädaolukorra planeerimise komiteele (SCEPC – *Senior Civil Emergency Planning Committee*). Sellega seondub ka sõjaväeluure element⁴⁹, eriti artefaktide salakaubaveo puhul. Lisaks peaks NATO arenduse väejuhatus (ACT – *Allied Command Transformation*)⁵⁰ kaasama KVK teema NATO kooli programmi ja õppekavasse Oberammergaus. Kuna paljud riigid on NATO liikmed, on sõjaväeliste kultuuriekspertide leidmise ja värbamise võimalus tõenäoliselt suur. Lisaks on NATO CIMIC AJP-9 doktriin ilmselt mõeldud tõhustama kultuuriasjadega tegelemist: vastutus nõuannete andmise eest kultuuripärandi küsimustes NATO jõudude sõjaväelistele planeerijatele ja -komandöridele lasub CIMIC/CA üksusel või siis tulevikus nn ekspertiisi- ja koostöökeskusel (vt joonist artikli lõpuosas).

Lahinguväljal peab sõjaväeliste kultuuriekspertide rakendamine (CIMIC kontekstis) toetama komandöri missiooni. See põhineb NATO CIMIC doktriinil AJP-9, kus CIMICit (mida USAs ja Suurbritannias nimetatakse tsiviilasjadeks ehk CAks – *Civil Affairs*) määratletakse järgnevalt:

“Koordineerimine ja koostöö missiooni toetuseks NATO komandöri ja tsiviilisikute vahel, kelle hulka kuuluvad riigi elanikkond ja kohalikud võimud, samuti rahvusvahelised, riiklikud ja valitsusvälised organisatsioonid ning asutused.”

AJP-9 doktriin jätab võimaluse mitmesugusteks tõlgendusteks. Väljend “komandöri missiooni toetuseks” võib viidata lahingugrupi tegelikule paigutuspiirkonnale, nt Al Muthannale (Iraak), või laiemas kontekstis missiooni toetamist kogu riigis, nt NATO komandöri missioon Afganistanis. Võib väita, et kultuurialased tegevused, kaasa arvatud turism ja rahvusliku identiteedi loomine, tulevad kasuks kogu riigile ning neid tuleks kaitsta. NATO doktriin on kasulik, kuna sellest hoolimata, et kõigil Iraaki ja Afganistani kaasatud riikidel on väga erinevad sõjaväe- ja tsiviilstruktuurid, on nad enamasti NATO liikmed, nende hulgas ka USA, ning peavad seetõttu doktriini järgima.

Siiski on kõik nimetatud lähenemised problemaatilised. Peamiseks probleemiks NATO⁵¹ kaasamisel KVKsse on tõsiasi, et mõned liikmesriigid, nagu Prantsusmaa, on vastu missioonide ajal ja järel ülesehitus- ja stabiliseerimisprotsesside tarbeks mõeldud NATO ekspertrühma loomise ja arendamise ideele. Nende peamine argument on, et selline ekspertiis peaks jääma kiirreageerimisvägede (RRF

⁴⁹ Seda tuleb käsitleda ettevaatlikult, et mitte kompromiteerida KVK eksperte ja teaduslikke taustajõude, kes on võrgustikku kaasatud.

⁵⁰ ACT missioon hõlmab järgnevaid eesmärgi: “parandada sõjalist efektiivsust ja koostegutsemisvõimet” ning “toetada liitlaste operatsioone”.

⁵¹ “NATOs näen ma erakordselt väärtuslikku hädaolukordade haldamise võimekust, mis on alakasutatud. Ma usun, et see tuleneb tsiviil-militaarkoostöö, koordineerimise ja planeerimise puudumisest NATOs.” – Eriolukordade Föderaalbüroo (FEMA – *Federal Emergency Management Agency*) direktor Paulison, rääkides NATOs tsiviil-militaarkoostöö tähtsusest. Ilmumiskuupäev: 16. november 2006. Väljaande number: FNF-06-017.

– *Rapid Reaction Force*)⁵², ELi esmase sõjaväelise initsiatiivi hooleks.⁵³ Seetõttu ei arutata NATO praeguse initsiatiive, mis ei pärine otse liikmesriikidelt. Praegune Prantsuse president Sarkozy soovib siiski, et Prantsusmaa mängiks NATO olulisemat rolli, seepärast võib olukord lähitulevikus muutuda. On ütlematagi selge, et strateegilised liidud ELi, UNESCO ja NATO vahel KVK küsimuses on hädavajalikud, et kasutada maksimaalselt ära nappe sõjalisi ressursse koos tsiviiltaustajõudude võimekusega.

CIMIC ja KVK

Mõned riigid püüavad rakendada KVKd tsiviil-militaarkoostöö (CIMIC) või tsiviilasjade (CA) kaudu – need on osakonnad, mis traditsiooniliselt toimivad peamiselt taktikalisel tasemel. On erandeid: kui on tarvis strateegilist kompetentsi, mida relvajõududes pole käepärast, võib rakendada nn funktsionaalseid spetsialiste. Praeguse on seda kultuuriprojektidega harva juhtunud. Samas ei saa KVKd puudutavaid tegevusi teostada spetsialistideta ehk teiste sõnadega: kui CIMICi või CA teatavais osakondades, nagu näiteks tsiviilinfrastruktuuri talituses, võivad tegevused toimuda mõlemal tasandil (taktikalisel tasandil teostavad neid elukutselised sõjaväelased, kes pole spetsialistid, ning strateegilisel tasandil eksperdid), pole see võimalik KVK puhul, kuna vajalikku kompetentsi (välja arvatud mõned üksikud KVK ohvitserid, keda rakendatakse üle maailma) pole relvajõududes käepärast. Armeekomandöridega tuleb arutada selle üle, et KVK puhul erineb olukord CIMIC/CA osakondadest, nagu tsiviilinfrastruktuur, tsiviilhaldus, humanitaarküsimused, majandusküsimused jne. Raskendavaks teguriks on see, et CIMICi kontseptsioonid ja ettekujutused erinevad riigiti, nt Suurbritannia rakendab CIMICi puhul otsest abi tavavägede poolt ning USA ettekujutus CIMICist/CAst on vägede turvalisuse tagamine, koostöö ja piiratud otsetoetus. Kanada kasutab kaht erinevat kontseptsiooni vastavalt riigisisese ja rahvusvahelise CIMICi puhul.

CIMICi ja KVK vahel on vastuolusid mitmesuguste eeskirjade ja määruste tõttu, mida pole ilmselt korralikult selgitatud osapooltele, kes tegelevad Haagi konventsiooni ja muude asjakohaste lepingute juriidilise kehtivuse küsimustega. Üks võimalikest probleemidest on NATO CIMIC doktriinis AJP-9 leiduv suunis selle kohta, et kõik CIMICi tegevused piirkonnas, mida kontrollib sõjaline üksus või formeering, peavad vastama põhilistele sõjalistele kriteeriumidele, muuhulgas toetama komandöri missiooni.⁵⁴ Soovitava lõpptulemuse saavutamiseks on missioonikavade lisades loodud ja kirjeldatud

⁵² Kiirreageerimisväed loodi prantslaste ja brittide poolt. Hoolimata mõningatest reservatsioonidest mitte-NATO liikmete poolt leppisid ELi juhid Helsingi tippkohtumisel detsembris 1999 kokku RRFi asutamises rahu säilitamiseks, kriisijuhtimiseks ning humanitaar- ja päästetöödeks.

⁵³ Näide: "Me ei saa aktsepteerida institutsionaalset struktuuri, mis annaks NATOle ainuõiguse turvalisuse küsimustes, samas kui Euroopale jääb alaline teisejärguline osa. Me ei soovi rollide jaotust, mis jätaks operatsioonide strateegilise juhtimise Ameerika kätte ning Euroopa jõud seisaksid vastamisi ülesande (ja ohuga) need lahinguväljal ellu viia. Berliinis 1996. a juunis vastuvõetud põhimõte, mis võimaldab Lääne-Euroopa Liidul (WEU – *Western European Union*) kasutada liitlaste ressursse Euroopa operatsioonide elluviimisel enda juhtimisel, tuleb ellu rakendada." Allikas: Paul Quiles, Tarni saadik Prantsuse Rahvusassamblees, riigikaitse ja relvajõudude komisjoni president. Huvitav viide sellele on välisminister Hubert Vedrine'i kõnes Põhja-Atlandi Nõukogule Brüsselis 8. detsembril 1998.

⁵⁴ NATO CIMIC doktriin AJP-9 sätestab: "Koordineerimine ja koostöö missiooni toetuseks NATO komandöri ja tsiviilisikute vahel, kaasa arvatud riigi elanikkond ja kohalikud võimud, samuti rahvusvahelised, riiklikud ja valitsusvälised organisatsioonid ning asutused."

kõikvõimalikke sõjaväelisi eeskirju, tavasid ja määrusi. Kõik need aspektid teenivad eelkõige sõjalisi eesmärke. CIMICit nähakse eelkõige vahendina missiooni lõpptulemuse kiiremaks ja lihtsamaks saavutamiseks tsiviilkeskkonnaga ning eriti kohaliku elanikkonnaga heade suhete loomise ning säilitamise teel.

Siin võib tekkida vastuolu sõjalise otsustuse vahel, mis omistab vähe tähtsust kultuuriküsimustele, ning tegevuse vahel, mis on kohustuslik vastavalt 1954. a Haagi konventsioonile ja selle protokollidele, millel on lepingu kontekstis suur tähtsus. Kui KVKd kohaldatakse iseseisvalt, st väljaspool CIMICi raamistikku, saab sellist tüüpi probleeme lahendada lihtsamal viisil. Ühtegi tõsist vaidlust selles küsimuses pole toimunud, kuna sõjaväelased jätaavad diskussiooni poliitikakujundajatele ja otsustajatele, kes ajavad kultuurialase abi tihti segamini ülipolitiseeritud üldise humanitaarabiga, mis on jäetud VVOde kätte. KVKga tegeldakse ainult siis, kui antakse otseseid käske (ülevalt alla) – seda juhtub harva. Praktika näitab, et komandörid ja strateegid, kes pole tuttavad kultuuri- ja kultuuripärandi küsimustega, eelistavad hästimärgatavaid kiire mõjuga projekte, nagu koolide taastamine, kohalike saatejaamade käivitamine jne. Motoks on "võita rahva süda ja meel". See on loomulikult üllas ja hädavajalik eesmärk, ent täieliku ülevaate saamiseks tsiviilvajadustest on oluline enne tegevuskäigu valikut saada nõu ekspertidelt, kes esindavad CIMICi kõiki viit valdkonda, samuti KVK ekspertidelt.

Lisaks võib panna kahtluse alla, kas KVKga arvestamine on rahvusvaheliste lepingute kohaselt alati kohustuslik. Kui sõjalise planeerimise käigus tembeldatakse kultuuriprojektid missiooni otseselt mittetoetavaks, võib siiski eeldada, et kultuurialased tegevused tekitavad vastutusalas stabiliseeriva efekti. Nt võib kultuuriväärtusi pidada oluliseks majanduslikuks väärtuseks, selle kaitse aitab kindlustada sissetulekut ja turismiga seonduvaid töid tulevikus. Vastasel korral asuvad ainsad tulevastele põlvedele jäävad "muinasesemed" teemaparkides.

Sõjaväelaste väljaõppestrateegiad

Sõjaväelaste väljaõpe ja teadlikkuse tõstmine, sõjaväge puudutavate teadmiste edastamine

Sõjaväelaste väljaõpe ja õpetamine erinevad loengute andmisest üliõpilastele ülikoolides. Taustad, keele- ja intellektuaalsed tasemed erinevad, seetõttu tuleb teadmiste edasiandmise meetodeid kohandada vastavalt sihtrühmale. Esiteks tuleb tõsta teadlikkust kultuurist ja kultuuripärandist. Et õppurid hindaksid kõrgemalt kultuurimälestisi ja -väärtusi, on hädavajalik esmane sissejuhatus kunstiajalukku. Olulisteks töövahenditeks õpetaja jaoks on praktiliste näidete, anekdootide, arutluste, tööruhmade, kohapealse õppe, külalislektorite, muuseumi- ja raamatukogukülastuste jne kasutamine. Peab olema selge suhe KVK positsioneerimisse sõjalise planeerimise käigus ja sõjaolukorras.

Kohapealne väljaõpe

Seda tüüpi väljaõpe on suunatud strateegidele, kõrgematele ohvitseridele, kaitseatašeedele, poliitika-kujundajatele jne ning see leiab aset reaalsetel mälestistel ja arheoloogilistes paikades. Rahvusvahelise kultuurikoostöö ja -suhete büroo üheks peamiseks ülesandeks peaks olema komandöride varustamine informatsiooniga (soovitavalt nõudmisel) kinnismälestiste ja võimalike leidude kohta nende vastutusallas. Teemadeks võiksid olla: kuidas tuvastada arheoloogilisi maa-alasid, kuidas tuvastada artefakte ning mitte rikkuda paikade konteksti, kuidas valvata ja kaitsta objekte, lihtsad registreerimistehnikad jne. Kuidas lahendada olukordi, kus kunsti (kuri)tarvitatakse propagandana, ning kuidas saavad sõjaväelased tuvastada kultuuriobjekte, anda nende elementaarse ikonograafilise kirjelduse ning hinnata võimalikke kahjusid? Vastused on seotud inimeste kultuuritunnetusega.

Teadmiste edastamine kasutades elusuuruses makette

Teine lähenemine väljaõppele on koopiade ja makettide kasutamine kohapealse väljaõppe asemel. Eelisteks on, et puudub kahjustuste oht (suuremate rühmade puhul) ja reisimise vajadus.

Muud vahendid

USA Kaitseministeeriumi pärandi haldamise programm koostöös kultuuriressursside programmi juhi, militaarmaade keskkonnahaldamise keskuse ja Colorado riikliku ülikooliga töötasid välja ja tootsid USA sõjaväelastele mängukaartide komplekti. Kontseptsioon sarnaneb nn Saddami kaartidega, millel kujutati Saddami režiimi algselt kinnivõtmata liikmeid. Antud juhul selgitavad kaardid sõduritele, kuidas käituda kultuuriväärtustega. Tegemist on USA initsiatiiviga Iraagi ja Afganistani tarbeks. "Endise režiimi enim tagaotsitud ametiisikute asemel on kaartidel ära toodud mõned riigi kõige hinnalisematest arheoloogilistest objektidest. Umbes 40 000 uut mängukaartide pakki saadetakse sõduritele Iraaki ja Afganistani osana teadlikkuse tõstmise programmist, et sõdurid saaksid kultuuripärandi hoidmisel kaasa aidata. Selle eesmärgiks on sõdurite teavitamine, et nad ei tohi artefakte kaasa võtta ja koju viia, ning ajalooliste objektide kahjustamise vältimine, nagu juhtus näiteks pärast 2003. a sissetungi Iraaki, kus USA sõdurid ehitasid helikopteri maandumisplatsi Babüloni varemeile ning täitsid oma liivakotid arheoloogiliste leidudega iidsest linnast. Igal kaardil pakis on kujutatud mõnda kultuuriväärtust või on toodud näpunäiteid selle kohta, kuidas aidata muistiseid säilitada."⁵⁵

Ettepanekud koostöö ja edasiste sammude osas

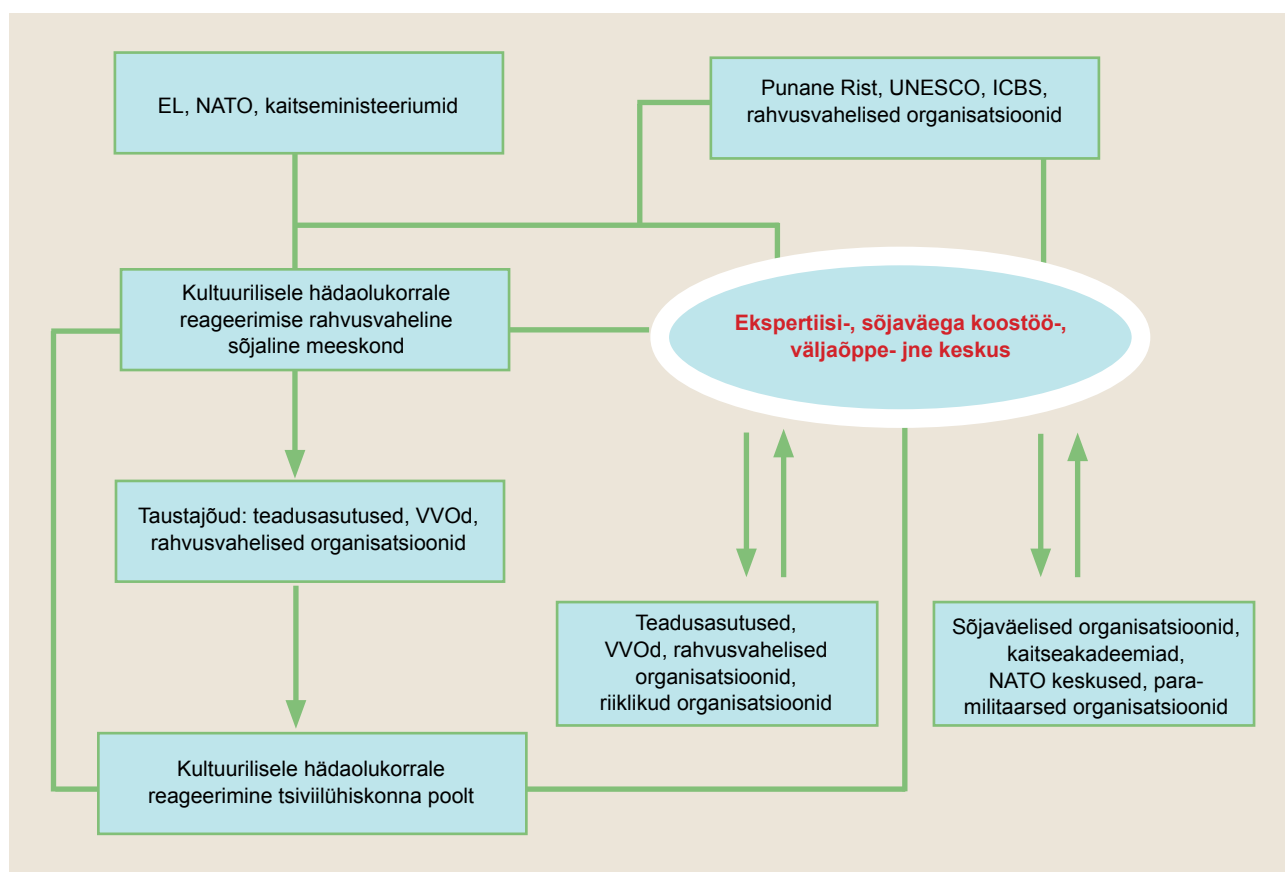
Kahtlemata on primaks võimaluseks KVK plaanide ja meetodite elluviimisel rahvusvaheline ametkondadevaheline koostöö⁵⁶, eelistatavalt riigiasutuste (sh sõjaväe) ning VVOde (sh rahvusvaheliste

⁵⁵ International Herald Tribune, 18. juuni 2007.

⁵⁶ Vt sissejuhatusena Bogdanos, M. (2005). Joint Interagency Cooperation: The First Step. – *Joint Force Quarterly*, 37, 10-18. http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfg_pubs/0437.pdf.

organisatsioonide) vahel ja üleselt. Sõjaväeliste ekspertide vähesuse tõttu on oluline luua sellistest ekspertidest rahvusvaheline meeskond, kes reageeriks kultuuripärandiga seotud hädaolukordadele, tegeleks hinnangute ja nõuannete andmisega ning tagaks kooskõla kehtivate eeskirjade, rahvusvaheliste lepingute ja sõjaliste asjaoludega.

Tuleb luua ametkondadevahelise koostöö büroo, et luua ja säilitada kontakte ning töölaseid suhteid sõjaväega. See amet peaks algatama ka kultuuripärandi tsiviilekspertide ja sõjaväelaste poolt läbiviidava väljaõppe ning peaks juhtima kultuurilisele hädaolukorrale reageerimise rahvusvahelist sõjalist üksust. Keskuse üheks peamiseks ülesandeks oleks komandöride varustamine informatsiooniga (soovitavalt nõudmisel) kinnismälestiste ja võimalike leidude kohta nende vastutusallas. Büroo peaks tegutsema sõltumatult, ent võiks aidata ka Rahvusvahelist Sinise Kilbi Komiteed (ICBS) või hädaolukordades kultuuriväärtuste kaitseks määratud peakomissari. Organisatsiooniline struktuur võiks olla selline, nagu näidatud alljärgneval joonisel:

Joonis 1. Ekspertiisi ja koostöö tsiviilkeskus

Järeldused

Arvestades asjaoluga, et sõjaväeliste (militariseeritud) KVK ekspertide kasutamise teemal pole palju uurimustöid tehtud ega avaldatud, on ilmne, et uued uurimused peavad kasutama multidistsiplinaarset lähenemist. Tuleb käsitleda kõiki osapooli ning kirjeldada nende poliitikaid. See aitab leida võimaliku rahvusvahelise meetoodika KVK rakendamiseks, sobitades, kombineerides ja kasutades nii juriidilisi ja teoreetilisi elemente kui ka saadud õppetunde. Järelikult tuleb teha kindlaks, millises ulatuses sõjalised ja tsiviiltegevused vastuollu lähevad või ühte langevad, uurides jooksvat praktikat, koostööd, rõhuasetusi ning positiivseid ja negatiivseid juhtumeid.

Järgides seda mõttekäiku, on selge, et edukate KVK strateegiate loomiseks peab sõjaväelise struktuuri raames looma tervet sõjaväge hõlmava KVK osakonna, mis on seotud ka luurega. Nagu on näha sõjaväejuristide ja -meditsiinitöötajate näitest, aktsepteerib süsteem lõpuks KVK ohvitseri. See on äärmiselt oluline, kuna ülesannetele, mida ei peeta osaks antud kultuurist (käesoleval juhul sõjaväekultuurist), ei pühendata niisama palju energiat ja ressursse kui ülesannetele, mis on selle kultuuri osaks.

Muul tasemel peab sõjaväekultuuri raames eksisteeriva juriidilise ja KVK "kultuuri" vahel valitsema koostöö, sulandumine ning teineteisemõistmine. Alles siis, kui süsteem suudab tegelda oma põliskultuuridega, suudab see kaitsta ja säilitada võõraid kultuurinähtusi missioonipiirkondades.

Soovitused sõjaväele, poliitikakujundajatele, otsustajatele ning juriidilistele ekspertidele kultuuripärandi parema kaitsmise korraldamiseks tulevastes ja praegustes konfliktides:

- NATO liikmesriigid peavad nõudma, et NATO rakendaks KVKd kui riikidele kasulikku valdkonda. Tuleb määrata KVK ohvitserid.
- Kohapealne kogemus näitab, et KVK on oluline konflikti erinevates faasides, kaasa arvatud varastes järkudes.
- Tuleb luua ametkondadevahelise koostöö büroo (vt organigramm), millesse kuulub kultuurilisele hädaolukorrale reageerimise rahvusvaheline sõjaline üksus.
- Vajab veel otsustamist, kas sõjaväelised KVK eksperdid võiksid olla aktiivsed ka rahuajal, et reageerida sellistele hädaolukordadele nagu suured looduskatastroofid.
- Tuleb koostada kultuuripärandi põhijuhendi araabia versioon, samuti juhend Euroopa sõduritele. Soovitavalt peaks see toimuma koostöös tsiviilorganisatsioonidega.

- Sellised organisatsioonid nagu NATO ja EL peaksid alustama omavahel koostööd KVK osas konfliktide ja õnnetuste ajal ning tegema koostööd UNESCOga.
- KVKd tuleb organiseerida ja juurutada terves sõjaväes, mitte ainult CIMICis/CAs.
- Kui puudub vastupidine otsus, tuleb KVK eksperdid alati kaasata CIMIC/CA hindamissmissiooni. Hindamissmissioon tuleb võimalusel alati läbi viia. Tuleb teostada helikopteritega jooksvaid hindamisi õhust, kuna need on osutunud rüüstamise vältimisel äärmiselt oluliseks.
- On vaja ühiseid väliharjutusi ja väljaõpet, eriti kõrgema aukraadiga ohvitseridele ja strateegidele.
- Iraagist ja Afganistanist saadud õppetunde tuleb jagada ja tutvustada strateegidele. Sama võib väita mineviku lahingukogemuste kohta, eriti Teise maailmasõja ning MFA & A ohvitseride ja Nõukogude trofeebrigadide kohta.
- Tuleb luua UNESCO medal või midagi sarnast, et muuta KVK sõjaväelastele atraktiivsemaks.
- UNESCO peaks määrama isiku, kes tegeleks militaarküsimustega ning peaks sidet sõjaväe ja militaarorganisatsioonidega, nagu NATO ja sõjaväeakadeemiad.
- Tuleb viia läbi rahvusvaheline uuring, et luua nimistu sõjaväes teenivatest ekspertidest, kes on õppinud kunstiajalugu, arheoloogiat, antropoloogiat, kultuuriteadusi ja muid vastavaid distsipliine.
- Sõjalise missiooni järel tuleb kultuuripärand korrektselt üle anda kohalikele võimuorganitele, VVOdele või nn jätkuvägedele.
- Tuleb taaselustada kultuuripärandi peakomissaride süsteem, mis töötaks ka rahuajal, ning seda tuleks edasi arendada koostöös rahvusvahelise kohtu presidendi ja UNESCOga.
- Selliseid teemasid nagu sõjaline vajadus tuleb põhjalikumalt uurida; juriidilised eksperdid peaksid tegema koostööd kultuuriasjatundjatega.
- Tuleb luua ja rakendada tõhusaid strateegiaid objektide kaitseks.
- Tuleb põhjalikumalt uurida, kas, millisel määral ja mil viisil alluvad nn mittevõitlejad, nagu sõjaväeliste ekspertidega koos töötavad tsiviileksperdid, 1954. a Haagi konventsioonile.

Joris D. Kila on Hollandi armee reservkolonelleitnant; magistrakraad Hollandi Leideni Ülikoolist kunstiajaloo ja klassikalise arheoloogia erialal. Hollandi Sisekaitseakadeemia külalislektor ja teadur, Amsterdami Ülikooli teadur; Chicago Ülikooli kultuuripoliitika keskuse kolleegiumi liige. Roomas tegutseva materiaalse ja vaimse kultuuripärandi kaitse relvakonflikti korral maailmaassotsiatsiooni WATCH (*World Association for the protection of Tangible and Intangible Cultural Heritage in times of armed conflicts*) tsiviil-militaarsuhete nõukogu liige; Hollandi relvakonflikti ja rahuoperatsioonide (LACPO) uurimisfoorumi liige.

Varasemalt CIMIC (tsiviil-militaarkoostöö) Group North'i kultuuriküsimuste osakonna juhataja kohusetäitja ja vastava võrgustiku juht Hollandis; osalenud mitmel kultuurialasel päästeoperatsioonil Iraagis.

Mitme väljaande autor või kaasautor, milles käsitletakse sõjaväelastest kultuuriväärtuste ekspertide kasutamist relvakonflikti korral.

Kultuuriväärtuste kaitse olulisus relvakonflikti korral

Kultuuriväärtuste ekspertide kasutamine sõjaväes rahu- ja sõjaajal: praktilisi näiteid lahinguväljalt

Kultuuriküsimused sõjaväes, lahinguvälja kogemused, kultuuride erinev tajumine, ajalooline taust, ekspertide ja asjatundjate kaasamine, praktilised probleemid, järeldused ja soovitused.

Ettekandes käsitletavat teemat on mõeldud sissejuhatuseks nii praegustele kui ka mineviku tegevustele, mis puudutavad sõjaliste asjatundjate kasutamist kultuuripärandi kaitseks. Tuuakse näiteid, püstitatakse probleeme ning tehakse ettepanekuid, kuidas teoreetilist raamistikku – nagu näiteks 1954. aasta Haagi konventsiooni ning selle protokollide juriidilisi tõlgendusi ja järeldusi – kasutada ning tööle rakendada. Käsitlemist leiavad kultuurilised erinevused sõjaväelaste ning tsiviilisikute vahel, samuti sõjaväesisesed kultuurierinevused ning teadmiste edasiandmise meetodid sõjaväeõppustel.

Ettekannete põhiteemad:

- Sõjaline vajadus *versus* kultuuripärane kaitse vastavalt Haagi konventsioonile.
- Kultuuriküsimused ja/või kultuurilised kiirreageerimisüksused.
- Miks peaks NATO kultuuriga tegelema? NATO CIMIC AJP-9 doktriinist tulenevad võimalused.
- Kultuuri tajumine, näiteid sõjaväeõppusteks.
- Agenduuridevaheline koordineerimine kultuurialaseks kriisireageerimiseks relvakonflikti korral.
- Järeldused ja soovitused.

Lisaks käsitletakse teemasid, mis hõlmavad vastandlikest printsiipidest tekkivaid põhiprobleeme ja eelarvamusi – näiteks sõjaväelised reeglid *versus* rahvusvaheline õigus, tsiviil-militaarkoostöö *versus* humanitaarabi, reservsõjavägi *versus* professionaalne armee jne.

Käsitletakse dilemmat: "kas toetada NATO CIMIC AJP-9 doktriini kohast missiooni või langetada vale otsus Haagi konventsiooni suhtes".

Kritiseeritakse kultuurilistele kriisidele reageerimise positsiooni ja prioriteeti sõjaväelisel taustal, arutledes lähemalt konfliktide kultuuriliste motiivide teemadel, nagu näiteks rahvuskuuluvus, haridus, religioon, kultuuritajumise erinevused, klassivahed ning rahvuslik identiteeditunne, mida demonstreeris ilmekalt endises Jugoslaavias toimunu.

Bagdadi vargad

Kolonel (res.) Matthew Bogdanos

1. Iraagi Muuseumi rüüstamine¹

Kui kumu Iraagi Muuseumi saatusest kulutulena üle maailma levis, siis kritiseeriti ägedalt USA sõjaväge. Küsimus "miks te rüüstamist ära ei hoidnud?" kerkis üles kohe alguses – perioodil, mille briti kolumnist David Aaronovitch võttis kokku sõnadega "Jänkide kohta ei saa öelda midagi, mis oleks liiga halb, et seda ei usutaks" ("*Lost from the Baghdad Museum: Truth,*" *Guardian*, London, 10. juuni 2003).

Niisiis, miks USA ei "võtnud ette midagi enamat", et muuseumi kaitsta? Pärast sadu intervjuusid kohapealsete tunnistajatega ning pärast lugematuid juurdlustunde terves muuseumikompleksis – nii sees kui väljas – sain ma 2003. aastal teada nii mõndagi, mis tegelikult muuseumis juhtus ning mida USA vägedelt oleks võinud oodata, et nad selles situatsioonis oleksid teinud. Järgnevalt kirjeldangi detailselt juurdluse tulemusi.

2003. aasta jaanuaris, s.t kaks kuud enne sõja algust, kohtus grupp teadlasi, muuseumidirektoreid ja antikvaare Pentagoni ametnikega, et väljendada oma kartusi muuseumi kogusid ähvardava ohu pärast. McGuire Gibson Chicago Ülikooli Idamaade Instituudist käis seal pärast veel kaks korda ning tema ja ta kolleegid jätkasid kaitseministeeriumi ametnike "pommitamist" meeldetuletuskirjadega e-posti teel. Nad ei oleks saanud enam midagi enamat teha.

Gibsonit ja tema kolleege võeti kuulda. Kuid ainult osaliselt. Pentagon käskis kanda Iraagi Muuseumi koalitsioonivägede poolt mitterünnavate objektide nimekirja ning USA keskväejuhatuse kuuletus, pannes selle nimekirjas kolmandale kohale. Kuid planeerijatel ei olnud aimugi sellest, et tavaline iraaklane nägi muuseumi mitte kui hindamatute kultuuriväärtuste hoiukohta, vaid kui Saddam Husseini suveniiripoodi – need on iraaklaste endi sõnad, mitte minu. See ei ole üllatav, arvestades, et muuseum oli olnud eelnevast 24-st aastast 20 aastat suletud ning avatud siis vaid korraks (Saddam Husseini sünnipäeval 2000. aastal) ja seejärel varsti jälle suletud. Planeerijad ei mõistnud, et paljud iraaklased võrdsustavad muuseumist varastamist varastamisega Saddamilt ning mitte neilt endilt. See oli üllatus isegi muuseumitöötajate jaoks, kes tõid kohale liivakotte ja vahtkummist polstreid pommi-

¹ Kohandatud raamatust "Thieves of Baghdad: One Marine's Passion to Recover the World's Greatest Stolen Treasures" (Bloomsbury 2005). Copyright © 2005 Matthew Bogdanos. Kordustrükk Bloomsbury USA loal. Põhjalikum käsitlus koos täielike viidete ja kirjanduse loeteluga: M. Bogdanos, "The Casualties of War: The Truth about the Iraq Museum," *American Journal of Archaeology* 109 (2005), lk 477–526 (kättesaadav ka veebilehel www.ajaonline.org).

kahjustuste vastu. Dr Donny George Youkhanna – erakordne inimene, kes oli toona Iraagi Muuseumi muinsus- ja teadusdirektor, ütles *Wall Street Journal*'ile: "Me arvasime, et muuseum võib sattuda pommirünnaku alla. Me ei arvanud, et seda võidakse rüüstata." ("*Iraqis Say Museum Looting Wasn't as Bad as Feared*," *Wall Street Journal*, 17. aprill, 2003.). Muuseumi asedirektor dr Ahmed Kamel jagas tema üllatust: "Me ei arvanud, et keegi tuleb siia varastama, sest midagi sellist ei olnud kunagi varem juhtunud." ("*Iraq Museum Still Counting the Cost of Invasion*," *Peninsula*, 1. juuli, 2004).

Pöördudes tagasi muuseumi kaitsemise juurde koalitsioonidevägede poolt, on selge, et sõjaõiguse kohaselt tuleb kultuurivarasid kaitsta igasuguse vaenutegevuse eest.² Kuid samad rahvusvahelised lepped, mis kaitsevad kultuurivarasid, keelavad täielikult kultuuriliste paikade kasutamise sõjalisel eesmärgil, täpsustades, et sellisel juhul kaotavad need paigad oma puutumatus.

Iraagi sõjavägi rikkus ilmselgelt neid sätteid, muutes Iraagi Muuseumi ja selle 4,5 hektari suuruse territooriumi kindluseks. Saddam Hussein'i vabariiklik erikaardivägi paigutati muuseumist üle tänava. Lastemuuseumis asuv tulepunkt oli suunatud ringristmikule, pakkudes avatud laskesektorit territooriumi eest läbiminevale strateegilisele juurdepääsuteele. See tänav, mis kulges toona Iraagi Muuseumi ja vabariikliku erikaardiväe rajatiste vahel, viib 900 meetri kaugusel asuva strateegiliselt olulise al-Ahrar'i sillani, mis viib üle Tigriise jõe. Snaiperi positsioon maapealses hoidlas pakkus ideaalset tiibtule võimalust ükskõik milliste USA vägede pihta, mis oleks liikunud üle turuplatsi, et pakkuda abiväge mistahes lahingule Iraagi Muuseumi ees. Snaiperi laskesektor ulatus ka üle kolme meetri kõrguse müüri, mis oleks pidanud kaitsma sõdureid, kes oleksid jooksnud ühelt lahingupositsioonilt tagahoovist teisele lahingupositsioonile eesdues. Kõik need kaitsepositsioonid, mis olid varustatud pinnasest kaitsevallide ja sihtimisalustega, võimaldasid anda organiseeritud kaitsetuld. Kõike seda juhiti ajutisest komandopunktist, mis oli üles seatud Iraagi Muuseumi 4,5 hektari suuruse territooriumi tagaossa.

8. aprilli hommikul asusid Iraagi relvastatud sõdurid oma varem ettevalmistatud tulepositsioonidele muuseumi territooriumil. Muuseumi töötajad, sealhulgas kõik muuseumi valvurid, oli juba lahkunud – nad põgenesid, kui koalitsiooniväed saabusid 5. aprillil linna äärealadele. Ainsaks erandiks olid Iraagi Muinsuskaitseameti juhataja dr Jaber Ibrahim al-Tikriti ja Donny George, koos autojuhi ja eaka arheoloogiga, kes elasid muuseumi territooriumi tagaosas. Nad olid kavatsenud vapralt kuni invasiooni lõpuni paigale jääda, kuid otsustasid siiski lahkuda, kui mõistsid, mis tasemel jõukasutus saabumas on.

See jõupoliitika oli tegelikult osa kampaaniast rünnata Bagdadi seestpoolt väljapoole. Kuna kogu Iraagi kaitse oli suunatud näoga perimeetri poole, siis valis tollane USA keskväejuhatuse ülem kindral Tommy Franks tankide ja mehhaniseeritud jalaväge pealetungi kesklinnale. Lagunedes seest

² Vt 1949. aasta Genfi konventsioonide I ja II lisaprotokoll ja 1954. aasta Haagi konventsioon ning selle I ja II protokoll.

väljapoole, langes Bagdad kuude asemel mõne päevaga. Üks neist pealetungides kulges otse muuseumi eest läbi. Ja võitluse intensiivsus muuseumi ja selle vastas asunud vabariikliku erikaardiväe rajatiste ligiduses oli võrdelises seoses selle piirkonna strateegilise tähtsusega.

Neli muuseumitöötajat lahkusid 8. aprillil umbes kell 11 hommikul tagumise väljapääsu kaudu, lukustades selle enda järel, olles enne kontrollinud, et kõik muuseumi ja hoidlate ukсед oleksid lukus. Seejärel läksid nad üle Tigrise Ida-Bagdadi, lootes hiljem samal päeval tagasi pöörduda. Nende lahkumise hetkel asusid lähimad koalitsiooniväed umbes 1 500 meetrit muuseumist läänes, olles raske suurtükitle all ning liikudes muuseumi suunas. Kui Donny ja tema kolleegid püüdsid mitu tundi hiljem tagasi tulla, peatasid neid tugevad lahingud teisel pool jõge.

9. aprillil liikus sihtüksuse 1-64 tankikompanii – ainus koalitsioonivägede sõjaline üksus Bagdadi selles osas – muuseumist 500 meetrit läänes ja veidi lõuna poole asuvale ristmikule. Nende ülesanne oli hoida ristteed kui päästenööri avatuna, toetuseks koalitsiooni relvajõududele, kes olid lahingus linna põhjaosas. Terve selle päeva olid nad tule all, mis lähtus Lastemuuseumist, muuseumi peahoonest, raamatukogust ja muuseumi taga asuvast hoonest, mis varem oli olnud kasutusel politseijaoskonnana. Tankikompanii kohapealne ülem, USA armee kapten Jason Conroy teatas, et muuseumi territooriumil oli umbes 100 kuni 150 vaenlase võitlejat koalitsioonivägesid tulistamas. Osa neist olid riietatud vabariikliku erikaardiväe vormi, osad olid tsiviilrõivastuses. Relvadeks olid neil RPG-d (Nõukogude Liidus disainitud ja Iraagi armee poolt toodetud reaktiivgranaadiheitjad³) või AK-47-d⁴.

Hiljem rääkisid mitmed naabruskonna elanikud tuntud sõjaajakirjanik Roger Atwoodile (kes intervjueris lisaks muuseumitöötajatele umbes kolmekümnet selle piirkonna elanikku oma erakordselt hea uurimistööga ning esmaallikatest pärineva infoga reportaaži jaoks), et "ameeriklased sattusid muuseumi territooriumilt lähtuva rünnaku alla ning et selles piirkonnas käis tugev võitlus" ("*Inside Iraq's National Museum*", *Wall Street Journal*, 17. juuli 2003). Naabruskonna elanikud rääkisid mulle sama lugu, kuid see lihtsalt kinnitas seda, mida muuseumi territoorium ja sealt leitud lugematud tühjad padrunikestad ning kümneid RPG-d mulle juba rääkinud olid: see oli raevukas lahinguväli. Tõepoolest, võitlus oli olnud nii raske, et mõned sihtüksuse 1-64 tankikompanii sõdurid ei lahkunud 8. ja 10. aprilli vahel, s.t 48 tunni jooksul, üldse oma tankidest.

Mitme ümbruskonna elaniku tunnistuse kohaselt toimus see just 9. aprillil, kui kaks Iraagi armee sõidukit sõitsid muuseumi tagaukse juurde (koht, mille läheduses asus ajutine komandopunkt) ja

³ RPG (lühend vene k. РПГ, ручной противотанковый гранатомёт) ehk reaktiivgranaadiheitja on 85-mm soomustlähbistava lõhkepeaga, äärmiselt efektiivne õlalt tulistatav relv, mis on võimeline läbima kuni 35 cm paksust soomust. Nõukogude Liidus loodud ning üldlevinud RPG-7 kaalub koos lõhkepeaga 8,5 kg ning on laastava jõuga liikumatu sihtmärgi puhul 500 m ning liikuva sihtmärgi puhul 300 m kauguselt. RPG-7 suudab läbida Bradley soomustranspordööri soomuse ning kuigi see ei suuda läbida USA armee põhilise lahingutanki M1A1 Abramsi raskesoomust, on ka sellel tankil piirkondi, mis on siiski haavatavad.

⁴ AK-47 ehk Kalašnikovi automaat mudel 1947 on rünnakrelv, mis on võimeline välja tulistama kuni 600 lasku minutis. 7,62x39 mm kaliibriga laskemoon suudab läbida USA armee kuulivesti ning on surmav 300 m kauguselt.

veetsid enne lahkumist mitu tundi muuseumist kaste sõidukitesse laadides. Selma al-Radi, Iraagis sündinud arheoloog – geniaalsuse, energilisuse ja südikuse supernäide – saabus vähem kui kuu aega hiljem ja intervjueris mitmeid ümbruskonna elanikke, kes talle rääkisid, et 9. aprillil olid kaks Iraagi sõjaväe sõidukit muuseumi tagaosa juurde sõitnud.

Sellele järgneval päeval, 10. aprillil, sai nooremleitnant Erik Balascik'i rühm teada "muuseumi ja haigla piirkonna" rüüstamisest. Nad edastasid selle teabe sihtüksuse 1-64 ülemale, kolonelleitnant Eric Schwartz'ile, kes käskis neil liikuda lähemale, et asja uurida. Niipea, kui nad seda tegid, sattusid nad muuseumi territooriumilt tuleva tugeva tule alla. See sundis ühte tankidest vastama ühe lasuga oma põhilistest relvadest, 120 mm-st suurtükist, mis likvideeris RPG tulepunkti, lasi augu Lastemuuseumisse, vallutas sellega maailma tähelepanu ja sütitas kriitikuid üle kogu maailma. Tõepoolest, kui ma esimest korda nägin seda kurikuulsat auku Lastemuuseumi fassaadis, olin ma maruvihane ja sain aru, miks maailm seda hukka mõistab.

Kuid siis nägin ma tõendusmaterjali. Tanki laskur oli tulistanud alles pärast seda, kui keegi oli nende pihta sellest hoonest RPG-ga tulistanud. Me leidsime katuselt RPG-de tagavara ning hoone seest vereprintsmeid, mille muster viitas sellele, et vähemalt kaks tulistajat olid viibinud kolmandal korrusel, kui laeng oma sihtmärki(märke) tabas.

Kuna Iraagi armee oli selle kultuuriasutuse sõjaliselt kindlustanud ning inimesed tulistasid sealt nende suunas, siis leitnant Balascik oleks võinud rahvusvahelise õiguse kohaselt astuda vajalikud sammud, et kõrvaldada oht inimestele. Aga isegi kui ta üksus oleks lihtsalt paigale jäänud ning andnud sealtsamast toetustuld, ei oleks muuseumist midagi sellist alles jäänud, mida pärast päästa või rüüstata. Momendil, kui Schwartzi (endine gümnaasiumiõpetaja) informeeriti situatsioonist, tegi ta sõjaliselt vale, kuid kultuuriliselt suurepärase otsuse mitte rünnata muuseumi selle "päästmise" nimel, vaid tõmmata tankid muuseumi juurest tagasi. Ainult nii sai ta vältida valikut, kas seada oma mehed ohtu või hävitada muuseum. Tagasitõmbumine oli tõeline julgustükk.

Kuna nad asusid muuseumist läänes, siis blokeeris Lastemuuseum vaate muuseumi peahoonele ning tulistamise tõttu ei saanud nad liikuda piisavalt lähedale, et selgitada, mis tegelikult territooriumil toimus, veel vähem siis seda, mis toimus galeriides ning hoidlates.

Üks intervjueritud elanikest ütles, et esimesed rüüstajad (keda mõningate tunnistajate hinnangul oli rüüstamise kõrghetkedel kolm- või nelisada) ilmusid muuseumi juurde 10. aprilli õhtul, sisenedes territooriumile tagantpoolt. Kui sellest allikast saadud info oli täpne, siis olid võitlejad muuseumist selleks ajaks juba lahkunud. Muuseumi ümbruses toimus 11. aprilli hommikul veel siiski intensiivne lahingutegevus. See oli päev, mil otse muuseumi ees asuval ristmikul hävitas koalitsioonivägede tank Iraagi armee veoauto ja Nõukogude Liidus ehitatud soomustatud võitlusmasina. Lahing muuseumi territooriumi ees 11. aprillil takistas koalitsioonivägesid muuseumile lähenemast ning välja selgi-

tamast, ega vaenlase vägesid enam muuseumis ei viibi. Üheteistkümnes oli siiski viimane päev, mille kohta on teateid võitlusest muuseumi lähedal.

12. aprilli pärastlõunal pöördusid muuseumi töötajad tagasi ning peletasid vapralt rüüstajad muuseumist välja – hetk, mille jäädvustas suurepäraselt Saksamaa filmimeeskond. Iraagi sõdurid olid juba lahkunud. Aga millal? On täiesti võimalik, eriti kui võtta arvesse kogu muuseumi territooriumilt leitud sõjaväevorme, et osa rüüstajatest, kes tassisid muistiseid muuseumist välja, olid vaid mõni tund – või isegi minut – tagasi kandnud vormiriietust ning hoidnud käes AK-47-t. Me ei tea seda. Kuid sõltumata sellest, millal see taganemine toimus, igal juhul oli kohapealsetel koalitsioonivägedel äärmiselt raske teada, millal viimane võitleja lahkus ning kas on ohutu siseneda ilma muuseumile hävitavalt mõjuva lahinguta. Seda juhtus harva, kui ma teadsin, mis toimub minust saja meetri kaugusel, rääkimata siis 4,5 hektari suuruse territooriumi teises otsas.

Mõned kriitikud on väitnud, et kui ajakirjanikel oli võimalik 12. aprillil muuseumisse siseneda, siis sõjavägi oleks pidanud suutma sedasama teha samal päeval või isegi 11. aprillil. Ent ajakirjanikke üldiselt ei tulistata – välja arvatud üksikud erandjuhtumid – lihtsalt sellepärast, et nad on ajakirjanikud. Sõjaväevormi selgapanek teeb igapäevast seadusliku sihtmärgi. Ajakirjanikel, kes on kaitstud – vähemalt formaalselt – nende "mitte-võitleja" staatuse tõttu, on üldjuhul võimalik palju vabamalt lahinguväljal ringi liikuda, et konfliktist raporteerida. Ma ei taha sellega öelda, et ajakirjanikke ei võiks tabada juhuslik kuul või et lahinguajakirjanikuks olemine ei nõua julgust või et ajakirjanikke ei oleks kunagi ebaseaduslikult rünnatud. Pigem sooviksin rõhutada, et ei ajakirjanikke ega mundris võitlejaid ei tohiks hinnata selle alusel, mis konkreetsed piirangud või vabadused ühel või teisel poolel on.

Ainus viis, kuidas mundris sõjavägi oleks saanud siseneda antud muuseumi suurusele territooriumile, oleks olnud korralikult planeeritud rünnak koos toetavate relvadega (tankid, miinipildujad ja meeskonnarelvad) või siis "luurelahing". Viimane tähendab eelüksuse saatmist ilma toetusrelvadeta, lootuses, et neid ei lasta maha. Kui keegi neid ei tulista, siis võib oletada, et hooned on tühjad. Või siis, et tegemist on varitsusega – seega on oht, et jalgpalliväljaku suurune avatud ala territooriumi välismüüri ja hoonete vahel võib muutuda surmaväljaks.

12. aprillil olid Bagdadis lahingud vaibunud ning kahju muuseumile ja selle kogudele tehtud. Niipea, kui muuseumitöötajad olid tagasi, valvamaks muuseumi, rüüstamisi enam ei toimunud. 12. aprilli pärastlõunal ja uuesti 13. aprillil, kui muuseumi territoorium ei olnud enam lahinguväli, pöördus Donny George koos teistega sihtüksuse 1-64 tankikompanii poole ja palus abi. Miks siis USA väed ei viinud sel hetkel ühte tanki muuseumile lähemale? Hommiku-uudiste "armee ülemjuhatajate" sõnul oleks ju piisanud ühest tankist.⁵

⁵ "Ainult ühte asja oleks vaja olnud – väravasse pargitud tank," ütles Jane Waldbaum, Ameerika Arheoloogiainsituudi president. *USA Today*, 14. aprill, 2003.

Mitte päriselt. Esiteks, te ei saa endale lihtsalt tanki viibata, nii nagu te peataks taksot. Kui eesmärgiks ei ole just enesetapumissioon, on vaja tankirühma. Need, kes ei ole kunagi lahingus olnud, ei saa aru, et üksik paigalpäisiv tank on surmalõks. Kuigi nad mõjuvad peale vaadates ähvardavalt, ei ole tankid sugugi mitte haavamatud – üks hästisuunatud valang tankitõrjerelvast ning sul on vaja sõduri tunnusplaate ei identifitseerida nelja mehe söestunud jäänuseid. Ainus viis, kuidas tank saab lahingu üle elada (eriti linnavõitluses), on teha seda kiiruse ja manööverdusvõime abil, ning teiste tankide tulejõu toel. Tankid peavad liikuma vähemalt paarikaupa. Nende kõrvale on vaja ka jalaväesalka, kuna tankidel on pimealad. Aga enamasti peab tule alla sattudes lihtsalt nii kaua vastu tulistama, kuni oled ohu täielikult kõrvaldanud – kuni keldris asuva torustikuni välja, kui seda on vaja, et päästa elusid, mis on sinu vastutusel.

Niisiis, tanki saatmine ei olegi nii lihtne. Aga miks siis ei võinud saata mõned maaväed? "Lihtsalt" maaväe kaasamine oleks olnud kuritegelikult vastutustundetult sõjaväeülema poolt, kelle kohus on kaitsta tema väejuhatuse all olevate meeste elusid. Korralik sõjaline rünnak oleks vajanud toetavaid relvi. Ja see toob meid taas tagasi tontliku kujutuspildini kiviklibuks muundunud muuseumist.⁶

Veelgi enam, kui mundris sõjaväe paljas kohalolek ei oleks rahvast laiali ajanud, siis mida see maavägi oleks üldse teha saanud – rüüstajaid tulistada? Võib-olla need kriitikud oleksid tõesti soovinud seal kohapeal olla ning M16 vintpüssiga kohalikke elanikke, kellest muuseum kihas, maha niita. Kuid sõjaõigusega kursisolevad inimesed teavad, et surmavat jõudu tohib kasutada vaid vastuseks vaenulikule aktile või vaenulike kavatsuste demonstreerimisele. Tsiiviilriietes, relvastamata rüüstajate tulistamine, kes ei kujutanud endast ohtu inimestele, oleks tähendanud sõjaõiguse rikkumist, millega kaasneb mõrvasüüdistus sõjaväekohtu menetlusseadustiku artikli 118 alusel.⁷

⁶ Mõned halvasti informeeritud kriitikud on samas vaimus kurtnud, kuidas koalitsiooniväed kaitsesid naftaministeeriumi, kuid mitte muuseumi. Need kriitikud ei ole suutnud arvestada, et hoone "kaitsmine" lahingus tähendab tavaliselt seda, et hoone tuleb füüsiliselt hõivata, vähemalt ajutiselt. Kui hoone on kindlustatud, siis see tähendab lahingut. Nende kahe asutuse võrdluses on kolm asjaolu, mida kriitikud on muretult ignoreerinud. Esiteks, naftaministeeriumi "kaitsmine" algas koalitsioonivägede õhurünnakutega 9. aprillil. See oli õiguspärane sihtmärk ning sellele visati pomm. Nad ei oleks hakanud muuseumi pommitama. Teiseks, naftaministeeriumis ei olnud sõdureid – seda ei olnud muudetud kindluseks, kus asuksid inimesed, kes üritaks koalitsioonivägesid tappa. Muuseum oli täis vabariiklikke erikaardiväelasi, kes tulistasid ameeriklasi automaatrelvadest ja tanke hävitavatest reaktiivgranaadiheitjatest. Lõpuks, naftaministeerium on lihtsalt üks hoone – koalitsiooniväed "kindlustasid" selle vähem kui tunniga. Muuseum oli 4,5 hektari suurune kompleks, omavahel seotud ja kattuvate hoonete ja sisehoovidega. Selle kindlustamine oleks vajanud tõsist tulevahetust, mis suure tõenäosusega oleks muutnud selle paiga hinnaliseks kiviklibuks. Niisiis on muuseumi võrdlemine naftaministeeriumiga pigem poliitika- kui faktipõhine.

⁷ Kuigi mittesurmavate meetmete, nagu näiteks pisargaas, rakendamise puhul võivad juriidilised standardid täidetud olla, on siiski mitu asjaolu, mis nende kasutamise vastu räägivad. Esiteks, isegi "mittesurmavad" meetmed põhjustavad mõnikord surma, eriti vanurite ja laste puhul. Teiseks on küsimus tõhususes. Mittesurmavad meetmed oleks rüüstajad laiali ajanud (ja oleks põhjustanud suuremate esemete mahapillamise). Kuid suurem osa varastatud objekte olid väiksemad arheoloogilised leiud ning näiteks pisargaasi kasutamine ei oleks ilmtingimata sundinud rüüstajaid oma taskuid tühendamise või põgenedes kotte maha viskama. Ning lõpuks: kuigi neid sündmusi on lihtne tagantjärele tarkusega hinnata, peab siiski mistahes väide selle kohta, et koalitsiooniväed oleksid pidanud kasutama rahvahulga laialiajamisel jõudu (kas siis mittesurmavalt või muul viisil), arvestama sellega, et tõenäoliselt oleks see tekitanud äärmiselt negatiivse reaktsiooni inimeste poolt, kes 2003. aasta aprillis uskusid, et taoline valitsuse poolt toetatud vägivald lõppes koos Saddam Hussein'i režiimi kukkumisega.

Hea küll, aga kas nad ei oleks võinud siis lasta mõned tibatillukesed hoiatuslasud? Siinkohal näeme, kuidas filmid mõjutavad ootusi politsei- ja sõjaväejõudude rakendamise võimaluste osas. Hoiatuslask toimib ainult siis, kui sa oled filmi- ja telenäitlejate kutseühingu liige. Päril elus tulistamine ainult pingestab situatsiooni, põhjustades tavaliselt relvastamata osaliste relvastumise, mis omakorda tähendab vastutule alla sattumist. Veelgi enam, püssitorust väljalastud kuulid – olgu need "hoiatuslasud" või rahvahulga keskele sihitud – ei kao lihtsalt taeva laotusse. Lõpuks tulevad need maa peale tagasi ja tabavad midagi – sageli fataalsete tagajärgedega –, mida juhtub pidevalt, kui pillerkaaritajad tulistavad õhku pühade ja pulmade ajal.⁸ Muuhulgas just sel põhjusel nägid 2003. aastal jõustunud lahingutegevuse reeglid ette, et tulistamise vajaduse korral peavad sõdurid "tulistama ainult sihtides. EI MINGEID HOIATUSLASKE" (suurte tähtedega ka originaalis). 2005. aastaks reegleid muudeti, lubades viimase abinõuna ka hoiatuslaske, mis kahtlemata annab tunnistust halvenenud julgeolekuolukorrast.

Kokkuvõtte on siinkohal see, et kõik taolised väited, nagu koalitsiooniväed oleksid saanud teha midagi enam kui see, mida nad tegid, muuseumi kaitsmisel enne 12. aprilli, põhinevad soovmõtlemisel või poliitilisel ideoloogial, aga mitte sõjalise taktika, tegeliku kohapealse konflikti, sõja- või füüsikaseaduste ratsionaalsel hindamisel. "Kui ma oleksin tormanud Bagdadi lõunaosast üles muuseumi juurde, siis oleks tulemuseks olnud palju surnud sõdureid väljaspool muuseumi," ütles vastava sektori tankikomandör, kolonelleitnant Eric Schwartz BBCle. "See ei olnud enam muuseum – see oli lahingupositsioon." (Cruickshank, D., ja D. Vincent. 2003. *People, Places, and Treasures Under Fire in Afghanistan, Iraq and Israel*. London: BBC Books.)

Rüüstamise süü lasub rüüstajatel. Kuid süü selle eest, et 8. – 11. aprillil tekkis muuseumis kaos, mis võimaldas rüüstamisel aset leida, lasub Iraagi armeel. Nemad valisid lahingupositsioonideks muuseumi, nemad tulistasid ameeriklaste tanke ning nemad takistasid Ameerika vägedel uurimast teateid rüüstamisest "muuseumi piirkonnas". Pärast 11. aprilli liigub süükoorem siiski selgelt koalitsioonivägedele.

USA armee saabus muuseumi territooriumi kaitsma 16. aprilli hommikul kell 10. Kriitika sõjaväe reaktsioonikiiruse kohta, selle viivituse kohta, mis oli 12. ja 16. aprilli vahel, on täiesti õigustatud. Ma lähen veel ühe sammu kaugemale: see viivitus oli andestamatu. Kuigi sel perioodil ei varastatud midagi, ei muuda see süüdistust olematuks, kuna Ameerika sõjajõud ei võinud seda kuidagi teada, kas rüüstajad tulid tagasi või mitte. Võime vaid tänada muuseumi töötajaid, kes valvasid muuseumi territooriumi need neli päeva.

See viib meid olulisema küsimuseni, mida keegi ei ole esitanud: miks ei olnud enne lahingut määratud ühelegi üksusele eriülesannet muuseumi kaitsmiseks pärast Bagdadi hõivamist?

⁸ Mõlemad USA vägede standard vintpüssid, nii täissuuruses M16A2 kui ka väiksem M4 karabiin, tulistavad 5,56 mm läbimõõduga ning 45 mm pikkuseid NATO-padruneid (kaal 3,95 g) ning nende suudmekiirus on 905,5 (M4) või 974,1 (M16A2) meetrit sekundis. Kuulid langevad maa peale tagasi surmava lõppkiirusega.

Sõjaväes on kahte liiki käske. Esimene on standardne käsk, mis suunab üksuse saavutama teatud eesmärgi teatud ajal. "Homme kell 08.00 vallutate rannasillapea ning liigute edasi kaljuseina poole." Ja siis on seda liiki käsud, mis hoiatavad üksust ette, et neilt oodatakse teatud eesmärgi saavutamist ajal, mida ei ole veel kindlaks määratud. See on "ole-valmis-käsku-täitma" käsk, mis käsib üksusel missiooniks valmis olla, mis seeläbi võimaldab kohapealsel ülemal teha korralikult kohaluret, töötada välja taktikaline plaan ja määrata vajalikud inimesed ja muud ressursid, mis on missiooni jaoks vajalikud, kui selle *alustamiseks* tuleb käsk.

Muuseumi tarbeks ei olnud taolist "ole-valmis-käsku-täitma" käsku antud ning seega ei olnud määratud ega ette valmistatud ühtegi üksust, seni kuni tankirühm 16. aprilli hommikul kohale ilmus. Miks sellist käsku ei olnud antud? Millest see viivitus 12. ja 13. aprillil saabunud korduvatele abipalvetele vastamisel? Vastus mõlemale küsimusele on sama ning see on lihtne, kui mitte täielikult rahuldav.

Lõppkokkuvõttes võib öelda, et seesama "katastroofiline edu" lahinguväljal, mis oli üle Iraagi tavarelvajõudude reageerimisvõimest, ei lasknud koalitsioonivägede planeerijatel ette näha tohutut julgeolekuvajadust (ning selleks valmis olla), kui Bagdad langes oodatust kuid varem. Muuseumi puhul lisandus sellele sõjaliste planeerijate võimetuse tajuda olukorra pakilisust, mis omakorda tulenes võimetusest mõista, mil määral iraaklased nägid muuseumis endise režiimi kehastust.

Seega planeerijad lihtsalt ei uskunud, vaatamata eelnenud hoiatustele, et muuseumi (erinevalt presidendipaleest ja valitsusasutuste hoonetest, mis on silmanähtavamad režiimi väljendused) võidakse rüüstata. Teisiti öeldes: planeerijad arvasid naiivselt, et kui meie jaoks on Iraagi kultuuripärand erakordne, siis see hoiab ära muuseumi rüüstamise. Isegi kui koalitsiooniväed oleks olnud muuseumi jaoks korralikult ette valmistatud, ei oleks siiski leidunud vabu üksusi, mida sinna suunata. Nagu ma ütlesin, vastus ei ole täiesti rahuldav. Aga ka mitte pahatahtlik või tundetu – lihtsalt inimlik viga, mida võimendas Bagdadi langemise kiirus ja sõdurite vähene arv.

Pöördume juurdluse juurde tagasi: kui mul oli lahingu ajaline järgnevus paika pandud, kasutasin seda edaspidi alusena muude asjaolude väljaselgitamisel. Mul oli vaja seda struktuuri, et seletada kolme erinevat kuritegu: vargused avalikes galeriides ja restaureerimisruumides, vargused maapealsetes hoidlates ja vargused keldrikorruse hoidlates.

Bagdadis ei olnud meil juurdepääsu kohtu- ja valitsusasutuste süsteemile, mis oleks võimaldanud täpselt määrata, kui palju muistiseid oli varastatud juba aastaid või isegi aastakümneid enne sõda, ent mitmed allikad rääkisid meile, et see number oli suur. Kuna muuseum oli alates 1991. aastast olnud avatud vaid ühe korra – Saddam Husseini sünnipäeval 28. aprillil 2000 – ja suletud peatselt pärast seda, siis ei saanud me pöörduda isegi muuseumi külastajate poole, et erapooletult kontrollida, mis oli muuseumis olemas vahetult enne koalitsioonivägede saabumist. Isegi kui me suutsime teha kindlaks, mis on kadunud, ei saanud me alati täpselt kindlaks määrata – s.t saada kinnitust töötajate

poolt räägitule –, *millal* see kaotsi läks. Kuid see ei mõjutanud meie igapäevast tegevust, kuna meie peamine eesmärk oli lihtsalt kõik asjad tagasi saada.

Aga et *seada* teha, pidime välja mõtlema kolm erinevat uurimisviisi, et jõuda jälile kolme liiki varastele: professionaalid, inimesed tänavalt ning muuseumi enda töötajad (n-ö insaiderid). Nende kolme liiki kelmide osaks langes kolme liiki röövsaak: suuremõõtmelised objektid galeriitest, juhuslikud esemeid hoidlatest ja suure väärtusega väikesed objektid keldrist.

Kahel korral paiknevatest 28st galeriist ja trepimademetelt ning lähedalasuvast restaureerimisruumist varastati muuseumi 40 kõige hinnalisemat eset. Kõik tõendid näitavad, et need suuremõõtmelised objektid olid hoolikalt valitud, mis tähendab, et need olid professionaalsed vargused. Sõltumata sellest, kas vargaid abistasid muuseumi töötajad või mitte, objektide valik ja kõrvaldamisviis on märk professionaalsusest. Samuti eeldab nende esemete müümiseks vajalike allmaailma sidemete olemasolu teatud professionaalsuse taset, mis ületab muuseumi lihttöötaja või naabruskonnast pärit rüüstaja taseme. Tõepoolest, meie räägiti, et professionaalid olid riiki tulnud just enne sõda – võimalik, et läbi Jordaania –, oodates sõjaedu saabumist ja oma elu parimat võimalust.

Spetsialisti silmale on üks kõige ilmekamaid vihjeid see, et need vargad läksid mööda tähistamata koopiast ja väiksematest esemetest ning liikusid otse kõige väärtuslikemate objektide juurde. Näiteks oli üks eksponaat, mis koosnes 27st kiilkirjatahvlist, mis olid pärit nii Sumeri, Akkadi kui Vana- ja Uus-Babüloonia ajastust.⁹ Varastati üheksa kõige olulisemat tahvlit – valitud igast perioodist – ning ülejäänud jäeti alles. Taolist valikuprintsiibi rakendamist võis näha korduvalt, mis samuti viitab sellele, mis kaliibriga ettevõtmise tegu oli.

Muidugi on mõned vaatlejad "tunnustust jaganud" valedes kohtades, näiteks viidates sellele, et Hammurapi seadusesammas jäeti puutumata. Kuid selleks ei pea olema supervaras, et lugeda eksponaadi kõrval olevat suurt silti, mis ütleb nii araabia kui inglise keeles, et tegemist on koopiaga ning originaal asub Louvre'is.

Mõned vaatlejad käsitlesid kohapealt leitud klaasi lõiketerasid kui täiendavaid tõendeid professionaalsusest ning sellega seotud etteplaneeritusest. Kuid see tööriist oli roostes rämps, mis oleks tulnud ammu ära visata ning neid ei olnud muuseumis kunagi ühegi klaasi juures kasutatud.¹⁰

⁹ Ühel teise korruse trepimademel asusid 27 kuninglike raidkirjadega kiilkirjatahvlist, mis olid paigutatud kronoloogiliselt, alustades Eannatum I (Lagaši valitseja, ca 2470 eKr), Naram-Sin'i (Akkadi kuningas, ca 2250 eKr), ja Hammurapi (Babüloonia kuningas, 1792–1750 eKr) perioodist kuni Assurnasirpali (Assüüria valitseja, 885–858 eKr) ja Nebukadnetsari (Babüloonia kuningas, 605–562 eKr) ajani, ning lõpetades kõige hilisemate ladinakeelsete raidkirjadega tahvlitega Vana-Rooma barakkidest 1. sajandist eKr. Üheksa varastatud tahvlit olid hoolikalt välja valitud.

¹⁰ "Mahajäetud klaasilõikureid nähakse järjekordse tõendina sellest, et määratseva rahvahulga kõrval tegutsesid professionaalid" (Rose, M. 2003, 15. aprill – 11. juuli, "Taking Stock in Baghdad." *Archaeology*). Teine populaarne väide on, et need professionaalid "olid kaasa võtnud isegi abivahendid raskemate esemete tõstmiseks" (F. Deblauwe, tsiteeritud Elich, G. poolt 3. jaanuar 2004, "Spoils of War: The Antiquities Trade and the Looting of Iraq." *Center for Research on Globalisation*). Sellist varustust ei olnud mitte kellelgi kaasas. Või vähemalt mitte keegi ei kasutanud seda. Näiteks Bassetki raidkuju puhul oli näha põrandas pragusid – tekitatud varaste poolt kuju mitu korda maha pillates, kel kindlasti ei

Veelgi enam, miks peaks professionaalne varas sellise tööriista kaasa võtma muuseumisse, kus ei ole kohapeal ei häiresüsteemi ega valvureid?

Minu jaoks näitasid need roostetanud lõiketerad just vastupidist: et samal ajal, kui professionaalid läksid oma asja ajama, pidid nad kahtlemata leppima sellega, et teatud hulk kohmakad amatööre neil ees koperdab. Isehakanud rüüstajad otse tänavalt löid raidkujusid ümber ja püüdsid neid edutult poroloonist alustel ära vedada. Me võime jälgida iga üksiku muuseumist väljunud raske eseme liikumist nende lohistamisjälgede järgi. Võime julgelt öelda, et need mehed ei olnud kunagi varem sellist asja teinud ja ei saanud üldse arugi, millesse nad end segavad. See ei tähenda, et mõnel juhul kobakäpal ei oleks galeriides vedanud. Näiteks kutid, kes kõndisid välja koos Varka püha vaasiga, olid "tavalised naabriposid", mitte kogenud vargajõuk, kes oli selleks juhtumiks maale toodud.

Ühtekokku kahjustati galeriides, koridorides ja kõrvalasuvvas restaureerimisruumis selle tegevuse käigus 25 eset või eksponaati, sealhulgas 8 savipotti, 4 raidkuju, 3 sarkofaagi, 3 elevantiluust reljeefi, 2 rosetti ning see, mis Uri kuldsest harfist järgi jäi. (Õnneks oli restaureerimisruumis asunud harfi küljest varastatud kuldse härja pea puhul tegemist kaasaegse koopiaga. Enamike töötajate teadmata oli originaal viidud enne 1991. aasta Lahesõda Iraagi Keskpanka.) Kahjuks oli vigastatud raidkujude hulgas 60 cm kõrgune terrakota lövi Tell Harmal'ist, pärinedes Vana-Babüloonia perioodist ca 1800 eKr.

Samuti võime julgelt öelda, et osa galeriides toimunud vargustest oli toime pandud kolmandat liiki isikute poolt. Kuna nii paljud galeriides kaotsiläänud esemed ilmusid "imekombel" restaureerimisruumi põrandale nende nädalate ja kuude jooksul, mil me muuseumis elasime, siis see vihjab selgelt sellele, et neid olid varastanud "pikanäpulisel" muuseumitöötajad, kes hiljem otsustasid ära kasutada pakutud amnestiat ning tagastasid kümneid muistiseid tuppa, mille osas me olime korduvalt teatanud, et selle ruumi otsime läbi kõige viimasena. Veelgi enam, muuseumi seitse kõige väärtuslikumat objekti olid ilmselt kokku kogutud ning jäetud restaureerimisruumi enne rüüstamisi: Uri kuldne harf, naise pea Varkast, nubialast ründava emalõvi reljeef, kaks Uri kuninglikest katakombidest pärit rituaalseid stseene kujutavate kaunistustega plaati (2600-2500 eKr), suur, 9. sajandist eKr pärinev elevantiluust reljeefidega hauaplaat Assüüriast ning 9. sajandist eKr pärinev puidust, ratastega tulease Nimrudist. Kuigi ruumis oli kaks väikest seifi, kuhu oleks mahtunud nii mask, emalõvi reljeef kui plaadid, ei olnud ühtegi neist sinna varjule pandud. Selle asemel oli kõik jäetud lauale, kust need varastati; välja arvatud harfi puidust osa, mida oli tõsiselt kahjustatud ning mille elevantiluust, peenekoeliste kaunistustega killud olid mööda ruumi laiali.

Kahest maapealsest hoiuruumist oli varastatud 3 138 arheoloogilist leidu (purgid, anumad, potikillud jne) – kuigi ma teadsin juba siis, et see arv kasvab kindlasti ühe või kahe tuhande võrra, kui inventarinimestikud saavad lõpuks täidetud.¹¹ Olles küll iseenesest väärtuslikud, olid need siiski

olnud mingeid abivahendeid käepärast.

¹¹ Kuna puudus peainventariraamat, siis põhineb kadunud esemete arv muuseumitöötajate poolt – riivil riiuli kaupa, riivilivahe riiulivahe kaupa, ruum ruumi kaupa – allesolevate esemete käsitsi ülelugemisel ning nende võrdlemisel väl-

tunduvalt vähem hinnalised kui avalikes galeriides väljas olnud unikaalsemed. See oli suuresti juhuslike rüüstajate töö – sihipäratu või siis vähemalt mitte vahettegev. Siin me nägime tolmukihis jälgi sellest, kuidas käsi oli lihtsalt üle kogu riivi käinud ning kõik kotti ajanud ning siis koti sisu mõni vahekäik edasi põrandale tühjendanud, kui oli leitud midagi, mis rohkem meeldis. Keegi oli võtnud terve riivitaie koopiaid ning jätnud puutumata kõrvalriivil olnud palju suurema väärtusega objektid.

Kuid need algajate vead ei välista võimalust, et muude kurikaelade tõttu muutusid amatöörade vargused palju lihtsamaks. Kummagi rüüstatud hoiuruumi juures ei olnud ühtegi märki sellest, et läbi terasest uste sisenemisel oleks kasutatud jõudu. Üks neist rüüstatud ruumidest asus esimesel ja teine teisel korrusel ning olid omavahel ühendatud trepikojaga – see tähendab, et sisenemine ühte ruumi võimaldas automaatselt sisenemist ka teise. Teisel korrusel asuvas hoidlas oli sellal, kui muuseumi ümbruses käis võitlus Bagdadi pärast, olnud snaperite meeskond. Niisiis võib arvata, et rüüstajad said hoidlatesse sisse siis, kui snaperite meeskond lahkus ning jättis ukse enda järel lahti. Aga on ka võimalik, et hinnalisemaid esemeid varastanud professionaalid või keldrivõtmeid omanud muuseumitöötajad jätsid ukse meelega lahti. Rahvahulgad hävitavad tõendeid ning aitavad jälgi varjata.

Mis puutub keldris asunud hoidlatesse, siis seal toimunud vargus kurvastab mind kõige rohkem: isikud, kel olid väga täpsed teadmised muuseumist ja selle hoidlate süsteemist, murdsid läbi müüri, mis blokeeris sissepääsu keldrikorrusele ja kõndisid läbi ruumide, kus oli kümneid tuhandeid hindamatud muistiseid, kuni jõudsid lõpuks suletud keldri kõige kaugemasse nurka, et varastada (praeguseks hetkeks teadaolevad numbrid) 5 144 silinderpitsatit, lisaks 5 542 kinnitusnõela, klaaspudelit, helmeid, amulette ja muid väiksemaid ehteid. Nad teadsid, kuidas sisse saada, nad teadsid, kust leida võtmed, ja nad teadsid, mida nad otsivad.

Arvestades ettevalmistuse taset, võib arvata, et varastatud materjal oli suure tõenäosusega mõeldud vahendajale, kelle kaudu see jõuaks organiseeritud salakaubitsejate kätte, kes omakorda saaksid selle Iraagist välja rahvusvahelisele turule viia. Minu plaan need hinnalised esemed pärast riigist lahkumist tagasi saada sõltus võimalike ostjate jälgimisest ja sellest, kuidas õnnestub seada sisse suhted konfidentsiaalsete allikatega kunstiringkondades, kellest enamik on muuseumitöötajad ja ülikoolide professorid. Kuna potentsiaalsed informatorid riskisid oma töökoha kaotamisega, siis oli esimene väljakutse nad üldse leida ning teine – kaitsta nende identiteeti. Plaan hõlmas ka koalitsioonivägede veenmist, et nad tugevdaksid piirikontrolli, lootuses tabada varastatu enne, kui see kollektsoonärideni jõuab.

Samamoodi on kõige tõenäolisem viis kogenumate varaste poolt varastatud materjalide tagasisaamiseks (eriti kui kõnealused asjad on väikesed ja kergesti peidetavad) piiriületustel, kus seadus võimaldab pagasit kontrollida ka ilma nähtava põhjuseta. Kui Iraagi naaberriigid tõhustasid piirikontrolli, et

jakaevamiste kataloogidega ning siis käsitsi puudevate esemete nimekirja koostamisel nimetuste kaupa. Seega muutub number vastavalt sellele, kuidas igas ruumis igas vahekäigus asuv riiv ja kast inventeeritud saavad ning tõenäoliselt võtab see aega mitu aastat.

võidelda terroristidega, siis selle tulemusena avastasid nad ka mitmeid muistiseid, mis muidu oleks läbi lipsanud. Kuigi kõik piirid ei olnud kaugeltki õhukindlad ning paljudes piirkondades oli muististe salakaubavedu muutunud peaaegu omaette tööstusharuks, siis tõenäoliselt heidutas tõhustatud piirikontroll paljusid vähemkogenud salakaubitsejad ning nad loobusid isegi üritamast. Vanad ja kogenud muidugi suurendasid lihtsalt oma kannatlikkust ja leidlikkust.

Kuid salakaubitsemise lõpetamiseks ei piisa kontrollide arvu suurendamisest. Õiguskaitseorganite ametnik peab olema võimeline teooriat praktikas rakendama, et läbiveol olevat eset tabada, ning esmapilgul ei pruugi väiksemad esemed sugugi äratuntavalt salakaubana näida. Peamine strateegia oleks õiguskaitseorganite harimine, et nad tunneksid koheselt ära ebaseaduslikult väljaveetavad muistised ning saaksid leitu õigustatult arestida.

Selle tulemusena töötasin ma välja plaani, mille kohaselt ei olnud muististe tagasisaamine Iraagis sees ning nende tabamine piiril mitte erinevad lähenemised, vaid mõeldud töötama koos otsekui sama kahvli eri harud, mille vahele kurikaelad suruda. Tugevnenud piirikontroll suurendab piiril vahelejäämise ohtu ja hoiab varastatud kauba Iraagis, mistõttu võib neid suurema tõenäosusega heal luuretegevusel põhinevatel haarangutel Iraagis tabada. Kuid kohapealsete haarangute surve sunnib salakaubitsejad siiski eksportimisega riskeerima ning tänu parenenud kontrollile ning teadlikumatele piirivalvuritele on suurem tõenäosus neid piiril tabada. Neid meetmeid tõhustab veelgi see, kui kõrgeenenud avaliku huvi ja üldise teadlikkuse paranemise tagajärjel suurendatakse vahendeid põhjalikuks kontrolliks ja uurimistööks.

Võttes meie uurimistöö kokku, võin pakkuda vastused (ehkki esialgseid) põhiküsimustele: avalikest galeriidest ja restaureerimisruumidest varastatud 40st objektist on 16 tagasi saadud, sealhulgas kuus kõige hinnalisemat: Varka püha vaas, naise pea Varkast, Bassetki raidkuju, üks kahest Ninhursagi härjast, 9. sajandist eKr pärinev elevantiluust reljeefidega assüüria hauaplaat Nimrudist ning peata, raidkirjadega lubjakivist raidkuju Lagašist. Šeikide, imaamide ja kohalike ametnike abiga kogu Iraagis kehtestatud amnestiaprogrammi raames saadi tagasi kaks objekti (Ninhursagi härg tagastati lihtsalt tänavalt sisse astudes ning vaas New Yorgi politseikapten John Durkin'i oskuslike läbirääkimiste tulemusena), samas kui ülejäänud neli saadi kätte konfiskeerimiste tulemusena: kaks Iraagis (naise pea Varkast ja Bassetki raidkuju) ja kaks väljaspool Iraaki – Jordaania tolli (elevantiluust hauaplaat) ja USA tolli poolt (peata raidkuju). Need arvud pärinevad 2006. aasta suvest, sisaldades Lagašist pärineva lubjakivist raidkuju (ca 2450 eKr) silmiavavat tagasisaamist. Ma kasutasin sõna "silmiavav", kuna enne, kui see konfiskeeriti USA tolli poolt, oli see liikunud Bagdadist Damaskuse ja Beiruti kaudu Genfi.

On teada, et vähemalt 3 138 eset varastati maapealsetest hoiuruumidest, kuid see number võib veel suure tõenäosusega ühe kuni kahe tuhande võrra kasvada, kui arheoloogiliste kaevamiste kataloogid saavad üle kontrollitud ning inventarinimestikud koostatud. Neist 3 037 on tagasi saadud. Umbes 1 924 toodi tagasi amnestiaprogrammi raames ning 1 113 konfiskeerituna. Kogusin need numbrid kokku 2003. aasta detsembris ning arheoloogilisi leide on saadud tagasi ka pärast seda (nii amnestiapro-

grammi abil kui konfiskeerimiste tulemusena), kuid kuna ma ei ole isiklikult saanud kõige uuemaid tagastusi kinnitada, siis ma neid siinkohal ei nimeta.

Meie jõupingutused saada tagasi keldrikorrukselt varastatud muistiseid ei ole osutunud nii edukaks. Veidi enam kui 10 000 silinderpitsatit jäid turvaliselt muuseumisse, kuid 10 686st keldrikorrukselt varastatud esemest on tagasi saadud vaid 2 307. (Sarnaselt hoidlaruumidele, pärinevad ka keldrikorrukselt varastatud esemete kohta viimased minu poolt kontrollitud andmed detsembrist 2003. Muuseumi kogudes oli kokku ca 15 000 silinderpitsatit, mis asusid neljas erinevas hoiupaigas. Neist 1/3 oli seega varastatud muuseumitöötajate poolt.) Osaliselt on probleem selles, et kogu keldrikorrukselt saadud noos mahuks ühte seljakotti. Vaadates keldrikorrukselt varastatud esemete tagasisaamisi teise nurga alt: 911 saadi tagasi Iraagist ja 1 396 välismaalt.¹²

Seega on 2003. aasta detsembri seisuga tagasi saadud ca 5 400 muistist, neist ca 1 950 amnestiaprogrammi abil ning 3 450 konfiskeerimiste tulemusena.¹³ Peale selle "leiti" veel 62 000 objekti muudest paikadest Bagdadis. Sealhulgas 8 366 vitriiniobjekti ülisalajasest varakambri muuseumis, millele teatud grupp muuseumitöötajaid viitas kui "salakohale", 39 453 vana käsikirja pommivarjendist Lääne-Bagdadis, Iraagi kuningliku perekonna kollektioon Keskpanga vanast hoonest (6 744) ning Uri ja Nimrudi kuninglike hauakambrite hauapanused Keskpanga uuest hoonest (kokku ca 7 360 eset). Kahjuks on vähemalt 8 500 muistist – sealhulgas mitmed tõeliselt hindamatud – ikka veel kadunud. Nende hulgas on Sumeri, Akkadi ja Babüloonia kiilkirjatahvlid, Babüloonia piirikivi ning viis pead Hatrast: vasest võidujumalanna pea, kivist jumalanna pea, Apollo, Poseidoni ja Erose marmorist pead.¹⁴ Kadunud muististe nimekirjas on ka üks, mis mulle tõeliselt hinge läheb. See on minu raamatu "Bagdadi vargad" kaanel olev "Nuubia poissi ründav emalõvi" – erakordne, 8. sajandist eKr pärinev krüselefantiintehnikas elevantiluust tahvel, inkrusteeritud lasuriitide ja kameeliatega ning kaetud kullakihiga. Minu meelest on see kõige oivalisem ning ajalooliselt tähendusrikas muistis, mis on siiani kadunud. Seetõttu on see ka mu raamatu kaanel – valus meenutus sellest nii mulle, kui loodetavasti ka lugejaile, et see teekond on alles alguses.

2. Võitlus Iraagist varastatud muististe ülemaailmse salakaubitsemisega

Viimase aja ühe suurima kunstikuriteo uurimise juhina olen kulutanud rohkem kui neli aastat, et püüda leida ja tagastada iraaklastele nende hindamatu kultuuripärand. Kuid peaaegu sama palju aega

¹² Naaberriikidest on kokku leitud ca 1 866 Iraagi muistist (Jordaaniast 1 450, Süüriast 360, Kuveidist 38 ja Saudi Araabiast 18). Donny George usub, et neist ca 700 on pärit muuseumist ning ülejäänud arheoloogilistelt aladelt. Ühtegi muistist ei ole tabatud (või täpsemalt öeldes: ei ole teada, et oleks tabatud) kahest ülejäänud naaberriigist – Türgist ja Iraanist.

¹³ Kuigi Itaalia võimud on konfiskeerinud veel 300 muistist, mille kohta nad arvavad, et need pärinevad muuseumist, ei ole seda numbrit siinkohal arvestatud, kuna ei Donny George ega mina ei ole veel saanud kinnitada, et tegemist on muuseumist varastatuga.

¹⁴ Jumalanna raidkuju oli ainus, millel vargad olid pea maha lõiganud. Raidkuju on leitud Hatrene templist, mis on pühendatud Heraklesele ning seega võib olla tegemist tema naise kujuga (Basmachi, F. 1975–76. *Treasures of Iraq Museum*. Baghdad: al-Jamahiriyah Press, 309). Poseidoni, Apollo, and Erose pead olid oivalised koopiad Vana-Rooma perioodist ca 160 pKr, tehtud Vana-Kreeka originaalide järgi 4 sajandist eKr.

olen kulutanud sellele, et korrigeerida üldlevinud eksiarvamusi selle kohta, mis juhtus muuseumis neil saatuslikel päevadel 2003. aasta aprillis, et tõsta teadlikkust jätkuvast kultuurilisest katastroofist, milleks on ebaseaduslik äri varastatud muististega, ning rõhutada vajadust rahvusvahelise üldsuse kooskõlastatud ja kollektiivse jõupingutuse järele, et säilitada, kaitsta ja taastada inimkonna ühist kultuuripärandit.

Tõepoolest, ma olen pidanud rohkem kui 175 kõnet enam kui 100s linnas ja 12s riigis (kohad varieeruvad ülikoolidest, muuseumidest ja valitsusorganisatsioonidest kuni õiguskaitseorganite, Interpoli¹⁵ ja Suurbritannia parlamendi mõlema kojani välja), kutsudes valitsusi, rahvusvahelisi organisatsioone, kultuuriasutusi ja fonde ning kunstiringkondi üles suuremale aktiivsusele.

Ma ei ole olnud väga edukas. Enamik valitsusi on hõivatud terrorismivastase võitlusega ning neil napib ressursse varastatud kultuuriväärtuste tabamiseks. Enamik rahvusvahelisi organisatsioone piirduvad deklaratsioonidega, eelistades "sihtida" konverentsikeskusi ning mitte tänavaid. Paljud kultuuriasutused ja fondid rahulduvad pigem üleskutsetega teaduslike artiklite kirjutamiseks kui üleskutsetega tegudele. Mis puutub kunstiringkondadesse, siis osa selle liikmetest pesevad oma käed ebaseaduslikust reaalsusest puhtaks ning väidavad, et kuigi tehniliselt on see äri ebaseaduslik, on varastatud kultuuriväärtuste turg healoomuline ja ohvriteta seni, kuni see viib kunsti nendeni, kes suudavad seda korralikult kaitsta ja hinnata (s.t nende endini).

Uurimistöö jätkudes on juhtunud nii mõndagi, mis tugevdab Bagdadi tagahoovidest saadud põhilist õppetundi: kultuuriväärtuste maailma kattev peen paatina puhkab kriminaalsete ettevõtmiste massiivsel alusel. Vaadake, mis on toimunud pärast 2003. aastat USA-s. Metropolitan muuseum (lühidalt Met) New Yorgis võttis vastu Itaalia võimude poolt pakutud tehingu, nõustudes (lõpuks) tagastama 21 muistist, mis olid Itaalia valitsuse sõnul varastatud, sealhulgas Meti üks hinnalisemaid objekte – Euphroniose krater, Vana-Kreeka vaas 6. sajandist eKr. Saint Louis'i Kunstimuuseum Missouris katkestas Egiptusega läbirääkimised muuseumi valduses oleva 13. sajandist eKr pärineva vaarao maski üle, mis on Egiptuse võimude väitel varastatud ning salakaubana ebaseaduslikult nende riigist välja viidud. Californias nõustus J. Paul Getty Muuseumi direktor soovitama muuseumi usaldusomanikele, et Getty tagastaks muistised, mis olid Kreeka valitsuse sõnul varastatud. Samal ajal astus Getty kauaaegne antiikkunsti kuraator oma kohalt tagasi ning on praegu Roomas kohtu all süüdistatuna varastatud muististe omandamise vandenõus. Kindlasti järgneb sellele veel kohtuprotsesse.

Mul on hea meel, et rahvad tegutsevad selle nimel, et oma kultuuripärandit tagasi saada. Mul on hea meel ka selle üle, et meedia tähelepanu on hakanud välja valgustama teatud varje, kus raha käib käest kätte ning kus õigustatud kuid ebamugavaid küsimusi objekti päritolu kohta peetakse liigagi tihti teisejärguliseks.

¹⁵ Rahvusvaheline Kriminaalpolitsei Organisatsioon

Kuid varjud jäävad. Näiteks 2006. aasta märtsis annetas erakollektsioonäär Shelby White New Yorgi Ülikoolile 200 miljonit dollarit, et asutada muinasteaduste instituut, mis omakorda põhjustas ühe ülikooliprofessori tagasiastumise protestiks selle vastu, et tema meelest praktiseeris annetaja kaheldava väärtusega kollektsioneerimisviise. Proua White ja tema kadunud abikaasa Leon Levy on alates 1990. aastatest põhjustanud ulatuslikku vaidlust, kui Met (mille usaldusomanik proua White on) esitles suurejoonelisel näitusel nende 200 muistist Kreekast, Roomast ning Lähis-Idast. Met tegi seda hoolimata faktist, et *American Journal of Archaeology* tuvastas, et 90% neist muististest olid tundmatu päritoluga (Chippindale, C. ja DWJ Gill. 2000. "Material consequences of contemporary classical collecting," *American Journal of Archaeology* 104, nr 3 (juuli 2000): 463–511). Mis puutub Euphroniose krateri, siis Itaalia võimud on pidevalt väitnud, et nad suudavad tõestada, et mitmed Levy-White'i kollektsiooni muistised pärinevad illegaalsetelt väljakaevamiselt (s.t on varastatud) ning salakaubana maalt välja viidud.

Kuid Met mitte ainult ei näidanud uhkelt seda kollektsiooni – kahtlasest päritolust hoolimata –, vaid avas ka pidulikult (kokkusattumus?) 15. aprillil 2007. aastal hellenistlike ja Vana-Rooma muististe õue, mis kannab Leon Levy' ja Shelby White'i nime. Neid institutsioone on veel, kes sirutavad ühe käe välja ja samas teisega katavad oma silmad. Aastal 2000 võttis Cornelli Ülikool vastu kingituse tuntud kollektsionäärilt Jonathan Rosen'ilt – 1679 Urist pärit kiilkirjatahvliit. Nad ütlesid "täna väga", hoolimata teadetest Uri laialdase rüüstamise kohta pärast 1991. aasta Pärsia lahe sõda ning hoolimata faktist, et 10% tahvlite puhul oli päritolu kohta märgitud "leiukoht teadmata". Samamoodi on Harvardi Ülikool jättnud küsimata mõned ebamugavad küsimused – selle tunnistuseks on Shelby White'i-Leon Levy' Arheoloogiliste Publikatsioonide Programm.

Kuid selles ei ole midagi uut. 1994. aastal – kümme aastat enne praegust probleemide rägastikku – toimus Getty's suurejooneline näitus Lawrence ja Barbara Fleischman'i omandis olevatest klassikalistest muististest. Sarnaselt Met'ile korraldas ka Getty selle näituse hoolimata asjaolust, et 92% Fleischman'i kollektsiooni objektidest oli ilma igasuguse teabeta nende päritolu kohta ning ülejäänud 8% osas oli see parimal juhul küsitav (Chippindale ja Gill, 2000). Ehk veelgi tugevamalt väljendudes: mitte ühegi 295-st kataloogis esitatud objekti kohta ei olnud deklareeritud arheoloogilist leiukohta ning ainult kolme kohta (s.t 1%) oli kirjelduses öeldud, et need pärinevad konkreetsest paigast.

Kuid mõnikord ulatub kahtlase väärtusega tegevus lihtsalt tahtlikust ignorantsusest kaugemale. Hinnake järgmist situatsiooni. Enne 1994. aasta näitust ei olnud Fleischman'i kollektsiooni kunagi publitseeritud. Seega avaldati esimene kataloog seoses näitusega Getty's, mille usaldusomanik proua Fleischman muide oli. Vähem kui kaks aastat hiljem ostis Getty osa sellest kollektsioonist 20 miljoni dollari eest. Kuid Getty's kehtis ju poliitika mitte osta esemeid, mida ei olnud varem publitseeritud. Kuidas nad siis said nende objektide omandamist õigustada? Lihtne: Getty osutas kiirelt sellele, et kollektsiooni kataloog oli avaldatud kaks aastat tagasi ...nende endi poolt.

Et tehingut veelgi "magusamaks" teha: kui kollektsioon osteti algselt tunduvalt madalama hinnaga, siis muuseum hindas selle väärtuseks müügihetkel 80 miljonit dollarit. Maksuseadused võtavad annetuse hinna määramisel aluseks müügiaegse õiglase turuväärtuse ning mitte tegeliku ostuhinna. Selle tulemusena on 1996. aasta hindamise tulemusel määratud 80 miljoni dollari ja 20 miljoni dollarilise müügihinna vahe 60 miljonit dollarit, mida loetakse Getty'le tehtud kingituse suuruseks, ning mis annab Fleischman'idele 60 miljoni dollari suuruse maksusoodustuse. Nii et tegelikult rahastasid Getty'le tehtud kingitust USA maksumaksjad. Enron'i finantsosakond ei oleks osanud teha paremat tööd¹⁶.

Nii et mitmeski mõttes ei ole me väga palju edasi arenenud võrreldes imperialistliku 19. sajandiga, mil lord Elgin võis ära vedada Parthenoni marmortahvlid (sageli nimetatud ka kui "Elgini marmortahvlid", praegu Briti Muuseumis) ning Henry Layard tõi ära Niineve reljeefid (praegu Met'is). Vaatamata viimaste aastate kõvale kisale on Met'i praegune poliitika nõuda dokumentatsiooni vaid objekti ajaloo viimase kümne aasta kohta. Kuigi enamik institutsioone seab tõestuse, et tegemist ei ole varastatud kultuuriväärtustega, nõudmise piiriks aasta 1970 – see on UNESCO konventsiooni, mis reguleerib kultuuriväärtuste sisse- ja väljavedu, vastuvõtmise aasta.

Kindla aastaarvu määramine (siinkohal siis aasta 1970) on kultuuriväärtuste ebaseadusliku kaubitsemise peatamisel kriitilise tähtsusega. Iga aasta möödudes on üha vähem tõenäoline, et varem publitseerimata (ja seega ka üldsusele tundmatud) muistised ilmuvad turule legaalsena – s.t et need oleks pärit nõuetekohaselt sanktsioneeritud väljakaevamistelt või et pärineks mõnest vanast kogust, kuhu nad olid sattunud enne, kui kehtis vajaliku dokumentatsiooni nõue. Ehk teiste sõnadega: iga aasta möödudes on aina enam kindel, et varem publitseerimata esemed on varastatud.

Seega muutub Met'i poliitika nõuda dokumentatsiooni vaid objekti viimase kümne aasta ajaloo kohta iga aastaga aina talumatumaks. Näiteks 2013. aasta mais võib Met hakata ostma Iraagi Muuseumist 2003. aasta aprillis varastatud esemeid, rikkumata seejuures eelnimetatud poliitikat. Neil ei tarvitse teha muud, kui mitte küsida, kust üks või teine objekt on saadud enne 10-aastast "aknaperioodi". Muuseumi direktor Philippe de Montebello rääkis veebruaris 2006 New York Times'ile – nagu tahtes uhkustada Met'i "ära näe kõiges halba" poliitikaga –, et muistise leiukoha kontekst on pea-aegu tähtsusetu; tema arvates moodustab see vähem kui 2% sellest, mida me muistise abil teada saada võiksime. See seisukoht on sama absurdne kui mõne puristi liialdatud väide, et kontekst on üldse kõige tähtsam.

Kuid hoopis murettekitavamaid arenguid on toimunud kaugel eemal muuseumide vastuvõttude ja kõnnitee ääres ootavate limusiinide maailmast. 2005. aasta juunis vahistasid USA merejalaväelased Loode-Iraagis viis mässulist, kes redutasid maa-alustes punkrites, mis olid täis automaate, laskemoonavarusid, musti vormiriideid, suusamaske ja öise nägemise prille. Lisaks neile varudele oli seal 30 vaasi, silinderpitsateid ja kujukesi, mis olid varastatud Iraagi Muuseumist. Pärast seda juhtumit on

¹⁶ Autor vihjab Texase energiafirma Enron skandaalile 2001. aastal – tlk.

sama stsenaarium korduvalt ette tulnud. Selleks ei pea olema terrorismivastase võitluse ekspert, et ära tunda asetleidnud pahaendelist kohandumist. Aastal 2003 kadunud muististe jälgede ajamine viis meid tavaliselt kokku relvade ja vägivaldsete rühmitustega. Nüüd, kui julgeolekujõud otsivad relvi ja mässulisi, leiavad nad muistiseid. Tegemist on tänapäevase versiooniga kunagisest kaubanduskolmnurgast "suhkrusiirup – rumm – orjad", kus Uus-Ingliismaa vagad laevakaptenid ning omanikud laulsid kirikulaule ning lugesid palveid, rikastudes samal ajal teiste inimeste viletsuse arvelt – praegu pigistab akadeemikute, diilerite ja kolleksionäärade salaliit, mis neile kasu toob, silma kinni selle osas, et see ebaseaduslik äri toetab mässulisi, kes tapavad meie vägesid Iraagis.

See ei ole üllatav. Nagu märkis USA vastaste terrorirünnakute riiklik komisjon (nn 9. septembri komisjon), on rahvusvahelised õiguskaitseorganid agressiivselt rünnanud terroristide traditsioonilisi rahastamisviise, külmutades nende vara ja neutraliseerides heategevusorganisatsioone, mis olid varem fassaadiks džihaadi võitlejatele. Kuid terroristide jaoks on eluliselt oluline kohanduda. 2005. aasta lõpus teatas Saksa ajakiri Der Spiegel, et 9/11 vandenõulane Mohammed Atta oli kontakteerunud Göttingeni Ülikooli professoriga, üritades müüa Afganistani muistiseid, et hankida raha lennuki ostuks. Kuigi sellest kontaktist midagi ei arenenud, on tänaseks ajad muutunud. Nagu Taliban Afganistanis, kes on õppinud rahastama oma tegevust oopiumi abil, on ka Iraagi mässulised leidnud uue sissetulekuallika Iraagi "sularahapõllul" – kultuuriväärtused.

Meil ei ole täpseid numbrid, kuna kunsti salakaubavedu relvade hankimise eesmärgil on veel liiga hiljutine nähtus ja teatud juurdlused jäävadki salastatuks, kuna on seotud terroristidega. Kuid see ebaseaduslik äri on mässuliste jaoks kasvav tuluallikas, jäädes vaid pisut alla inimröövide lunarahale ning kohalike elanike ja kaupmeeste "katuserahale". Iraak on sõjapiirkond, kuid see on ka tsivilisatsiooni hääll, kus on üle 10 000 halvasti valvatud arheoloogilise paiga. Nende alade kõige väärtuslikumad objektid on silinderpitsatid, mis on umbes kriiditüki suurused peenelt nikerdatud tükikesed, mida saab müüa 250 000 dollari eest ja see võimaldab mässulistel smuugeldada oma taskesse miljoneid dollareid. Arvestades seda peaaegu ammendamatu muististe varu, on mässulised leidnud endale piisavalt turvalise tuluallika, mille olemasolu puhul magaks iga finantsdirektor öösel suurepäraselt. Tulemuseks on buldoosrite müraga täidetud õine kõrb, kus pööratakse pahupidi savihunnikuid – kunagisi õitsvaid linnu.

Kogu selle aja on olukord Iraagis dramaatiliselt halvenenud ja näib libisevat kaosesse ning enam USA maksumaksjaid on aina enam selle vastu, et riskeerida ameeriklaste eludega iraklaste päästmisel. Nii et on üsna raske paluda inimestel hoolida naljakate kirjadega vanadest kividest. Leida poliitilist tahet, et suunata ressursse kultuuriväärtuste päästmisele, ükskõik kui hinnalised need ka poleks, tundub sama võimatu kui kärpida politsei ja tuletõrje rahastamist avaliku raamatukogu laiendamise nimel. Võib-olla see juhtub kunagi, kuid millal? Lõppude lõpuks, rüüstamine on alati olnud Iraagi üks "tööstusharusid" – see on piirkond, mis ei sünnitanud mitte ainult põllumajanduse, linnad, ratta ja keraamika, vaid ka sõja ja vallutusretked.

Argument kultuuriväärtuste kaitsmiseks saab jõudu juurde, kui me tunnistame, et oleme praeguses olukorras mitte lihtsalt sellepärast, et me ei suutnud pakkuda piisavalt julgeolekuabinõusid saamaks üle pikaajalisest vaenust hõimude vahel ja usuvihast, vaid ka sellepärast, et me ei suuda jätkuvalt hinnata seda, kuidas iraaklased väärtustavad oma ajaloo säilitamist. Suutmatus kaitsta seda rikkalikku pärandit, mis ulatub tagasi tsivilisatsiooni algusaegadesse, on veennud Iraagis ja Lähis-Idas paljusid, et me ei hooli ühestki kultuurist peale enda oma. Ja see arvamus tugevneb pidevalt: neli aastat pärast algset rüüstamist (ning hoolimata sellest, et oleme tagasi saanud peaaegu 6000 muistist) ei suuda me sammu pidada iga päev toimuvate rüüstamistega.

3. Arheoloogiliste paikade kaitse

Tuginedes oma kogemusele nii terrorismivastases võitluses kui õiguskaitseorganites ning sellele ajale, mida olen kulutanud Iraagis ja kogu maailmas, ajades varastatud muististe jälgi, väidan ma, et esimene ülesanne selle katastroofiga tegelemisel on arheoloogiliste paikade kaitsmine. Mõned neist, näiteks Babülon ja Nimrud, nõuavad mitusada valvurit ja abitöölist, et tagada ööpäevaringne kaitse. Need numbrid on heidutavad: kogu Iraagis oleks vaja üle 50 000 töötaja, pluss sõidukid, raadiosaatjad, relvad ja logistilised abivahendid. Aga – on olemas kohene lahendus.

Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO) ja Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (NATO) on tegutsenud mitmetes katastroofiolukordades. Näiteks Bosnias, Küprosel ja Afganistanis on paljud riigid saatnud oma vägesid konkreetsetele missioonidele ÜRO või NATO egiidi all. Aga mitte Iraagis. Põhjuse üle on palju vaieldud ja ma ei hakka neid siinkohal kordama. Meenutades Voltaire'i märkust, et "iga inimene on süüdi kõiges heas, mida ta ei ole teinud", keskendun ma parem sellele, mida me praegu saaksime teha.

Niisiis, kes võiksid tegutseda? Omal ajal toimus enamik arheoloogilisi väljakaevamisi mõne välisriigi sponsorlusena – sakslased Babülonis ja Urukis, britid Uris ja Nimrudis, prantslased Kišis ja Lagašis, itaallased Hatras ja Nimrudis, ameeriklased Nippuris ja Uris. Kasutades ära seda ajaloolist tausta, teen ettepaneku, et need (ja ka muud) riigid võiksid saata oma väed Iraagi arheoloogilisi paiku kaitsma, seni kuni sinna võetakse tööle Iraagi professionaalsed, vajaliku varustuse ja koolitusega julgeolekujõud. Selle ettepaneku kohaselt "adopteeriks" iga riik ühe arheoloogilise paiga ning see toimuks Iraagi valitsuse loal, USA sõjaväe kaasabil ning ÜRO või NATO volitusel. Pärast hindamismeeskonna saatmist, et määrata kindlaks vajamineva personali ning varustuse täpne arv ja liik, allkirjastaks iga doonorriik Iraagiga vägede staatuse kahepoolsed kokkulepped, määrates sellega ära lahingutegevuse reeglid, rahastamise, majutuse ja muud üldised logistilised küsimused. Iga riik saadaks siis oma julgeolekujõud (sõjavägi, politsei, eraettevõtjad, või kõigi kolme kombinatsioon), et tagada kokkulepitud arheoloogilistes paikades ööpäevaringne valve.

Saabumisel määratakse iga riigi kontingendi hulka ka grupp iraaklasi (kes elaksid ja töötaksid koos nendega), kes siis kohapeal välja õpetatakse. Kui need Iraagi julgeolekujõud on saanud täieliku

väljaõppe – see võtab tavaliselt aega kuus kuud –, kutsub doonorriik vastavast paigast oma väed tagasi (või suunab mujale). Selle tulemusena oleks poole aasta pärast kõik Iraagi arheoloogilised paigad rüüstajate eest kaitstud. Mesopotaamia kultuuripärand oleks turvaliselt hoitud, Al-Jazeera peaks otsima teisi võimalusi, et näidata Lääne ükskõiksust Araabia kultuuri vastu ning terroristid peaksid otsima mõne muu sissetulekuallika.

Kahjuks ei ole ei NATO-s ega ÜRO-s selliseid plaane töös. NATO avas küll 2005. aastal Iraagis koolituskeskuse, kuid on seal koolitanud ainult 1500 Iraagi julgeolekutöötajat, kellest ühtegi ei ole suunatud mõne arheoloogilise paiga kaitsele. ÜRO ei ole kunagi koolitatud arheoloogiliste paikade jaoks valvureid. Isegi ÜRO kultuurialane käepikendus – UNESCO – ei ole midagi ette võtnud, väites, et tal ei ole selleks liikmesriikide volitust. Eeldades, et see on tõsi, peaks UNESCO veenma oma liikmesriike seda algatust toetama. On aeg, et ÜRO võtaks endale rahvusvahelise juhtpositsiooni ning veenaks oma liikmeid seda plaani ellu viima. UNESCO on meie parim lootus, kes peaks rahvusvahelisse vaakumisse sisse asutama, haarama ohjad ning muutuma seeläbi jälle oluliseks organisatsiooniks. Nagu USA Ülemkohtu kohtunik Oliver Wendell Holmes kord ütles: "Inimene peaks elama oma ajas tegasusalt ja kirglikult, vastasel juhul riskib ta süüdistusega, et ta ei olegi üldse elanud".

Riigid on reageerimisel samuti aeglased olnud. Ainult Itaalia, Taani, Holland ja Poola on ühinenud ameeriklaste ja brittidega arheoloogiliste paikade kaitsel ning neist Taani, Holland ja Itaalia on juba lahkunud. Muud riigid on väitnud, et vägivalda tase ei luba oma jõudusid saata. See õigustus rõhutab, et tegemist on suletud ringiga: suutmatust neid paiku kaitsta rahastab osaliselt neid, kes on selle ohtliku keskkonna loonud. Herodotos hoiatas juba ammu: "Kui sa peaksid võtma arvesse kõike seda, mis võib valesi minna, siis sa ei tegutseks üldse." Loomulikult on sellega seotud riskid. Tean seda hästi omast käest. Kuid palju hullemad riskid kaasnevad mittetegutsemisega: mässulistel on rohkem raha, Al-Jazeeral on rohkem propagandamaterjali ning me kaotame erakordsed tunnismärgid meie ühise ajaloo algusaegadest.

Sama riskantne seis on poliitikas: enamik valitud ametnikke näevad Iraagiga tegelemises poliitilist enesetappu. Kuid rahvusvaheliselt koordineeritud personali panusel ei ole midagi pistmist sõjaga või Bushi valitsuse poliitikaga Iraagis. See oleks humanitaarabi projekt, mille eesmärk on kaitsta meie ühiste esivanemate rikkalikku kultuuripärandit, mis on midagi palju ülevamat kui praegune vägivald. Tõelistel juhtidel ei tohiks olla raske veenda oma valijaid, et poliitika ja kultuur on erinevad asjad. See on liidrite ülesanne harida, informeerida ja motiveerida tegutsema neid, kes muidu võib-olla ei teeks midagi.

4. Edasised sammud: 5-astmeline tegevuskava

Need võrratud kunstiteosed ilmusid sinna maale kahe jõe vahel enne sunniitide ja šiitide lõhenemist. See oli enne, kui kolm konkureerivat traditsiooni – islam, kristlus ja judaism – Lähis-Itta nii palju verd tõid. Tsivilisatsiooni algusaegadest pärit kultuuripärandi eest hoolitsemine meenutab meile meie inimlikkust, meie ühist püüdlust anda oma elule siin planeedil tähendus. Ma olen näinud neid

naljakate kirjadega alabastri ja lubjakivi tükikesi, mis on ühekorraga nii vahetud kui universaalsed, nii maalähedased kui üleloomulikud.

Arheoloogiliste paikade kaitsmine Iraagis on küll oluline algus, kuid on vaja veel palju muudki ära teha. Et peatada ohjeldamatu rüüstamine ja äritsemine mustal turul, mis suunab raha terroristidele, tuleb kasutada kõiki rahvusvahelisi jõuelemente, et võtta vastu kõikehõlmav ülemaailmne strateegia. Järgnevalt pakun välja 5-astmelise tegevuskava võitluseks kultuuriväärtuste ülemaailmse salakaubitsemisega.

4.1. Algatada laiemale avalikkusele suunatud suhtekorralduskampania

Igasuguse tervikliku lähenemise puhul tuleb arvestada, et reaalsed, mõõdetavad ja kestvad tulemused ebaseadusliku kaubanduse peatamisel sõltuvad teadlikkuse tõusust kultuuriväärtuste olulisusest ja praeguse kriisi ulatuslikkusest. Seega peame kõigepealt välja töötama ja edastada sõnumi, mis jõuaks laiemale avalikkusele ning mitte ainult akadeemikutele. Meil tuleb luua dokumentideta kultuuriväärtuste salakaubaveo osas üldise hukkamõistu atmosfäär, mitte erudeeritud järeleandlikkuse õhkkond.

Kuid selles üleskutses tuleks vältida "taevas on alla kukkumas" tüüpi väljendeid, mida massimeedia nii väga armastab, ning hoiduda kurnavast retoorikast "punased osariigid" versus "sinised osariigid". Samuti tuleb hoida lahus arutelud ebaseaduslikust ärist ning laiemast probleemideringist, nagu enne 1970. aastat omandatud objektide tagastamise küsimus või et kas üldse tohiks kultuuriväärtustega kaubelda. Parthenoni marmortahvlid on küll Briti Muuseumis, kuid nende tagastamise küsimus on diplomaatia või avalike suhete teema, mitte kriminaalkohtu asi. Samuti toimub kultuuriväärtuste seaduslik äri, mis on täiesti õiglane, reguleeritud ja avalik. Ja on lihtsalt alusetu (ja ebaõiglane) väita, et seaduslik kauplemine kuidagi ebaseaduslikku kaubandust õhutaks. Enamik vahendajad ja muuseumid hoiavad hoolikalt kahtlase päritoluga kultuuriväärtustega kauplemisest. Enne 1970. aastat omandatud objektide tagastamine ja kogu kultuuriväärtustega seotud kaubanduse keelamine on õigustatud küsimused, kuid see ei ole minu praegune teema. Iga kord, kui arutelu kultuuriväärtustega ebaseadusliku kauplemise üle kaldub neile, palju laiematele teemadele, siis me kaotame fookuse ning laiemale avalikkuse tähelepanu ning see teeb varastatud kultuuriväärtuste leidmise palju raskemaks.

4.2. Rahastada Kultuuriväärtuste Rakkerühmade loomist või tõhustamist

Teiseks: kuigi mitmed riigid – sealhulgas Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia, Itaalia ja Jaapan – on lubanud miljoneid dollareid Iraagi Muuseumi ülesehitamiseks, et parandada sealseid säilitustingimusi ning tõhustada Iraagi muinsuskaitseameti arheoloogiavaldkonna personali koolitust, ei ole mitte ükski valitsus, rahvusvaheline organisatsioon või erafond pakkunud täiendavat rahastust juurdlustööks. Mitmed kultuurivaldkonna juhid ja organisatsioonid on tõrksad politsei ja sõjaväega koostöö suhtes, kuid nad näivat olevat unustanud, et varastatud esemeid ei saa konserveerida enne, kui need on üles leitud. Ehk veelgi selgemalt öeldes: ei ole mõtet anda raha säilitamiseks, kui enne seda ei rahastata säilitamist vajavate esemete, mis on kadunud, otsimist.

See moonutatud prioriteetide elevandiluu-torn mõjutab üle maailma juurdlusorganite jõupingutusi. Interpol saab endale lubada ainult kahe ametniku määramist Iraagi Kultuuriväärtuste Otsimise Rakkerühma, ning neil mõlemal on samal ajal ka muud kohustused. Scotland Yard'i kunstiväärtuste ja muististe rühma neli ohvitseri peavad katma kogu maailma ja jaanuaris 2007 kärbiti nende eelarve poole peale. Föderaalne Juurdlusbüroo (FBI) Riiklike Kunstikuritegude Kiirreageerimisrühmas on kaheksa inimest. Hoolimata erakordselt pühendunud ning andekatest töötajatest nagu Vernon Rapley Scotland Yard'is ja Robert Whitman FBI's, ei suuda õiguskaitseorganid sellises olukorras tõhusalt toimida.

Seega, plaani teine osa: kõik riigid – kuid eelkõige muististe asukoha-, transiidi- ja sihtriigid – peaksid looma tugevad, kunstile ja muististele spetsialiseerunud rakkerühmad, kes pööraksid erilist tähelepanu piiridele ja sisenemispunktile. Seal, kus selline meeskond on juba olemas, on vaja suurendada selle liikmete arvu ning tegevusulatust, varustades kunstivarguste uurimisrühmi sõidukite, arvutite ja sideseadmetega ning pakkudes koolitust.

4.3. Luua koordineeritud rahvusvaheline õiguskaitseüksus

Varastatud kultuuriväärtuste turu üks paljudest räpastest saladustest on see, et "lahtised" piirid on samaaegselt nii kasulikud kui ohtlikud. Paljud riigid – eriti need, kel on vabasadamad või vabakaubandustsoonid – saavad kaubandusest märkimisväärseid tollimakse ja käitlemistasusid ning ei ole eriti valmis – kuigi nad avalikkuse ees võivad teisiti väita – tõhustama kontrolli, mis võiks nende tulusid vähendada. Ja isegi kui nad seda tahaksid, teatud rahvusvahelistes sadamates ning vabakaubandustsoonides on käive niivõrd suur, mis teeb 100-protsendilise kontrolli võimatuks. Probleemi ei lahenda ka 11. septembri tulemusena paigaldatud uus tehnoloogia: seadmed, mis avastavad relvi ning lõhkeainet, ei tuvasta alabastrit, lasuriiti või karneooli. Probleemi teeb veelgi keerulisemaks see, et kõrgema klassi salakaubavedajad on lihtsalt liiga kogunud ning mõnede vahendajate, kolleksionääride ja muuseumide kahtlase väärtusega ostupraktikad liiga juurdunud, et neid saaks tabada paljalt tõhustatud piirkontrolli ja ühiskonna kõrgema teadlikkuse abil.

Efektiivse keelustamise *sine qua non* on seega kogu rahvusvahelise üldsuse organiseeritud, süsteemne ja sujuv õiguskaitsealane koostöö. Meil on vaja eri maade salakaubavedajate, müüjate ja ostjate tegevuse koordineeritud ja samaaegset juurdlust. Ning sama tähtis on, et süüdimõistmine ning karistus peavad mõjuma usutava ohuna. Seega, kolmanda komponendina peaks ÜRO (UNESCO kaudu) looma komisjoni, mis jätkaks Iraagi Muuseumi juhtumi uurimist, ning laiendama seda, et hõlmata ka muid rüüstamise ohvriks langenud maid. Interpol peaks samuti aktiivsem olema ning sõlmima lepingud kõigi 191 liikmesriigiga, et iga riik edastaks neile koheselt turvalise võrgu kaudu (mis juba eksisteerib) digifoto ja olulised üksikasjad (kes, mida, millal ja kus) iga kultuuriväärtuse kohta, mida ükskõik kus üle maailma õiguskaitseorganite või sõjaväe poolt leitakse – s.h need objektid, mis peeti kinni, kui ka need, mida kontrollitakse, kuid ei saa kinni pidada, kuna kontrolli hetkel puuduvad piisavad tõendid juhtumi kriminaalsuse kohta.

Kultuuriväärtuste ülemaailmse salakaubitsemise kriminaalne ettevõtmine tuleb peatada rahvusvahelise koostöö (UNESCO toetusel) ning reaalajas toimuva infovahetuse abil (Interpoli kaudu). Sellest tulenevalt saavad võimud jälgida illegaalsete saadetiste liikumist (juba ammu taktika narkodiilerite vastu), tuvastada kogu teekonna iga vastutava lüli süü ning seeläbi ka asja kohtusse viia. See mõjuks ennetava abinõuna ka kolleksionääridele ja kuraatoritele, kes ei saaks kunagi kindlad olla, kas järgmist saadetist jälgitakse õiguskaitseorganite poolt või mitte.

4.4. Kehtestada kultuuriväärtustega kaubitsemisele käitumisreeglid

Neljandaks: muuseumid, arheoloogid ja vahendajad peaksid kehtestama ranged ja ühtsed tegutsemisjuhised. Sarnaselt juristide ja arstide eetikakoodeksile selgitaks see juhis kultuuriväärtustega teostatavate legaalse tehingute jaoks vajaliku dokumentatsiooni üksikasju ning nõuetekohase hoolikuse taset. Kui nad keelduvad eneseregulatsiooni kehtestamisest, siis peaks Kongress selle kohustuslikus korras jõustama. Kuigi paljud väidavad, et vahendajad, kolleksionäärid, muuseumid ja arheoloogid erinevad üksteisest nii dramaatiliselt, et kõigile vastuvõetava tegutsemisjuhise koostamine ei ole võimalik, siis ma juhin tähelepanu sellele, et erimeelsused kunstimaailmas ei ole suuremad kui need, mis eksisteerivad prokuröride ja advokaatide vahel. Kuid siiski on Ameerika Advokaatide Selts kehtestanud ja aktiivselt maksma pannud ühtse eetikakoodeksi, mis kehtib igale advokatuuri liikmeks võetud juristile. Seniks õhutan ma akadeemikuid, kuraatoreid ja vahendajaid loobuma rahulolust – kui mitte kaassüüst – dokumentatsiooni korrapäratuse suhtes.

4.5. Tõhustada koostööd kultuuripärandi ringkondade ning õiguskaitseorganite vahel

Lõpetuseks: kunstiringkonnad peavad ületama oma sisemise barjääri ning tegema uurimisorganitega koostööd, olles nende silmad ja kõrvad. Meil on vaja õpetlasi ja teadmistega vahendajaid, keda saaks vajadusel ekspertidena kasutada, et identifitseerida kinnipeetud saadetisi ja kinnitada nende autentsust, ning kes annaksid kohtus otsustava tähtsusega tunnistusi. Kunstiringkonnad peaksid aga paluma õiguskaitseorganite vastavatelt töötajatelt (oleneb riigist ja fookusest) detailseid ja faktilisi ettekandeid igal konverentsil, mis tegeleb kunsti- või kultuuriväärtuste salakaubanduse teemaga. Juurdluste faktide küsimine peab saama sama tavaliseks kui üleskutse teaduslike artikkelite kirjutamiseks.

Kuid harimine ja infovahetus peab toimuma mõlemas suunas. 2004. aastal korraldas Dr C Brian Rose, toonane Ameerika Arheoloogiainstituudi asepresident (praegu president), Iraaki ja Afganistani saadetavatelesõjaväelastele kultuurilise teadlikkuse koolituse kuues pilootpiirkonnas üle kogumaa. Seda programmi peaks laiendama kõigile üksustele, mis saadetakse teenima teisele poole ookeani. Sarnast programmi peaks regulaarselt pakkuma FBI-le ning Sisejulgeolekuministeriumile (ning muudele sarnastele organisatsioonidele teistes riikides). Taoline koostöö kunsti- ja arheoloogiringkondade, õiguskaitseorganite ja sõjaväe vahel annab tõelise edumaa võitmaks lahingut, mille kaotamist ei saa me endale lubada.

5. Tulevased sõjalised konfliktid

Ka USA sõjaväel on nii mõnagi õppida. Vaadates tulevikku, ei tohiks me kunagi loobuda kõrgetest moraalsest tõekspidamistest, kui asi puudutab rahvuslikku kultuuripärandit ja kultuuriliselt sensitiivseid küsimusi. Seega peaks kõik komandörid, enne kui sõjavägi alustab ükskõik millisel maal tegutsemist, väljendama selgelt oma teadlikkust vastava maa väärtuslikust kultuuripärandist ning tahtest seda kaitsta parimal moel nii sõjalise konflikti ajal kui konfliktijärgses situatsioonis. Ning mitte ainult sõnum, vaid sellele järgnevad teod peavad veenma maailma selles, et USA ja eriti selle sõjavägi on pühendunud kõigi rahvaste ja religioonide kultuuripärandi austamisele ja säilitamisele.

Et seda teha, peavad sõjaväejuhid iga tegevuse eel planeerima ka kultuuriväärtuste kaitsmist kavandataval operatsioonialal. See kaitse peab olema midagi enam kui lihtsalt paikade lisamine mitterünnavatate objektide nimekirja. See peab sisaldama oluliste paikade (mis määratakse arheoloogide poolt) kindlustamist ning vajadusel kiiresti kaitseväge (kes on juba enne operatsiooni selleks määratud) kohale saatmist, kui tuleb teateid rüüstamistest. Seal, kus taolised üksused juba eksisteerivad, peaks sõjavägi neid abistama sõidukite, raadiosaatjate ja koolitusega. Kui vastavad üksused puuduvad, siis peab USA sõjavägi kaitsma neid paiku seni, kuni koolitatud üksused saavad. Taoline ettevalmistus aitab planeerijatel tuvastada puudujäägid ning vajadusel püüda neid täita rahvusvaheliste organisatsioonide või koalitsiooniriikide abil enne konflikti.

Kui võtta arvesse sõdade poolt põhjustatavaid inimkaotusi, siis võib kultuuriväärtuste päästmiseks ressursside suunamine sõja ajal tunduda tühisena. Kuid mõni tark sõjamees on tajunud selle tähtsust juba enne meid. Kindral Dwight Eisenhower ütles viimase saja aasta kõige kohutavama sõja ajal, mis ähvardas demokraatia alustalasid, just enne D-päeva: "On paratamatu, et kohtame oma teel ajaloolisi monumente ja kultuurilisi keskusi, mis sümboliseerivad maailmale kõike seda, mille säilitamise nimel me võitleme. Iga komandöri kohus on neid sümboleid igal võimalikul juhul kaitsta ja austada."

Kokkuvõte

Kultuuriväärtuste salakaubandus ei leia kunagi samasugust tähelepanu ja ressursse nagu terrorism, narkootikumid, inimkaubandus või vägivaldne tänavakuritegevus. Aga see väärrib vähemalt samas nimekirjas olemist. Nii valitsuskoridorides, politseiringkondade peakorterites ja meedia uudistetoimetustes kui teaduskondade kuluaarides, muuseumide nõupidamissaalides ja Madisoni avenüü galeriides peab sellele kultuurilisele katastroofile vastu astuma ning selle üle õiglaselt ja ausalt arutlema, ilma salavihata, erapooletult. Me peame paljastama ebaseadusliku kaubitsemisega tegelejad, sest nad on kurjategijad.

Minu esimesel missioonil Iraagis oli meie ülesanne tabada ebaseaduslikke relvi ning terroristide võrgustikke. Minu otsust laiendada missiooni Iraagi Muuseumi rüüstamise uurimisele ning varastatud muististe otsimisele käsitlesid paljud kui kõrvalist meelelahutust. Mul on kahju, et ma selle kõrvalise meelelahutusega veelgi põhjalikumalt ei tegelema.

Matthew Bogdanos on 1988. aastast Manhattani abiprokurör New Yorgis. Merejalaväe reservkolonel; bakalaureusekraad klassikalises filoloogias Bucknelli ülikoolist, õigusteaduse bakalaureusekraad ja klassikalise filoloogia magistrikraad Columbia ülikoolist ning strateegiliste uuringute magistrikraad Ameerika Ühendriikide Armeesõjakolledžist.

1980. aastal sai Bogdanos nooremleitnanti auastmeningteenis sõjaväekohtunikuna, kuni lahkus tegevteenistusest, et asuda tööle prokuratuuris. Teeninud hiljem reservväelasena Lõuna-Koreas, Leedus, Guajaanas, Kasahstanis, Usbekistanis ja Kosovos. Pärast 11. septembrit 2001. aastal kutsuti tagasi tegevteenistusse ning ta ühines agentuuridevahelise eriüksusega Afganistanis. Pälvis Al Qaeda vastase võitluse eest Pronkstähe teenetemärgi ning ülendati kolonelik. Seejärel teenis sama eriüksuse juhina Somaali poolsaarel ja Iraagis, tegeldes terrorismivõrgustike vastaste asitõendite kogumisega.

Oma esimesel Iraagi missioonil 2003. aastal algatas Bagdadis asuva Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamise juurdlust, mille tulemusena on tänaseks leitud rohkem kui 6000 varastatud muistist kaheksast eri riigist. Uurimistööga paljastati seos kunstivarade põrandaaluse äri ja terroristlike rühmituste finantseerimise vahel. 2006. aastal arvati Bogdanos merejalaväe reservi. Ta pöördus tagasi prokuratuuri, kus tegeleb tänaseni Iraagi muuseumi rüüstamise uurimisega.

Arvukate sõjaväeliste autasude kõrval on pälvinud 2004. aastal Riigitöö auhinna ühenduselt *Hellenic Lawyers of America*; 2005. aastal president Bushilt riikliku humanitaarmedali Iraagi aarete otsimise eest; 2006. aastal Washington DC ajalooseltsi auhinna väljapaistva juhtimistöö eest; 2007. aastal tunnustas teda New Yorgi linn. Raamatu "Bagdadi vargad" autor, mille autoritasud annetakse Iraagi Rahvusmuuseumile.

Bagdadi vargad: Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamise uurimisest

Soovides eristada müüti tõelisusest, käsitleb ettekanne Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamist 2003. aasta saatuslikel aprillipäevadel. Ameerika Ühendriikide valitsuse agentuuridevahelise eriüksuse juht, kes juurdlust läbi viis, räägib detailselt sellest, kuidas tuhanded hindamatud muistised järgmise kolme aasta jooksul kaheksas riigis välja ilmusid. Rohkem kui saja fotoga ilmetatud ettekanne paljastab varastatud kunstiesemete kaubitsemisega tegeleva musta turu, mis rahastab Iraagi mässulisi. Ettekanne pakub välja ka konkreetseid meetmeid ja soovitusi, kuidas Iraagi arheoloogiliste alade jätkuvale rüüstamisele piiri panna, kuidas võidelda varastatud muististe rahvusvahelise kaubitsemisega ning kuidas sõjavägi tulevikus relvakonfliktide puhul kultuuripärandit paremini kaitsta saaks.

Muinsused tule all: Iraagi õppetunnid

Lawrence Rothfield

(Ilma loata mitte tsiteerida)

Täna konverentsi korraldajaid, et kutsusite mind sel tähtsal kohtumisel osalema.

Kultuuripärandi kaitse sõja ajal on olnud probleem juba vähemalt alates 10. sajandist e.Kr, kui praeguse Iraani territooriumilt tungis Mesopotaamiasse eelami rahvas ja röövis ära steeli Hammurabi seadustega; ent mu tänane sõnavõtt räägib hoopis sellest, et probleemi olemus on viimaseil aastakümneil järsult muutunud suunas, mida kehtiva rahvusvahelise kultuuripärandi kaitse seadustiku loojad ei osanud ette näha. Kõnealune seadustik seab valitsuste ja relvajõudude tegevusele kultuuripärandi vallas mitmeid kitsendusi. Ma püüan aga näidata, et need piirangud loodi peamiselt tõkestamaks kuritahtlikku tegevust sõja käigus – tanki- või pommirünnakuid kultuuriväärtuste vastu või nende rüüstamist sõjaväe poolt. Kuid tänapäeval teevad sõjaväevõimud ja valitsused palju rohkem halba oma tegevusetusega, võtmata midagi ette kuritahtliku tegematajätmise vastu, mis toob kultuuripärandile rängemat kahju kui kunagi varem. Muuseumide ja arheoloogilise paiku tuleb küll kaitsta sõjaliste operatsioonide kaaskahjude ja sõdurite rüüstetöö eest, kuid pärast relvakokkupõrgete lõppu tuleb neid kaitsta ka kõrvaliste isikute röövretkede eest, isegi kui seadus seda otseselt ei nõua.

Lugu, mille ma teile kohe räägin, võiks olla hoiatuseks sõjaväe planeerijatele, tsiviil-militaarametnikele, kultuuriametile, valitsusvälistele ja valitsustevahelistele kultuuripärandi kaitse organisatsioonidele ja kõigile teistele, kes usuvad, et vaja pole muud kui konventsioonide kehtestamist.

Iraak kui üks esimesi ametliku muinsuskaitseministeeriumiga Lähis-Ida maid on kaua oma arheoloogilist pärandit auga rüüstamiste eest kaitsnud, seda juba enne Ba'athi diktatuuri viiekümnendail. Saddam Hussein vaatlus Iraagi hiilgavat islami-eelset Mesopotaamia minevikku kui oma tänapäeva ilmaliku diktatuuri eelkäijat ja tema valitsusajal, vähemalt kaheksakümnendateni, rüüstamisi peaaegu ei esinenud. Pärast Iraani-Iraagi sõja puhkemist hakkas olukord veidi halvenema. Kuid siiski ei muutunud situatsiooni väga palju see, et elarvekärbete tõttu vähendati valvemeeskondi, kuna rüüstamisest polnud veel saanud süstemaatilist majandusharu nagu hiljem, ette tuli vaid juhuslikke rüüsteretki¹.

¹ Gibson, M. (2006). Autori intervjuu, 9. veebruar. Kuveidi Muuseumi varade käsitlemise kohta vaata veel: Norman, K. (1997). The Invasion of Kuwait, and the Subsequent Recovery of its National Museum: A Conservator's View.– *Museum Management and Curatorship*, 16 (2), 180-191; Al-Radi, S. (2003). War and Cultural Heritage: Lessons from Lebanon, Kuwait and Iraq. [Ettekanne] *Cultural Emergency Response*. Prinsenhof Museum, Delft, Holland, 26. september. [WWW] *De Kracht Van Cultuur*. Tekst 25.07.2007 vahemälest Google'i kaudu. http://64.233.167.104/search?q=?cache:U9M21K2Mj1YJ:www.Powerofculture.nl/nl/artikelen/war_and_cult_ural_heritage.html (21.09.2007); ja autoriteetne allikas: Gibson, M., McMahon, A. (1992). *Lost Heritage: Antiquities Stolen from Iraq's Regional Museums*. Vol. 1. Chicago: American Association for Research in Baghdad.

1991. aasta Lahesõja vahetud tagajärjed nõudsid Iraagi Kultuuriministeeriumilt ja maa kultuuripärandilt suurt lõivu. Lennukeelualade sisseadmisele põhjas ja lõunas järgnenud ülestõusude käigus rööviti kolmeteistkümnest kohalikust muuseumist üheksat². See oli vaid eelmäng 2003. aastal aset leidnule, kui kaotsi läks ligi 4000 eset. Päevalvalgele on neist tulnud vaid käputäis.

Märkimisväärne on ka see, kus nad päevalvalgele tulid: New Yorgis ja Jaapanis³. Need kauged sihtkohad tähistavad ebaseadusliku muinsuskaubanduse kannapööret. Üheksakümneendaiks aastaiks oli sellest saanud üleilmne äri, nii et muinasese kaevati välja või varastati muuseumist, saadeti selle foto mobiiltelefoni teel ostjale Tokyosse või New Yorki ja juba järgmisel päeval lennutati muistis järele.

Iraagi kohalikke muuseume rüüstati 1991. aastal juhuslikult ja kohati, kuid mõne aastaga sai muinsusröövidest pidev äri. See muutus johtus sanktsioonide all kannatava Iraagi üha viletsamaist elutingimustest ja teisalt rahvusvahelisest kolleksionääride nõudluse kasvust peamiselt ühe Mesopotaamia muinsuse vastu, milleks olid silinderpitsatid – sõrmejamedused peente kujundite ja mustritega kaunistatud kivid, mida kunagi kasutati pehmele savile allkirja andmiseks. Neist pitsateist sai muinsusturu lööknumber pärast 1989. aastat, kui üks kolleksioon oodatust kümme korda kallimalt müügiks läks.⁴ 2001. aastaks küündisid hinnad usumatute kõrgusteni – 424 000 USA dollarit ühe New Yorgi kunstiturul müüdud heas korras pitsati eest.⁵

Säärased röögatud hinnad kajastavad ka muinsusturu teist üldist muutust. Muinsusturg, nagu kunstiturgki meelitas nüüdsest kokku mitte ainult asjaarmastajaid, vaid ka spekulante. Ja nagu ikka seal, kus on suur amoraalne nõudlus ebaseadusliku kauba vastu, mille hankimine pole kuigi kallis, andis tohutu muinsuste-alane nõudlus tõuke musta turu vohamiseks, mis alati paljuneb nagu kärbsed sõnnikul, kui kord ja seadus jalgel vanguvad.

Nii läks ka Iraagis üheksakümneendaile. Ba'athi võim nõrgenes, riiklik korrakaitse (sealhulgas piirivalve) korrumppeerus⁶ ja rüüstamine muutus järjest jõhkramaks. Lennukeelualade kehtestamise tõttu ei pääsenud väed enam kopteriga kaugematesse paikadesse riisujaid tõrjuma. Saddam proovis draakoonilisi meetmeid, muuhulgas teleülekannet hukkamisest, kus leidis otsa kümme jõukat Mosuli ärimeest, kes olid tükeldanud tiivulise Assüüria härja ja üritanud seda Jordaaniasse smugeldada, kuid sel kõigel oli vähe mõju.⁷

² Kultuuriala juhtivtöötajate seos Ba'athi parteiga oli probleemiks ka pärast Saddami kukutamist, kui kohalikud, kes pidid nende poolt valvatud peidikus asunud muistsed käsikirjad Ba'athi kuuluvale muuseumijuhatajale üle andma, oleksid peaaegu mässama hakanud. Vt Bogdanos, M. (2005). The Casualties of War: The Truth about the Iraq Museum. – *American Journal of Archaeology*, 109 (3), 500.

³ Vt Gibson, M., McMahon, A. (1992). *Lost Heritage*. Vol. 1; Baker, H. D., Matthews, R., Postgate, N. (1993). *Lost Heritage: Antiquities Stolen from Iraq's Regional Museums*. Vol. 2. London: British School of Archaeology in Iraq; Fuji, H., Oguchi, K. (1996). *Lost Heritage: Antiquities Stolen from Iraq's Regional Museums*. Vol. 3. Tokyo: Institute for Cultural Studies of Ancient Iraq, Kokushikan University.

⁴ Silinderpitsatite kohta vt Collon, D. (1990). *Near Eastern Seals*. Berkeley: University of California Press.

⁵ Lawler, A. (2003). Mayhem in Mesopotamia. – *Science*, 301 (5633), 582.

⁶ Perito, R. M. (2004). Where is the Lone Ranger When We Need Him? America's Search for a Post-Conflict Stability Force. Washington: US Institute of Peace, 303.

⁷ George, R. (2001). Going for an Iraqi Dig? Don't forget the AK-47. – *Financial Times*, 4. august, 3.

Sellises olukorras võis röövimist piirata vaid kohalike šaikide moraalne autoriteet, kellelt valvemeeskonnad sageli riisunud esemete tagastamiseks abi otsisid. Kuid seegi oli problemaatiline, sest tihti olid šeigid ka ise rüüstamistega seotud. Nad mitte ainult ei juhatanud kohalikke kaitsealustesse kohtadesse, vaid korraldasid ka muinsusturge, millelt nad ise mõistagi oma osa kasu lõikasid. Sama toimub suures osas tänapäevani, aga laiemas mõõtkavas: suuremat osa Iraagi ebaseaduslikest väljakavamistest kontrollib Muqtada al-Sadr (samuti nagu Liibanoni arenevat põrandaalust kaubandust maksustab Hezbollah).

Üheksakümnendail Iraagi maakohtades toimunud kultuuriväärtuste rüüstamiste kasv näitas, mis hakkab toimuma, kui keskvoim langeb, ja tõi selgelt esile, et sõjajärgne Iraak vajab kõikvõimaliku röövimise vältimiseks rahukaitsejõude. Nagu üldiselt teada, ei näinud Ameerika 2003. aasta sissetungiplaan sääraseid jõude ette. Isegi kui Pentagoni juhtkond või keskväejuhatuse (USCENTCOM – *the United States Central Command*) planeerijad oleksid seda soovinud, poleks neil olnud võimalust Ameerika sõjaväelisi korrakaitseüksusi kasutada. Üks põhjusi selleks on, et Ameerikal, erinevalt meie NATO-liitlastest, pole riiklikke politsei- ja paramilitaarseid sisekaitsevägeid. Ent USA korrakaitsefunktsioonid olid meie liitlaste omast vähem jõulised ka NATO sõjalise strateegia tõttu. Nagu poliitanalüütik Scott Feil selgitab,

nõudis NATO doktriin, et konflikti korral Varssavi paktiga hoolitseks iga liikmesriik ise oma rahva eest. Et oletatav konflikt leiaks aset peamiselt Mandri-Euroopas, vabaneks USA sõjavägi justkui vastutusest – halduskorra tagamise ja laiaulatuslike taastustööde kohustusest. Need küsimused jääksid NATO liitlasriikide valitsuste lahendada, ning USA militaarvastutus piirduks maavägede juhtimisega vastava seaduse järgi. See tähendab tsiviilelanikkonna evakueerimist konfliktipiirkonnast, kandes hoolt, et ei tekiks asjatuid tsiviilohvreid ega hävitataks mittesõjalisi objekte jne. Kuid laiem haldus-, korrakaitse- ning taastussuutlikkus, mis oli olemas II maailmasõja järel, on lastud suurel määral kuhtuda.⁸

Ameerika läks seega sõtta ilma kohalike karabinjeeride või tsiviilkaardi toeta ning ajalooliselt juurdunud sõjaka hoiakuga, lükates võitlusjärgse koristustöö teiste õlule. Ükski neist tegureist poleks olnud sedavõrd nõrgendav, nagu viimaks selgus, kui need poleks põimunud Bushi administratsiooni 9/11-eelse sooviga hoida sõjaväge rahuvalveoperatsioonidest eemal. Bushi välispoliitika tiim – riikliku julgeoleku nõunik Condoleeza Rice ja välisminister Colin Powell – soovitasid tal ametisse astudes sõjajärgse korralvalve eelistatult tsiviilvõimude hooleks jätta, ning seepeale kaotaski president oma esimese julgeolekudirektiiviga kõik poolsõjaväelised rühmitused, sealhulgas Rahuvalve Tuumüksuse, mille Clintoni administratsioon oli selle probleemiga võitlemiseks moodustanud. Clintoni rahuvalvedirektiivid peatati uuesti läbivaatamiseks, pakkumata asemele selget poliitikat selle kohta, millist abi peaks USA üldise korra taastamisel osutama, kes selle eest vastutab, kuidas vastastikust koostööd koordineeritakse või mis allikaist seda rahastada tuleks.

⁸ Feil, S. (2006). E-kiri autorile, 17. august.

Selles olukorras langes vastutus Välisministeeriumi Rahvusvahelise Narko- ja Korrakaitsealase Koostöö Büroole (INL – *International Narcotics and Law Enforcement Affairs*), õigemini käputäie keskastme ametnike õlule, kel tuli tegutseda, omamata asjast piisavat ülevaadet või alalist abiväge, kellele toetuda. Seega jäeti USA rahuvalvemissioonide mehitamine firmale, kes värbas sinna raha ja seiklusi ihkavaid politseinikke, mis päädis skandaaliga Bosnias, kus mitut Ameerika ohvitseri süüdistati illegaalsest seksiarist osavõtus.

Ameerika vastutusest hoidumine rahuvalve tagamisel tõi kaasa tohutut kahju kultuuripärandile Afganistanis, kuhu paigutati rahvusvaheline ÜRO julgeolekuüksus alles 2002. aasta jaanuaris, kuu aega pärast ajutise valitsuse moodustamist. Ent seegi valve piirdus vaid Kabuliga, jättes kõikjal mujal korra tagamise afgaanide vastutada. Põhja-Afganistani Liidul oli juba varem 4000-meheline politseivägi, mis saadeti Kabuli, kui Liit selle okupeeris. Perspektiivis oli kavas välja õpetada 70 000 ohvitseri. Marshalli plaani tsiteerides äratas Bush lootust, et tema administratsioon tunnustab riigi ülesehitamise vajadust, kuid USA poliitikat asusid otsekohe klaarima Donald Rumsfeld ja Paul Wolfowitz, kes olid endiselt Ameerika sõdurite politseina kasutamise vastu ning nägid ette rahvusliku armee ja politseiväe ülesehitamist, Kabulis rahvusvaheliste rahuvalvejõudude kasutamist ning erivägede rühmade saatmist koostööle kohalike sõjapealikega.

Nagu te teate, oli Euroopa Liidu riikidel küll kogunud rahuvalvevägesid, kes oleks selle tööga hakkama saanud. Vähe sellest, neil olid ka spetsialiseerunud paramilitaarsed üksused treenitud just kultuuripärandi kaitsega tegelema, eriti Itaalia karabinjeerid (regulaarvägi), NATO väiksem CIMIC Group North'i kultuuriasjade üksus ning Hollandi ja Poola rahvuslikud reservüksused.⁹ Aga et ÜRO piirdus alul vaid Kabuliga, süvenes maapiirkondades ebastabiilsus, ning Ameerika unilateralism muudes poliitikavaldkondades tekitas Euroopas pinged, siis keeldusid Euroopa riigid USA ettepanekust võtta põhivastutus kaugete kolgaste arheoloogiliste leiukohtade rahuvalve eest, kus rüüstamine oli Talibani võimu all tuhandekordistunud.

UNESCO aruanne 2003. aasta detsembrist oli üsna morn:

Leidub mõningaid positiivseid märke elavnenu rahvusvahelisest koostööst [Talibani-järgses Afganistanis], mille rängim väljakutse on anda tagasikäik Afganistani kultuuripärandi traagilisele hävitusprotsessile, nimelt arheoloogiliste leiukohtade pidevale rüüstamisele ning kultuurivarade ebaseaduslikule väljaveole riigist. Afganistani Informatsiooni- ja Kultuuriministeeriumi hinnangul on jätkuva rüüstamise ja salakaubanduse ulatus võrreldav sellega, mis leidis aset Talibani režiimi ajal. Kättesaadavad rüüstamist takistavad meetmed on piiratud, eriti provintsi piirkondades, kus julgeolekuolukord on ebastabiilne. Varem sel aastal nõudis Informatsiooni- ja Kultuuriministeerium viiesaja relvastatud valvuri paigutamist kõige

⁹ Rasool Vatandousti andmeil on Iraani Kultuuripärandi Organisatsioonis "eraldi osakond nimega 'Kultuuripärandi Valvurid', mis tegelikult kuulub sõjaväe koosseisu. Igaüks, kes läheb sõjaväkke aega teenima (kaheaastane teenistus on kohustuslik), saab valida, kas minna kultuuripärandi diviisi või mitte. Vatandoust, R. (2006). Autori intervjuu, 28. november.

kaitsetumate arheoloogiliste leiukohtade juurde üle kogu maa. Senini pole selle nõude täitmiseks jätkunud kogu riigi ulatuses seaduse ja korra taastamiseks saadaolevaid ressursse.¹⁰

Afganistani arheoloogiapärandi kallal toime pandud hävitustöö võib suures osas kanda poliitilise otsuse arvele lubada koalitsioonivägede sõjaväepolitsei jõulise kohaloleku asemel sõjapealikel oma piirkonnas ise korda pidada. Ühes äsjaavastatud olulises leiukohas takistas kohalik sõjapealik valitsusametnikke, samal ajal kui ta sõjasalgad seda rüüstasid. Kui valitsus saatis politseinikud ühte teise, samuti sõjapealiku loal rüüstatud leiukohta, tapeti neli neist ära.¹¹ Seega on marodöörlus maapiirkonnas muutunud väidetavalt täiesti kontrollimatuks: ajavahemikus 2004–2006 konfiskeeris Briti valitsus kolm kuni neli tonni (!) röövitud vara, mis oli vabastatud Afganistanist Ühendkuningriiki smugeldatud.¹²

Afganistani kultuuriväärtuste kaitsmise jõupingutuste jälgimine UNESCO poolt väljendas selle rahvusvahelise organisatsiooni kohustust, mis tuleneb 1972. aasta maailmapärandi konventsioonist, ajendada valitsusasutuste kaudu sõjaväelasi säästma muinsusi sõjakahjustest. Vaatamata sellele, et USA ratifitseeris UNESCO konventsiooni, polnud kahjuks ei riiklikud ega mitteriiklikud asutused kuigivõrd võimelised ükskõikseid sõjaväelasi mõjutama või siis omalt poolt midagi Afganistani või Iraagi arheoloogilise pärandi päästmiseks ette võtma. Teistes maades esindavad muinsuskaitse huvigruppe kõrgeimal riiklikul tasemel kultuuriministeriumid, ent USA ametlik kultuuripoliitiline seisukoht on, et USAs pole kultuuripoliitikat, ning vastutus selles vallas jaotub hulga koordineerimata büroode ja asutuste vahel, kelle volitused on piiratud, nii et ükski neist ei suutnud võtta initsiatiivi sõjaplaneerijate poole pöördumiseks, isegi mitte sama ametkonna piires.

Kuigi puudusid oma eesmärgi nimel võitlevad kultuuriametnikud, oleksid arheoloogia ja muinsuskaitsega tegelevad valitsusvälised organisatsioonid võinud taotleda kuulumist *InterActioni* nimelise katusorganisatsiooni, mis ühendab umbes sadaviitkümmet valitsusvälist humanitaarrühmitust, kes kohtusid sõja ettevalmistusperioodil korduvalt Pentagoni ja USA Rahvusvahelise Arengu Agentuuriga (USAID – *U.S. Agency for International Development*). Afganistani sõja ajal olid kohapeal tegutsenud valitsusvälised humanitaarorganisatsioonid arendanud koostöösuhteid USA planeerijatega, nii et Bamiani kujude hävitamine oleks pidanud avama ukse kultuuriväärtuste kaitsega tegelevatele VVOdele. Ent kultuuripärandiga tegelevate VVOde lipulaevad on orienteeritud rahuaegsele säilitustööle ning ei ole valmis suunama oma üksusi eluohtlikesse konfliktipaikadesse.¹³

¹⁰ Haxthausen, L., Williams, J. (2003). International Cooperation in Afghanistan: Strategies, funding and Modalities of Action. – *Museum International*, 55, 84-90.

¹¹ Astill, J. (2003). Plunder Goes on Across Afghanistan as Looters Grow ever Bolder: Trade in antiquities worth up to £18bn as thieves excavate sites. – *Guardian*, 13. detsember, 21. ProQuest Newsstand andmebaas, dokument ID# 490249441.

¹² Vt Lamb, C. (2006). Looted Afghan Art Smuggled into UK. – *Sunday Times*, 12. märts, http://www.timesonline.co.uk/article/0,,2089-2081457_1,00.html.

¹³ Tahtmatus oma eluga riskida ei piirdunud muidugi üksnes kultuuripärandi teemaga tegelevate valitsusväliste organisatsioonidega; Bernard Trainori sõnul: "Ei tihanud ka kaitseministeeriumi päästerühm Iraagi neis piirkondades liikuda, kus Saddami pooldajatega võitlus veel käis." Vt Gordon, M., Trainor, B. (2006). *Cobra II*. New York: Pantheon Press, 154.

Sel reeglil kultuuripärandiga tegelevate VVOde seas on vaid üks potentsiaalne erand – Sinine Kilp – organisatsioon, mis on keskendunud kultuuripärandi kaitsmisele sõjaolukorras, mis koosneb eri riikide komiteede rahvusvahelisest ühendusest ning võrdsustab end Punase Ristiga kultuuri alal. Ent arusaadamatuil põhjustel polnud Sinisel Kilbil 2002.–2003. aastal USA komiteed, ja ega USA sõjaplaneerijad, kes seni olid keeldunud koostööst rahvusvaheliste organisatsioonide soovitud rühmitustega, polekski seda jõuetut rahvusvahelist organit avasüli tervitanud. Näiteks oli UNESCO üritanud korduvalt pärast 1991. aasta lahesõda Iraaki minna, kuid USA oli kõik need taotlused tagasi lükanud.

Seega, kui 2002. aasta kevad-suvel hakkasid sõjapilved taas kogunema, ei võtnud kultuuriväärtuste rüüste ohtu jutuks ei valitsus ega ükski valitsusväline organ, kui asuti Iraagi sõjajärgset elu planeerima.

Neid plaane kavandati vähemalt kolmes eri paigas: välisministeeriumis, sõjaväes ning Pentagonis. Välisministeerium oli 2002. aasta kevadel loonud projekti "Iraagi tulevik", värvates iraagi pagulasi töörühmadesse, kes pidid töötama välja sõjajärgseid plaane Iraagi ühiskonna 17 erinevas sektoris, haridusest kuni õiguskorrani. Ometi, nagu üks ametnik hiljem mõõnis: "Ei tulnud kultuur kellelegi meelde." Kultuurialast töörühma ette ei nähtud ning muude rühmade ponnistused hoiti nii hästi saladuses, et kultuuripärandi kaitsjad ei teadnud nende olemasolust midagi enne 2003. aasta 20. jaanuari, kui muinsuskaitssjad kohtusid välisministeeriumis "Iraagi tuleviku" projektijuhi Ryan Crokeriga, kes praegu on USA suursaadik Iraagis.

Pentagonis pani kaitsepoliitika aseministri Douglas Feithi esimene abi William Luti ette luua kergelt relvastatud iraaklastest kaader, kes teeniks "skautide, nõunike ja ekspertidena tsiviilküsimustes"¹⁴ – arvata võib, et sealhulgas ka muuseumide ja arheoloogiliste leiukohtade valvureina. Hiljem, kui selgus, et neid vägesid ei jõuta välja õpetada, soovitas kaitseminister Donald H. Rumsfeld, et USA teeks mõnele muslimi rahvale ettepaneku Iraagi pühapaiku kaitsta. Selle peale, et muslimid, kellel USA võis lasta valvemeeskondi välja panna, olid sunniidid, samas kui kaitstavad pühamud olid peamiselt šiitide omad, kaitseminister ilmselt ei tulnud. Samuti ei käinud Rumsfeldil peast läbi mõtet, et kaitset vääriskid ehk ka mittereligioossed kultuuriväärtused.

Ei Pentagoni julgeolekuplaani ega välisministeeriumi projekti "Iraagi tulevik" ei võtnud kuigi tõsiselt mundris sõjamehed, kelle valdav suhtumine kogu küsimusse, mis saab pärast Saddami kukutamist, on kenasti kokku võetud armeekindral Tommy R. Franksi märkuses Feithile pärast üht Luti ettekannet: "Mul pole aega mingi kuradi jamaga tegelda." (*I don't have time for this fucking bullshit*)¹⁵. USA keskväejuhatuses, nagu teatab Bernard Trainor, "oli kavas kasutada kapituleerunud Iraagi regulaarmee sõdureid riigi piirivalves ning muudes julgeolekuülesannetes, millega üleväsinud liitlasvägedel oleks

¹⁴ Gordon ja Trainor 2006: 106.

¹⁵ Gordon ja Trainor 2006: 107.

tulnud pärast sõda silmitsi seista.”¹⁶

See oli pikaajalisem plaan. Ligemas plaanis nähti teoorias ette, et igasugused korraldused puutuvad ja muud lahinguvälised küsimused lahendatakse ülemate poolt käigu pealt, Tsiviilasjade Üksuse ohvitseride nõuandeid järgides. Tsiviilasjade ohvitseride seas leidub paljude valdkondade eksperte, sealhulgas ka, vähemalt põhimõtteliselt, kultuuripärandi kaitse alal. Maaväe 352. tsiviilasjade pataljoni majori Chris Varhola sõnul peaks ideaalis “olema soomukibrigaadi komandöri kõrval tsiviilasjade mees, kes talle kõrva sosistaks: “kuule, pea meeles, su sektoris on muuseum; arvestades 1991. aasta kogemusi, kui Nasiriyah rüüstati paljaks isegi valgusfooridest, peaksid sa muuseumi suhtes valvas olema”.”¹⁷

See oli teooria. Tegelikult oli Tsiviilasjade Üksuse mitmetuhandelises nimekirjas ainult kaks arheoloogist madalama astme ohvitseri, kellest kumbki poleks pääsenud kindral Franksi jutule. Vähe sellest, kuna sõjaplaneerijad koormasid Tsiviilasjade Üksuse üle tegelemist vajavate ohtudega, suunati needki vähesed ekspertid välikomandöride käsul ja äranägemisel nende meelest pakilisemaid küsimusi lahendama. Seetõttu mõned tsiviilasjade ohvitserid – ja seega ka mõned välikomandörid – Varhola sõnul “isegi ei teadnud, et nende sektoris mõni muuseum asub”. Ning kultuuripärandi küsimustes võhiklik tsiviilasjade ohvitser ilmselt ei oleks pidanud muuseumi ka nii tähtsaks, et see oleks õigustanud sekkumist tankikomandöri tegevusse lahinguoperatsiooni käigus. Nagu üks pealetungil osalenud tsiviilasjade ohvitser Varholale rääkis: “Kui soomuspataljoni ülem peab parajasti... Bagdadi kesklinnas lahingut, ja seal rüüstataksegi muuseumi, siis ega [tsiviilasjade ohvitserid] ei sekku. Nad ei lähe pataljoniülemale ütleva, et too muuseumi kaitseks, sest see lõhuks ühtset lahingutegevust, õõnestaks ta käskluste veenvust, [ja] õõnestaks üldse tema autoriteeti.”

Käsu liini teises otsas poleks kindral Franks saanud kindel olla, et ta tsiviilasjade ohvitser talle kultuuriküsimustes pädevat infot annab, kuna tehnokraatliku suunitlusega Tsiviilasjade Üksus ei eelda oma ohvitseridelt võõrkultuuride alast haridust. Selle asemel oleks Franks pidanud pöörduma keskväejuhatus määratud välisasjade ohvitseride poole. Pole tõendeid, et ta oleks seda kunagi teinud, või et mõni välisasjade ohvitser oleks ise seda teemat tõstatanud.

Pärast lahingutegevuse lõppu kavatses sõjavägi anda kõikvõimalike ilmnevate probleemide lahendamise üle humanitaarabi ning ülesehitustöö tsiviilametkondadevahelisele üksusele, mida koordineerisid Elliott Abrams (kunagine osaline nn Iraan-Contra afääris, ent nüüdne Rahvusliku Julgeolekunõukogu kõrgem ametnik) ja eelarveametnik Robin Cleveland.¹⁸ Abrams pidi saatma relvakonflikti otseseid tagajärgi likvideerima hädaabirühma, et see “siseneks Iraagi vabastatud alale

¹⁶ Gordon ja Trainor 2006: 205.

¹⁷ Major Varhola, C. (2005). Autori intervjuu, 15. aprill.

¹⁸ See humanitaarabi rühm oli üks neljast Rice'i moodustatud üksusest pärast Senati väliskomisjoni vaidlusrohket istungit augustis, kus kritiseeriti ägedalt sõjajärgse tegevuskava puudumist. Hämmastav on pakiliste küsimuste eiramine ka pärast istungit, kuna järgmine koosolek lükati mitu nädalat edasi, kuni suvepuhkus läbi sai (2001. aasta augustis toimunu järelkaja).

kooskõlastatult USA sõjaväega," pakkudes vajaminevat toetust ja abi ning peaks sidet sõjaväe, teiste doonorite, valitsusväliste ja rahvusvaheliste organisatsioonidega¹⁹. Kahjuks ei kuulunud kultuuriline katastroof ei humanitaar- ega hädaabi valdkonda ning ei kutsutud kohale ühtki eksperti ei Muuseumi- ja Raamatukoguteenuste Instituudist (IMLS – *Institute of Museum and Library Services*), Riiklikust Kunstide Toetusfondist (NEA – *National Endowment for the Arts*) ega ühestki muust kultuuriasutusest.

Abramsil oli sõjajärgseid taastustöid planeerides veel seos ka Lutist kaks astet allpool asuva Stabiiliseerimisoperatsioonide Bürooga, mida juhtis Joseph Collins. 2002. aasta augusti lõpus alustas Collinsi kontor tööd sõjajärgse planeerimise kallal, minnes sageli mööda oma otsesest ülemusest ja töötades mõned kuud otse Elliott Abramsi ja toonase kaitsepoliitika aseministri Douglas Feithi heaks.²⁰ Et Collinsi kontor oli Pentagonis üks vähestest, kes oli ühenduses valitsusväliste organisatsioonidega, sai sellest hea allikas Pentagoni Sõjaväeluure Agentuurile (DIA – *Defense Intelligence Agency*), mille tegevuskeskkonna analüüsi osakonnal lasus rahvusvahelisest õigusest tulenev ülesanne koostada tuhandete ohustatud paikade kohta mitterünnatavate sihtmärkide nimekiri. Sellega saadi arheoloogide abiga edukalt hakkama nii 1991. aasta Pärsia lahe kui Afganistani sõja ajal, mil välditi muististe kahjustamist nii pommitamiste kui ka kaitsevallide ehituste või muu maapealse lahingutegevuse käigus.²¹

Rahvusvahelise õiguse järgi oli sõjaväel ka muid kohustusi, mida kahjuks nii hoolikalt ei täidetud. 1949. aasta neljanda Genfi konventsiooni põhjal pidi ta näiteks hoolt kandma üldise heakorra taastamise eest ning okupatsioonivõimu kohustuste hulka kuulub ka toimiva õigussüsteemi kindlustamine. Sellest kohusest hoitakse kõrvale lihtlabase võttega, nii et ei kuulutalagi okupatsiooni välja, isegi mitte pärast president George W. Bushi 2003. aasta 1. mai deklaratsiooni, et aktiivne lahingutegevus on lõppenud.²² Kuigi USA ei ole relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooni ratifitseerinud, järgib ta konventsiooni ja selle nõuet, et konventsiooniosalised kohustuvad "keelama, ära hoidma ja vajaduse korral tõkestama kultuuriväärtuste vargusi, röövimisi või ebaseadusliku omandamist ning vandalismiakte nimetatud väärtuste suhtes" kui üht osa rahvusvahelisest tavaõigusest – kuid USA peab seda ainult sõdivate poolte kohta käivaks, mitte tsiviilisikute kuritegelikku rüüstamist puudutavaks sätteks.^{23; 24}

¹⁹ Abrams, E. (2003). USA Presidendi pressiteenistuse брифинг humanitaarabi ja ülesehitusteemadel, 24. veebruar, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/02/20030224-11.html>. Nagu osa arheoloogide, nii ei soovinud ka paljud valitsusvälised humanitaarabiorganisatsioonid end sõjaväega siduda. Vt Bole, W. (2003). Relief Groups, Bush Administration at Odds on Iraq Aid. – *Religion News Service*, 22. aprill, <http://www.pcusa.org/pcnews/oldnews/2003/03203.htm>.

²⁰ USA armee erukolonel Collins, J. (2006). E-kiri autorile, 27. juuli.

²¹ Siiski on mõni ajalooline paik ka USA sõjategevuse läbi kannatada saanud – näiteks Tel al-Lahm raketipositsioon rajavate buldoosrite tõttu; ning rängalt sai vigastada ka Basra XIII sajandist pärit mošee.

²² USA ja Suurbritannia ei tunnistanud end ametlikult okupatsioonivõimudeks kuni 27. maini 2003, kui USA kaitse- nõukogu avaldas otsuse nr 1483. Vaidluste kohta USA staatuse üle Iraagis vt Paust, J. J. (2003). The U.S. as Occupying Power over Portions of Iraq and Relevant Responsibilities Under the Laws of War. – *American Society of International Law Insights*, aprill, <http://www.asil.org/insights/insigh102.htm>.

²³ 1954. aasta Haagi konventsiooni ratifitseerimine takerdus külma sõja ajal Pentagoni kartuse tõttu, et Kreml kui tunnustatud kultuuriväärtuslik ehitus, ent ühtlasi Nõukogude valitsuse asupaik, satub kaitstavate objektide hulka, ning sõja korral läheks Ameerika selle pommitamise eest tribunali alla. Vt Boylan, P. J. (1993). Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Paris: UNESCO, 104.

²⁴ USA Senat ratifitseeris lõpuks 1954. aasta Haagi konventsiooni 25. septembril 2008. – Toim.

Seegakeskendussõjaväetähelepanu 2003. aasta sissetungiks ette valmistudes eeskätt kultuuriväärtuslike kohtade pommitamise, mitte rüüstamise vältimisele. 2002. aasta lõpul ilmus internetiuudis Pentagoni jõupingutustest kaitsta kultuuriväärtuslike paiku, kus käsitleti üksikasjalikult, kuidas vältida nende sattumist sihtmärkideks, kuid ei mainitud kordagi nende võimalikku rüüstamist pärast relvakonflikti – ja seda vaatamata arvamuskirjadele *Washington Postis* ning arheoloogide, muuseumidirektorite ja kollektsionääride poolt ametnikele saadetud hoiatuskirjadele, et igasuguse sissetungi korral satuvad muuseumid ja ajaloo väärtuslikud paigad ohtu. Isegi pärast seda, kui kultuurisektori kaitsjad viimaks Collinsi ja Sõjaväeluure Agentuuri ohvitseridega 2003. aasta 24. jaanuaril kohtusid ning oma muret silmast silma kurtsid, ei võetud ette mingeid konkreetseid samme. Kaitseministeerium sai kohtumisest seda, mida tahtis – ligipääsu kaitsealuste paikade täpsetele koordinaatidele, mis võimaldaks sõjaväel Genfi konventsiooni täita ning vältida kultuuriväärtuslike paikade kahjustamist või hävitamist. Ülejäänud polnud lihtsalt nende mure ja seda ignoreeriti.

See polnud lihtsalt nendepoolne viga, vaid peegeldas kõrgema taseme poliitilist otsust selle kohta, mida sõjaõiguse sõjaväelt nõuab. Me teame seda, kuna Ameerika Arheoloogiaühing (SAA – *Society of American Archaeology*) hoiatas kaitseminister Rumsfeldi kaks nädalat enne sõja puhkemist rüüstamisohu eest ning meenutas, et okupatsiooni korral kehtib nõue, "et sõjaväelased looksid üksusi, kelle ülesanne on kaitsta Iraagi kultuuripärandit, sealhulgas muuseume, raamatukogusid, arheoloogilisi leiukohti ja muid kultuuriasutusi", et "hoida ära nende rüüstamist" – vastav kohustus on ära toodud 1954. aasta Haagi konventsiooni 1999. aasta teise protokolliga 9. artikli esimeses paragrahvis.²⁵ Kaitseministeeriumi kindralstaabi vastus on õpetliku tooniga:

Kaitseministeerium hindab Iraagi unikaalset kultuurilugu ning jagab teie muret selle ajaloo kaitsmise pärast. Nagu te teate, ei ole USA ühinenud relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooniga ega 1999. aasta teise protokolliga. Ometi viivad USA relvajõud kõik operatsioonid läbi kooskõlas relvakonflikti õigusega, sealhulgas 1954. aasta konventsiooni ning 1999. aasta protokolliga sätetega, mis on osa rahvusvahelisest tavaõigusest. Iraagi jaoks koostatud eriolukordade plaanid (juhul, kui koalitsiooni sekkumine on vajalik) käsitlevad eraldi abi pakkumist Iraagi mistahes tulevasele valitsusele Iraagi kultuurivarade kaitse tagamisel. Samuti tegutsevad koalitsiooniväed sõjalisi operatsioone läbi viies vastavalt relvakonflikti õigusele ning võtavad vajalikke meetmeid kaitsmaks Iraagi kultuurivarasid ja ajaloolisi paiku.

See, et viimasest lausest puudub sõnapaar "rüüstamise eest", tekitab kõhedust, nagu seegi, et meelega on jäetud ebamääraseks, mis tähendab "vajalikke meetmeid", kuna Ameerika Arheoloogiaühing oli mõlemas küsimuses väga täpne.

Kas arheoloogide hoiatusel oli ka mingit mõju? Jah, aga kui sõjaväelasi uskuda, siis mitte kuigi palju. Kui pärast muuseumirüüstet küsitleti kindral Richard B. Myersit, staabiülemate ühendkomitee

²⁵ Kelly, R. L. (Ameerika Arheoloogiaseltsi president). (2003). Kiri välisminister Donald Rumsfeldile, 27. veebruar, <http://www.saa.org/government/Iraq.html>.

juhataja Iraagi sõja ajal, mäletas ta küll seda hoiatust, ent tema arusaama kohaselt olla see käinud vaid pommitamise kohta. "Meile anti küll nõu Bagdadi ümbruskonna arheoloogiliste leiukohtade kohta ning tegelikult kirjutas ka Arheoloogide – Ameerika Arheoloogide Assotsiatsioon [sic!] – nii vist oli ta õige nimi – ministrile sellega seoses mõningaist oma muredest," rääkis Myers. "See sai keskväejuhatusele edasi antud, ning need Bagdadi ümbruse paigad – me püüdsime nende tabamist vältida."²⁶

Myersil on õigus. Pärast 2003. aasta 24. jaanuari kohtumist hankisid arheoloogid, uskudes ekslikult, et nende hoiatuse põhjal midagi ette võetakse, vajalikud geograafilised andmed ning Sõjaväeluure Agentuur kandis nende paikade koordinaadid, sealhulgas ka Iraagi Rahvusmuuseumi omad, mitterünnavate sihtmärkide nimekirja, mida sihturid ka arvesse võtsid. Kuid see info, et kultuuriväärtuslike paikade tulistamine ja nende valvamine on kaks ise asja, jäi n.ö bürokraatiatorudesse kinni. Näiteks ei jõudnud see Pentagoni Ülesehituse ja Humanitaarabi Büroosse (ORHA – *Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance*), mis asutati 60 päeva enne sõja algust. Kui vastmääratud suursaadik küsis, kus asub Kultuuriministeerium, millega tal ilmselt tegelda tuleb, öeldi talle, et ta peab selle ise üles otsima; viimaks saigi ta selle asukoha aprillis teada, kui teda pärast Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamist rutuga muuseumisse kihutati suhtekorralduslikku "kustutustööd" tegema. Limbert juhtus aknast välja vaatama, nähes üht parajasti rüüstatavat valitsushoonet, mille akendest voogas suitsu, ja mida ümbritses paberisadu. See oligi Kultuuriministeerium.

Isegi see oli juba kurjast, et ORHA kultuuriväärtuslikest paikadest ei teavitatud. Märksa hullem oli aga see, et DIA ei teinud midagi selleks, et vastav info kantaks ka tankiüksuste kaartidele, enne kui need 2003. aasta aprillis Bagdadi südalinna ründasid. Seetõttu pidid nad ekseldes [muuseumi juurde] kohale jõudma, kuigi asusid sellest vaid mõne kvartali kaugusel. Ehkki USA armee Bagdadi lahinguoperatsioonide kohta tehtud raportis väideti, et:

Selleks ajaks, kui V korpus 5. aprillil Bagdadi südalinna tungis, olid kõik peamised süsteemid linnas läbi analüüsitud, uuritud ja sihtmärgid seatud. Kõik linnajaod ja majad olid nummerdatud ja kaardistatud. Kõik, kes linnas või linna ümbruskonnas tegutsesid, kas maal või õhus, kasutasid sihtmärkide valikul ühtseid plaane ja andmesüsteeme, maksimeerides seega letaalsust ning minimeerides samas kaaskahjusid ning omade tulistamist. See, mis alul oli vaid V Korpuse sisemine linnasõja lahinguplaan, kasvas peagi üle kogu koalitsiooni ja liitvägede taktikaks, muutes terve sõjaväe märksa efektiivsemaks ja letaalsemaks.²⁷

Kui see ladusus on tõsi, siis seda kummalisem on kultuurimälestiste puudumine kaartidelt. Aga mis tahes selle põhjuseks ka polnud, igal juhul oli see järjekordne viis teha poliitikat ja tegevusplaane, arvestamata kultuuriväärtuste kaitsmise vajadust rüüstamise eest.²⁸

²⁶ USA Kaitseministeeriumi avalike asjade aseministri kabineti ärakiri minister Donald Rumsfieldi ja kindral Richard Myersi pressikonverentsist 15.04.2003, <http://www.defenselink.mil/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=2413>.

²⁷ Erukolonel Gregory Fontenot, kolonelleitnantid E. J. Degen ja David Tohn, "On Point": *The United States Army in Operation Iraqi Freedom*. GlobalSecurity.org, (kuup. puudub). <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2004/onpoint/ch-6.htm>.

²⁸ Iraagi-Ameerika jurist Faysal Istrabadi, kes töötas projekti "Iraagi tulevik" kallal, väidab, et ameeriklased võinuksid väga hõlpsasti muuseumi juurde pääseda: "Võimatu, et USA väed Rahvusmuuseumi üles ei leidnud. Oleks tulnud vaid järgida teeviitu – need on ingliskeelsed! –, mis Muuseumi väljakule osutavad." Ent isegi kui sõdurid läksid jala, mitte

Isegi kaartide olemasolu korral oleks 2003. aasta aprillis muuseumi juurde jõudnud tankiüksusel olnud suuri raskusi seda röövhordide eest kaitsta. Ilma massi ohjamise vahenditeta (pisargaas, kumminuiad, kilbid, kiivrid jne) ning vastava eriväljaõppeta polnud tankiüksuste varustus selle olukorra lahendamiseks piisav. Üks tank ja maavägi muuseumi ees oleks olnud küll aukartust äratav vaatepilt, kuid tuhanded tsivilistidest rüüstajad ei oleks tõenäoliselt kartnud, et nende pihta tuli avatakse. Relvastamata tsiviilisikute tulistamist loetakse sõjaväekohtu menetlusseadustiku järgi mõrvaks. Hoiatuslasu tegemist sõjakuriteoks ei peeta; ometi oli see Ameerika sõjaväelastel 2003. aasta invasiooni lahingutegevuse reeglite kohaselt keelatud. Kõik sõdurid said vastava instruktsiooniga kaardi, kus oli eraldi öeldud, et kui neil on vaja relva kasutada, "peab laskma sihtmärgi pihta. EI MINGEID HOIATUSLASKE" (suurtähed originaalist).²⁹

Oleks sõjaväelased või kultuuripärandi kaitsjad veidi rohkem asja uurinud ning kas või natuke järele mõelnud, mida oleks vaja sellise hoone nagu Iraagi Rahvusmuuseum kaitseks, oleksid nad võinud tulla terve hulga suhteliselt odavate ja lihtsate mitteeluohutlike tehnoloogiliste võtete peale. Näiteks oleks tankimeeskond võinud olla varustatud kleepuva või libeda vahu kanistritega (need vahendid juba kuuluvad sõjaväe arsenalile). Seda oleks saanud kiiremas korras ustele ja akendele pihustada, muutes rüüstajaile sissepääsu õige raskeks, nii et tankiüksus poleks pruukinudki paigale jääda. Teise lihtsa ja odava lahendusena oleks võinud kasutada *malodorante*, ehk lihtsamalt öeldes haisupomme, millega politseinikud mõnes USA linnas hulguseid mahajäetud majadest välja peletavad. Väljaarendamisel on ka kõrgtehnoloogilisemaid lahendusi, mida sõjavägi saanuks kasutada juba 2003. aastal, sealhulgas valusat kõrgsagedusheli tekitavad masinad või ka kuumuskahurid.³⁰

Mitte ühtki neist vahendeist polnud toona Bagdadis sõdurite käsutuses. Neil polnud isegi märuli ohjamiseks mõeldud vahtkummipadruneid, mida merejalaväelased olid ühes lennubaasis röövrünnaku tagasilöömiseks kasutanud.³¹

Nagu siit analüüsist selgub, polnud tankiüksuse võimatu olukord, kus nad end Bagdadis leidsid olevat, mitte päris ega ka mitte esmajoones Sõjaväeluure Agentuuri süü, kui nii võib öelda. Ma olen keskendunud Sõjaväeluure Agentuuri rollile selles fiaskos, mis päädis Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamisega, kuna see agentuur oli ainus sõjaväeosa, kelle ülesandeks oli kaitsta kultuuripärandit vastavalt Haagi konventsioonile. Nagu ma olen püüdnud näidata, viis Sõjaväeluure Agentuuri puudulik vastutustunne oma kohustuste suhtes selleni, et arheoloogide palvet pöörata tähelepanu rüüstamisohule eirati, seeasemel et sõjaväe ülemjuhatusel hoiatust edasi anda või vähemalt midagi ette võtta, et kogutud geograafiline info jõuaks nende kätte, kel võib kohapeal tekkida vajadus kultuuriväärtuslike paiku ja muuseumi kaitsta.

tankikabiinis, poleks nad ilmselt iraklaste pandud viitu usaldanud. Vt Rieff, D. (2004). *Blueprint for a Mess*. – *Foreign Service Journal*, märts, 22-28.

²⁹ 2005. aastaks oli Iraagi julgeolekuolukord sedavõrd halvenenud, et lahingutegevuse reegleid muudeti ning hoiatuslaske lubati.

³⁰ Vt Alexander, J. (2008). *Technology for the Protection of Cultural Theft*. – *Antiquities Under Siege: Learning the Lessons of Iraq*. / Ed. L. Rothfield. Lanham, MD: AltaMira Press.

³¹ Zarcone, P. (2007). Autori intervjuu, 24 juuli.

Oleks võinud arvata, et pärast Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamist näevad sõjavägi ja Pentagon asju kainemalt ja neis tärkab soov pöörata tähelepanu Iraagi arheoloogiliste paikade kaitsmisele, kas või selleks, et vältida edaspidi halba reklaami. Kurb küll, aga viis aastat pärast invasiooni on Iraagi arheoloogilisi paiku massiliselt rüüstatud ja hävitatud. Arvatakse, et maapõuest on varastatud umbes pool miljonit eset – see on kolm korda rohkem kui Iraagi Rahvusmuuseumi kogu. See kujutab endast tohutut kaotust kogu inimkonna jaoks, pärssides meie võimalusi mõista tsivilisatsiooni teket ja arengut.

Ometi pole USA sõjaväelased kuigivõrd püüdnud meie ajaloo "verekaotust" tõkestada. Sõjaväeluure Agentuur keeldub arheoloogidega jagamast isegi satelliitfotosid, mis võimaldaks jälgida arheoloogiliste leiukohtade jätkuvat rüüstamist. Koalitsioonipartnerid – Holland, Poola ja Itaalia – on mõningaid operatsioone ette võtnud, kuid vähevõitu, et neist moodustunuks laiahaardelisem plaan, ning enamik neistki jõududest on praeguseks taandunud. Koalitsiooni ajutise valitsuse (CPA – *Coalition Provisional Authority*) üks ambitsioonikamaid üritusi 2004. aastal arendada "Arheoloogiliste leiukohtade kaitse projekti" lagunes mõne kuuga koost, kusjuures üks Iraagi ametnik kurtis UNESCOle, et "1200 Diwaniyah', Wasiti ja Nasiriyah' valvurit pole suutnud [oma sektoris] rüüstamisi ära hoida, kuna puudub koostöö CPA ja valvurite vahel."³² Seoses Iraagi valitsusele ametliku võimu üleandmisega 2004. aasta juuni lõpus katkes ka tsiviilkorraldajate rahastamine Ameerika poolt ning valvurid saadeti peagi laiali.

Kaitseministeeriumi kaks uut algatust kultuuripärandi kaitsmiseks eiravad jälle tegelikku probleemi – leiukohtade kaitsmist rüüste eest –, et keskenduda nagu ikka sellele, mida Haagi konventsioon neilt nõuab: suhteliselt tähtsusetule probleemile, kuidas sõjavägi peaks hoiduma kultuuriväärtuslike paiku aktiivselt kahjustamast. Üks programm on selle käivitaja sõnul "suunatud teadlikkusele ja mittekahjustamise oskuse õpetamisele USA personalile", jagades sõduritele laiali 100 000 pakki mängukaarte, igal kaardil mõni Mesopotaamia või Afganistani artefakt või paik koos selgitava teabega. Teine programm, mida veab Ameerika Arheoloogainstituut (AIA – *Archaeological Institute of America*), pakub lühiloenguid, "et süvendada konfliktipiirkondade kultuuripärandi mõistmist ja austust selle vastu,"³³ nagu AIA president Brian Rose selgitab. Peale üldise palve sõdureile, et nad valvsad oleksid, pole need loengud pakkunud mingeid konkreetseid juhiseid, kuidas oleks võimalik paremini leiukohti ja muuseume kaitsta.

Natuke praktilisemat lähenemist pakub hiljuti asutatud Ameerika Sinise Kilbi organisatsioon parandamiseks Tsiviilasjade Üksuse kultuurialase hädaabi osutamise võimet, olles neile vajadusel "käeulatuses" olevaks abijõuks. Aga isegi antud juhul pannakse esmajoones rõhku pigem artefaktidele esmaabi andmisele kui nende turvamisele.

³² Kokkuvõtlik refereering Kultuuriministeeriumi kultuurisuhete juhi Kamel Shijahi kommentaaridest. Shijah, K. (2004). Final Report. – Iraagi Kultuuripärandi Kaitse Rahvusvahelise Koostöö Komitee esimene plenaaristung 24.05.2004. Pariis: UNESCO, 6.

³³ Rose, C. B. (2007). Talking to the Troops about the Archaeology of Iraq and Afghanistan. – *The Acquisition and Exhibition of Classical Antiquities: Professional, Legal, and Ethical Perspectives.* / Ed. R. Rhodes. Notre Dame, IN: Notre Dame University Press, 141.

Poliitikute ja sõjaplaneerijate esmaseks prioriteediks peaks olema kultuuriväärtuslike paikade kaitsmise võimekuse arendamine, olenemata sellest, kas Haagi konventsioon seda nõuab või mitte. Ma tahan lõpuks soovitada nelja sammu selle eesmärgi saavutamiseks.

- Esiteks – kultuuripärandi kaitsmine tsiviilelanike rüüstamise eest pärast relvakonflikti peaks olema eesmärk, mis on sõjaväe doktriinis selgesõnaliselt kirjas.
- Teiseks – sõjaväelased peaksid ette võtma uurimis- ja arendustöö, eesmärgiga leida tehnoloogiaid ja vahendeid, millega peletada võimalikke rüüstajaid takistamaks neid leiukohtades kaevamast või muuseumidesse sisse murdmast. Selline tehnoloogia peaks olema odav, kergesti ja ruttu kasutatav, passiivne ja mitte-surmav.
- Kolmandaks – need sõjaväelased, kes on juba ühel või teisel moel seotud kultuuripärandi kaitsmisega – USAs DIA ja Tsiviilasjade Üksus – peaks nüüd koguma informatsiooni kõigi ohustatud maade kohta; infot mitte üksnes kultuuriväärtuslike paikade ja muuseumide asukohtadest, vaid ka selle kohta, kes ja kuidas neid praegu kaitseb.
- Neljandaks – kõik need, kel on kultuuripärandi kaitsmisel mingi osa – sõjaplaneerijad, tsiviilasjade ohvitserid, "keelatud sihtmärkide" nimekirjade koostajad, sõjajärgse ülesehitustöö planeerijad välisministeeriumides, arheoloogia ja kultuuripärandiga tegelevad organisatsioonid – peaksid oma rõhuasetust avardama ning lisaks ise kahju tegemast hoidumisele või juba toime pandud kahju leevendamisele tuleks tähelepanu pöörata ka arheoloogiliste leiukohtade ja muuseumide kaitsmisele kohalike rüüstajate eest.

Professor **Lawrence Rothfield** on Chicago Ülikooli kultuuripoliitika keskuse asutajaliige ning kaasdirektor. Avaldanud arvukalt kirjutisi kultuuripoliitikaga seotud teemadel. 2006. aastal organiseeris mitmeid nõupidamisi, eesmärgiga analüüsida, miks Iraagi invasioonile eelnenud poliitikad ei olnud edukad kultuuriväärtuste kaitsmisel, et töötada välja uued protseduurid, poliitilised mehhanismid ja rakendusstrateegiad, mis oleksid suutelised seda tagama. Töögrupi tulemuste ning kultuuripoliitiliste soovitusetega saab tutvuda 2008. aastal ilmunud raamatus "*Antiquities Under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War*" ("Muinsused tule all: kultuuriväärtuste kaitse pärast Iraagi sõda". AltaMira Press, Toim. L. Rothfield). Raamatu "*The Rape of Mesopotamia*" ("Mesopotaamia rüüstamine") autor, kus toob esile poliitiliste käikude ja tegevusplaanide väärsammude jada, mis viis Iraagi muuseumide ja arheoloogiliste paikade rüüstamiseni operatsiooni "Iraagi Vabadus" järgsel perioodil.

Muinsused tule all: Iraagi õppetunnid

Iraagi Rahvusmuuseumi rüüstamist käsitletakse tihti Pentagoni poolt Iraagi jaoks koostatud otsese sõjategevuse järgse plaani täieliku nurjumise kõige markantsema näitena. Kuid isegi nüüd, kus sõda on kestnud juba neli aastat, ei võta Ameerika Ühendriikide sõjaväelased midagi ette arheoloogiliste alade rüüstamise takistamiseks. Seetõttu on nii Iraagilt kui tervelt maailmalt röövitud palju kordi rohkem kunstiväärtusi kui muuseumist varastati. Seega ei ole ainult lahingujärgse tegevusplaani üldine puudulikkus süüdi selles, et sõjalised planeerijad ei ole siiani suutnud piisavalt kultuuriväärtusi kaitsta. Vältimaks sarnaste vigade tegemist tulevastes sõdades, peab paremini mõistma vigu, mis planeerimise käigus tehti.

Oma ettekandes väidab esineja, et katastroofi põhjustasid viis faktorit:

- 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle protokollide ühekülgne tõlgendamine.
- Bürookraatliku informatsiooni kontekstist väljakiskumine ning agentuuridevaheline rivaalitsemine, mis takistas info jõudmist otsuselangetajateni nii nõupidamislaudade taga kui ka lahinguväljal.
- Sõjavägi ja valitsus ei kaasanud piisavalt eksperte ning finantse.
- Käsuliini puudulikkus, milles polnud määratletud juhi ülesanded, kes tagaks kultuuriväärtuste kaitset puudutavate käskude elluviimise.
- Valitsusväliste ja valitsusvaheliste organisatsioonide suhteline passiivsus, mis tulenes pikaajalisest suutmatusest sõjaväega suhteid luua.

1954. aasta Haagi konventsioonist ja selle protokollidest tulenevad kohustused ning nende riiklik rakendamine

Réka Varga

Järgnev artikkel pakub lühikest sissejuhatust Haagi konventsiooni¹ ja selle protokollide² reeglitesse, mis nõuavad riiklikult rakendatavaid meetmeid, et konventsiooni normid saaksid reaalselt jõustuda.

Haagi konventsiooni ja selle protokollide rakendusmeetmed võib jagada kolme suuremasse rühma:

- sõjaväe poolt nii sõja- kui rahuajal rakendatavad meetmed
- mitmesuguste kultuurisektori asutuste poolt rakendatavad meetmed
- karistusmeetmed

Eriti oluline on reeglite rakendamine sõjaväe poolt, kuna sel on otsene mõju normide kohaldamisele sõjategevuse ajal. Sõjaväe tähtsus kajastub ka mitmeis rahuaegseis ennetusmeetmeis, millest paljud puudutavad relvajõududusid³. Samas tuleb rõhutada neidki abinõusid, mida peavad rahuajal rakendama kultuuri- või tsiviilvõimud ja mis on eelnevatega seotud. Erinevate meetmete kohaldamine eeldab niisiis tsiviil- ja sõjaväeliste ametkondade koostööd. Koostöö on niivõrd oluline, et paljude maade kogemuste põhjal võib öelda, et just see aspekt on saanud adekvaatsete rakendusmeetmete kasutuselevõtul komistuskiviks⁴.

Professor Patrick Boylani 1993. aastal koostatud Haagi konventsiooni ja selle I protokollide raporti⁵ põhijäreldus oli, et konventsiooni ja selle protokollide reeglite nõrk rakendamine ei olnud tingitud olemasolevate reeglite lünklikkusest või puulikkusest, vaid pigem puuduvatest või ebaadekvaatsetest rakendus- ja täitemeetmetest. Seetõttu sisaldab II protokoll nüüd mitmeid konkreetseid rakendus-, kohaldus- ja täitemeetmeid, mis täiendavad konventsiooni sätteid. Professor Boylani raporti peamine tähelepanek ja üks põhjusi II protokollide vastuvõtmiseks oli, et eriti olulised on konventsiooni ja selle protokollide riiklikku rakendamist puudutavad kohustused, sest ükskõik kui head lepingud ja

¹ Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsioon, vastu võetud Haagis 14. mail 1954 (Haagi konventsioon).

² Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsiooni protokoll, vastu võetud Haagis 14. mail 1954 (I protokoll) ja relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsiooni teine protokoll (II protokoll), vastu võetud Haagis 26. märtsil 1999.

³ II protokoll näeb ette terve rea otseselt sõjaväevõime puudutavaid meetmeid. Vt nt II protokollide artikkelid 6–9 ja 12.

⁴ Paljudes Kesk-Euroopa maades on Haagi konventsiooni ja selle protokollide kohaldamine pooleli. Protsess on kohati viibinud vähese koordineerituse tõttu ja tihti ilmneb valitsuskanaleis seaduste ja reeglite menetlemise käigus, et ühed ametkonnad ei tea, kuidas teised vastavate reeglite ellurakendamist näevad.

⁵ Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsiooni (1954. aasta Haagi konventsiooni) raport, Patrick J. Boylan, 1993, vt <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001001/1001590.pdf> (viimati külastatud 27. mail 2008).

reeglid ka poleks, ei saavuta nad eesmärki, kui neid ellu ei viida. Seega on möödapääsmatu, et riigid koondaksid oma jõupingutused olemasolevate reeglite rakendamisele.

Järgnevalt lühikokkuvõtte Haagi konventsiooni ja selle protokollide reeglitest, mis ei ole tõhusad, kui riigid neid vajaliku seadusandluse abil ellu ei rakenda.

Esmalt tuleb märkida, et ideaalis peaksid riiklikus seadusandluses sisalduma vähemalt kõige olulisemad relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse aspektid: konventsioonis toodule vastav kultuuriväärtuste definitsioon, vastutavate ametiasutuste ja institutsioonide määramine ning nende tegevuste ja haldusalade koordineerimine. Ära tuleks kasutada juba olemasolevaid mehhanisme, meetmeid ja ametkondi.

a. Sõjaväevõimude poolt rakendatavad meetmed

Sõjaväe kohustuste hulka kuuluvad peamiselt meetmed, mille eemärgiks on teavitada relvajõudude isikkoosseisu reegleist, kaitsealustest objektidest ja paikadest ning tagada relvajõudude-siseselt kompetentse personali olemasolu, kes oleks vajadusel valmis andma nõu kultuuriväärtuste küsimustes.

Kuna konventsiooni ja selle protokollidega kaitstud kultuuriväärtusi ei tohi kasutada sõjalistel eesmärkidel, tuleb kaitstavate kultuuriväärtuste nimekirja koostamisse kaasata relvajõudude eksperdid. Objektide nimekirjad tuleb edastada relvajõudude kõigile tasanditele ning märkida kaitstavad kultuuriväärtused sõjaväe kasutuses olevaile kaartidele. Komandörid ja sõdurid peavad olema teadlikud, et nad ei tohi liikuda vastavatesse paikadesse ja nende lähialadele.

Lisaks peavad kultuuriväärtuste kaitse põhireeglid kuuluma sõjaväelaste iga taseme koolituse ja väljaõppe juurde. Relvajõudude reeglistik ja instruktsioonid peavad sisaldama kultuuriväärtuste nimekirja, nende tähistusi sõjaväe kaartidel ja keeldu kasutada kultuuriväärtusi ning nende lähialasid sõjalistel eesmärkidel. Komandöridele tuleb tagada võimalus küsida nõu vastavatelt ametkondadelt või kvalifitseeritud ekspertidelt.

Vastavalt rahvusvahelise humanitaarõiguse üldreeglitele on rünnak ebaseaduslik, kui sellega kaasnevad ebaproportsionaalsed tsiviilohvrid. Kultuuriväärtuste puhul sõltub proportsionaalsus eelkõige kultuuriväärtuse olulisusest. Juhul, kui peaks ilmema tungiv sõjaline vajadus, siis peab komandöril olema konventsiooni ja selle protokollide reeglite kohaselt võimalik konsulteerida vastava kvalifikatsiooniga isikuga selle üle, kas kultuuriväärtuse kasutamine sõjalisel eesmärgil või selle ründamine on kooskõlas konventsiooni ja protokollide sätetega või mitte – need küsimused nõuavad teatud juhtudel eksperdi teadmisi.

Rahuaegsed ning relvastatud konflikti korral vastutavad ametkonnad peavad tegema tihedat koostööd ning erinevate juhtumite ning asjaolude puhuks vastutajate määramisel tuleb pidada silmas praktilisi lahendusi.

b. Kultuurisektori poolt rakendatavad meetmed

Kultuurisektori haldusalasse kuuluvate ennetus- ja kaitsemeetmete hulgas on riiklike nimekirjade ettevalmistamine. Oluline on luua ametkondlik mehhanism nimestike koostamisega seotud asutuste töö koordineerimiseks. Selleks, et kaitsevägi saaks tõhusalt vallasmälestiste päästeoperatsioonidel abistada, on vaja nimekirjad ka neile kättesaadavaks teha.

Tuleb koostada ohuplaanid. Taaskord – on vaja määrata vastutav ametkond, et tagada planeerimine nõutud tasemel ja kõigi institutsioonide poolt, koostatud plaanide tõhusus, vastavus seadustele ja omavaheline kooskõla. Tuleb teha ettevalmistused vallasmälestiste evakueerimiseks, luua turvapaigad nende ladustamiseks või valmistada ette kaitse kohapeal. Tsiviilvõimud peavad teadma, millist tuge pakuvad erakorralise abi näol relvajõud, tsiviilkaitse ja tuletõrje üksused.

Et riik saaks taotleda objektile eri- või tõhustatud kaitset, tuleb asjaomastel ametkondadel otsustada, millistele objektidele kaitset taotletakse, ning kinnitada, et objektide nimekiri vastab II protokollile nõuetele. Vastavad valitsusametid peavad esitama taotluse relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komiteele. Taotlus tuleb koostada koostöös relvajõududega, kuna tõhustatud kaitse taotlus peab sisaldama riigipoolset kinnitust mitte kasutada kaitsealuseid objekte sõjalistel eesmärkidel.

Relvakonflikti ajal on üldise kaitse alla kuuluvate objektide tähistamine vabatahtlik, erikaitse alla kuuluvate objektide tähistamine aga kohustuslik. Osadel juhtudel vastutab tähistamise eest sõjaväeline või tsiviil-keskvõim, teistel juhtudel aga kultuuriväärtuse omanik. Et kindlustada erikaitse all olevate kultuuriväärtuste tähistamine relvakonflikti ajal ja vältida tähistuse väärkasutust, peab tähistamist kontrolliv ametkond kõikidel juhtudel teada olema.

Kõik loetletud vahendid ja meetmed, sealhulgas asjassepuutuvate ametkondade määramine, tuleb ellu rakendada seaduste ja määruste tasemel. Vastavad meetmed võivad vajada terviklikku lähenemist, kuivõrd asjaosaliste hulka kuuluvad riiklikud kollektioonid, muuseumid, kohalikud omavalitsused, tsiviilkaitse, kultuuriministeerium ja selle allasutused. Seetõttu on osapoolt vahel vajalikud pidevad konsultatsioonid.

Mitmed riigid on loonud komisjone ja töögrupe ning rakendanud muid koostöömeetmeid, et tagada kõigi huvitatud osapoolte kaasatus riiklike normide vastuvõtmisel. Taolised mehhanismid on kasulikud ka selleks, et tekitada vastutustunne otsuste elluviimise osas.

c. Karistusmeetmed

Haagi konventsioon ja selle protokollid sisaldavad üldist nõuet kultuuriväärtusi kaitsta ja austada. Samasugune kohustus tuleneb ka tavaõiguse reeglitest: kohustus kaitsta kultuuriväärtusi rünnakute, kahjustamise, varguse, rüüstamise, vaenulikul eesmärgil kasutamise, hõivamise või hävitamise eest on osa rahvusvahelisest tavaõigusest⁶.

Nende kohustuste tõhusaks rakendamiseks tuleb karistusmeetmed II protokoll järgi sisse viia riiklikku seadusandluse. Seega on riigid kohustatud konventsiooni ja selle protokollide tõsised rikkumised tunnustama oma õigusaktidega kuriteoks ning kehtestama jurisdiktsiooni, et oleks võimalik võtta kriminaalvastutusele kurjategijad, kes on protokolliosalise riigi kodanikud või kui kuritegu on toime pandud protokolliosalise riigi territooriumil. Teatud rikkumiste⁷ puhul peab jurisdiktsioon kehtima ka siis, kui arvatav kurjategija viibib protokolliosalise riigi territooriumil. Sellisel juhul peavad osalisriigid esitama süüdistuse või kohaldama väljaandmist.

Märkigem lisaks, et mitte ainult Haagi konventsioon ja selle protokollid ei keela rünnakuid kultuuriväärtuste vastu. Genfi konventsioonide 1977. aasta I lisaprotokoll loetleb "selgelt äratuntavate ajaloomälestiste, kunstiväärtuste või usutalituskohtade" ründamist raske rikkumisena⁸, mis toob kaasa kohustuse uurida sellist tegevust vastavalt riiklikule seadusandlusele. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma Statuut vaatlleb sõjakuriteona tahtlikult läbi viidud rünnakuid "religiooni-, haridus-, kunsti-, teadus- (...)ehitiste, ajaloomonumentide"⁹ vastu.

Eeltoodu on vaid lühikokkuvõtte peamistest konventsioonijärgsetest kohustustest. Rakendusmeetmete tarvituselevõtt nõuab selget ülesannete jaotust ning asjaomastele asutustele ja institutsioonidele tuleb iga ülesande jaoks tagada kohane seaduslik alus.

Paljudel juhtudel on ennast õigustanud valitsusväliste organisatsioonide, nagu Austria Kultuuripärandi Kaitse Ühing, rahvusvaheliste organisatsioonide, nagu UNESCO (sekretariaadi kaudu), ning Sinise Kilbi komiteede, erialaekspertide, sealhulgas akadeemiliste institutsioonide kaasamine ennetavate meetmete rakendamisse ja kohaldamisse. Eelmainitud saavad sellele üritusele kaasa aidata, pakkudes nõustamist ja väljaõpet, selgitades reegleid laiemale avalikkusele ning veel mitmel muul moel.

⁶ Henckaerts – Doswald-Beck (toim.): *Customary International Humanitarian Law*, I kd: *Rules*. ICRC – Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 40. reegel.

⁷ Need üleastumised on: tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste muutmine rünnaku objektiks; tõhustatud kaitse all oleva kultuuriväärtuse või selle lähiala kasutamine sõjategevuse toetamisel; kultuuriväärtuste ulatuslik purustamine või omandamine.

⁸ 12. augusti 1949 Genfi konventsioonide 8. juuni 1977 (I) lisaprotokollis rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta artikli 85 lõike 4 punkt d.

⁹ Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma Statuudi (1998) artikli 8 lõike 2 punkti b alapunkt ix.

Rahvusvaheline Punase Risti Komitee hindab kõrgelt Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi ja Kaitseministeeriumi algatust korraldada konverents "Kultuuripärandi kaitse relvakonflikti korral. Haagi konventsiooni teine protokoll – kuidas seda rakendada?", mille eesmärgiks on edendada rakendusprotsessi nii Eestis kui mujal, ning on veendunud, et Eesti liigub koos teiste riikidega, omavahel kogemusi vahetades, selle ühise sihi poole.

Réka Varga on õppinud õigusteadust Eötvös Loránti ülikoolis (ELTE) Budapestis ning Regensburgi Ülikoolis Saksamaal. Õigusteaduse magister; jätkab doktoriõpinguid rahvusvahelise humanitaarõiguse valdkonnas.

Alates 2001. aastast töötab Rahvusvahelise Punase Risti Komitee Kesk-Euroopa delegatsioonis juriidilise nõunikuna. Tema töökohustuste hulka kuulub rahvusvahelise õiguse alaste lepete ratifitseerimisele kaasaaitamine ning riigivõimude nõustamine nende lepete rakendamiseks vajaminevate riiklike meetmete osas.

Loeb rahvusvahelist humanitaarõigust Budapestis Pázmány Péteri Katoliikliku Ülikooli õigusteaduskonnas ning Corvinuse Ülikooli riigiteaduste osakonnas. Avaldanud mitmeid rahvusvahelist humanitaarõigust käsitlevaid artikleid.

1954. aasta Haagi konventsioonist ja selle protokollidest tulenevad kohustused ning nende riiklik rakendamine

Üks peamisi põhjuseid, miks Haagi konventsiooni teine protokoll vastu võeti, oli Haagi konventsiooni ja selle esimese protokolliga vähene rakendamine ning kohaldamine. Seega sisaldab teine protokoll mitut sätet, mille eesmärgiks on lihtsustada relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse reeglite rakendamist, kohaldamist ning maksmapanekut.

Ettekanne teeb lühikokkuvõtte konventsiooni ja protokollidega ette nähtud meetmetest, jagades need kolme kategooriasse: meetmed, mida peab tarvitusele võtma sõjaväeline juhtkond; meetmed, mida peab tarvitusele võtma tsiviilvõim ja -institutsioonid ning meetmed, mis peaksid ära hoidma konventsiooni ja selle protokollide sätetest ülestumise. Haagi konventsiooni ja selle protokollide tõhusaks ellurakendamiseks on hädavajalik ametlikult määratud vastutav institutsioon, selgelt määratletud kohustused, piisav juriidiline alus ning asjassepuutuvate võimukandjate ja ametkondade vaheline tihe koostöö.

Haagi konventsiooni teise protokoll*i* rakendusjuhendi väljatöötamine¹

Jan Hladik

Kõigepealt lubage mul tänada organiseerijaid selle olulise rahvusvahelise konverentsi, mis käsitleb relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse erinevaid aspekte, korraldamise eest ja samuti tänada kutse eest sel konverentsil osaleda. See annab mulle võimaluse lühidalt esitleda teise protokoll*i* rakendusjuhendi (lühidalt rakendusjuhend) väljatöötamise peamisi põhimõtteid.

Alustaksin rakendusjuhendi mõiste selgitamisest. Rakendusjuhend on "kokkuvõtlik ja praktiline vahend hõlbustamaks relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni teise protokoll*i* (edaspidi protokoll) rakendamist protokolliosaliste poolt ning jagamaks komiteele (relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komitee, edaspidi komitee) ja sekretariaadile praktilisi juhtnõore teises protokollis ettenähtud ülesannete täitmiseks".²

Rakendusjuhendi väljatöötamine on komitee üks põhiülesandeid³ ning see esitatakse heaks kiitmiseks protokolliosaliste nõupidamisel.⁴ UNESCO normide väljatöötamise praktikas on juba olemas üks oluline pretsedent – tegevusjuhised maailmapärandi konventsiooni rakendamiseks.⁵

Pöördusin nüüd rakendusjuhendi väljatöötamise etappide juurde.

Pärast komitee liikmete valimisi protokolliosaliste esimesel nõupidamisel (UNESCO, 26. oktoober 2005. a)⁶ algatas sekretariaat rakendusjuhendi väljatöötamise, et see komitee esimesel istungil päevakavasse (UNESCO, 26. oktoober 2006. a) võtta. Esimene rakendusjuhend hõlmas järgnevat: sissejuhatus, teise protokoll*i* kehtivusala, rakendusnormid, eri kaitsesüsteemide koosseksisteerimine, tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste nimekiri, rahvusvaheline abi, relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse fond ning teise protokoll*i* rakendamise seire ja järelevalve.

¹ See ettekanne tugineb mitmetele ülevaadetele ja muudele dokumentidele, mis on koostatud relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komitee tarbeks.

² 1954. a Haagi konventsiooni 1999. a teise protokoll*i* rakendusjuhend kultuuriväärtuste kaitseks relvakonflikti korral, mille on välja töötanud relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komitee oma teisel istungil (UNESCO, 17. – 19. detsember 2007). UNESCO dokument CLT-07/CONF/212/3 Rev. 2, UNESCO, 20. detsember 2007, paragrahv 1.

³ Vt teise protokoll*i* artikli 27 lõike 1 punkt a.

⁴ Vt teise protokoll*i* artikli 23 lõike 3 punkt b. Soovitused, mis võeti vastu protokolliosaliste teisel nõupidamisel (UNESCO, 20. detsember 2007) panid muuhulgas ette, et peadirektor kutsuks konventsiooniosalised erakorralisele nõupidamisele 2008. a, et komitee koostatud rakendusjuhend heaks kiita.

⁵ Vt 2005. *Basic Texts of the 1972 World Heritage Convention*. UNESCO, Pariis.

⁶ Komitee moodustati järgmiselt: Argentiina, Austria, Küpros, El Salvador, Soome, Kreeka, Iraani Islamivabariik, Liibüa, Leedu, Peruu, Serbia ja Montenegro ning Šveits. Kooskõlas teise protokoll*i* artikli 25 lõikega 1 uuendas protokolliosaliste teine nõupidamine (UNESCO, 20. detsember 2008) komitee koosseisu, valides kuus uut komitee liiget (Küpros, Soome, Kreeka, Jaapan, Leedu ja Holland). Käesoleval hetkel koosneb komitee kuuest liikmest, kelle mandaat kestab kuni 2009. aastani (Austria, El Salvador, Liibüa, Peruu, Serbia ja Šveits), ja ülejäänud kuus liiget, kelle mandaat kestab kuni 2011 (Küpros, Soome, Kreeka, Leedu, Jaapan ja Holland).

Pidades silmas sekretariaadi hilist rakendusjuhendi esitamist ja järgnenud vajadust komitee liikmetel ja vaatlejatel sellesse süveneda, otsustati istung katkestada ja kutsuda komitee liikmed ning vaatlejad üles esitama sekretariaadile oma kommentaarid ja tähelepanekud 2007. aasta veebruariks. Hiljem pikendati tähtaega 31. märtsini 2007.

Komitee esimese istungi (UNESCO, 11. juuni 2007) teiseks sessiooniks esitas sekretariaat kommentaaride ja tähelepanekute kokkuvõtva analüüsi. Kommentaare ja tähelepanekuid arvesse võttes otsustas komitee pöörata peatähelepanu neljale võtmeküsimusele:

- 1954. a Haagi konventsiooni ja selle 1999. a teise protokolliga erinevate kaitsereeglite vahelised seosed;
- Tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste nimekiri;
- Tõhustatud kaitse alla võtmise tingimused;
- Maailma kultuuripärandi nimekirja ja tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste nimekirja vahelised seosed.

Istungil otsustati ka luua mitteametlik töörühm, mis koosnes komitee juhatuse liikmetest (eesistuja dr Christoph Bazil (Austria), raportöör hr Rino Büchel (Šveits) ning Küprose, Soome, Leedu ja Peruu esindajad), et 2007. aasta suvel välja töötada uus versioon, täpsemalt neid nelja võtmeküsimust arvesse võttes.

Sellest tulenevalt kutsus dr Bazil 20. – 21. augustil 2007. a Viinis kokku juhatuse mitteametliku kohtumise, mis keskendus järgnevale kuuele rakendusjuhendi põhiküsimusele:

- Teise protokolliga kehtivusala;
- Teise protokolliga põhilised osapooled;
- Tõhustatud kaitse, eriti tõhustatud kaitse alla võtmise kriteeriumid ning sellega seotud menetlusreeglid;
- Tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste nimekiri;
- Tõhustatud kaitse kaotamine ja sellega seotud menetlusreeglid;
- Tõhustatud kaitse all olevate kultuuriväärtuste tähistamine.

Pärast kahepäevaseid pingelisi arutelusid valmis rakendusjuhendi uus versioon, mille kõige olulisemad muudatused puudutavad tõhustatud kaitse üldisi küsimusi ja selle menetlemise korda.

2007. aasta augustis Viinis koostatud dokument saadeti kõigile UNESCO liikmesriikidele ja asjakohastele rahvusvahelistele organisatsioonidele paranduste tegemiseks, et juhatuse saaks ette valmistada eelnõu uue versiooni. Uus versioon pandi kokku juhatuse mitteametlikul kohtumisel (Pariis, 23. oktoober 2007) ja järgnevalt parandati seda komitee teisel istungil (UNESCO, 17. – 19. detsember 2007).

2007. a detsembri istungi tulemuseks oli rakendusjuhendi uus eelnõu, mille peamised punktid võib kokku võtta järgnevalt:

- Uus versioon koosneb kolmest peamisest osast: sissejuhatus, üldised kaitsealased sätted ja tõhustatud kaitse.
- Olulisim osa hõlmab tõhustatud kaitse sätteid. Alustuseks analüüsitakse "inimkonna jaoks olulise väärtusega olemise" tingimuse komponente (vt teise protokolli artikkel 10a).
- Otsustamaks, kas kultuurivara on inimkonna jaoks olulise väärtusega, hindab komitee iga juhtumi kaupa eraldi (i) selle erakordset kultuurilist tähendust, ja/või (ii) selle unikaalsust, ja/või kas selle hävitamine toob kaasa korvamatu kahju inimkonnale. Erakordne kultuuriline tähendus võib olla nii rahvusliku, regionaalse või universaalse väärtusega kultuurivaradel.
- Unikaalsust saab määratleda erinevatest kriteeriumidest tulenevalt, nagu vanus, ühiskondlik tähendus, representatiivsus, kuju ja vorm, stiili puhtus ning autentsus, terviklikkus, kunstiline meisterlikkus, esteetiline või teaduslik väärtus.
- Inimkonna jaoks korvamatu kahju kriteerium puudutab kultuuriväärtusi, mille kahjustamise või hävitamise tagajärjel inimkonna kultuuripärand või kultuuriline mitmekesisus vaesub.
- Rakendusjuhendi uus versioon pakub välja, et komitee üldjuhul arvestaks maailma kultuuripärandi nimekirja kantud kinnismälestiste puhul, et need vastavad "inimkonna jaoks olulise väärtusega olemise" tingimusele.
- Dokumentaalse pärandi osas sätestab rakendusjuhendi uus versioon, et komitee võtaks arvesse fakti, et kultuuriväärtus on kantud UNESCO maailma mälu registrisse.
- Uus versioon hõlmab mitmeid menetlusküsimusi, nagu taotluse sisu, erakorraline taotlus, komitee volitused tõhustatud kaitse alla võtmisel, tõhustatud kaitse kaotamine ja konventsiooni tunnusmärgi kasutamine tõhustatud kaitse all olevatel kultuuriväärtustel.

Komitee teine istung kiitis heaks kolm peatükki ja soovitas need heaks kiita ka protokolliosaliste kokkulepitud erakorralisel nõupidamisel 2008. a. Ülejäänud kolm peatükki (Soome poolt esitatud kaks peatükki teise protokolli levitamise ja rakendamise järelevalve kohta ning sekretariaadi poolt esitatud peatükk rahvusvahelise abi kohta) koos lisadega, mis puudutavad tõhustatud kaitse alla võtmise taotlust ning rahvusvahelist abi, vaatab komitee läbi oma kolmandal, 2008. a esimeses pooles toimuval koosolekul.

Lõpetuseks tuleksin tagasi oma ettekande algusesse ja rõhutaksin, et rakendusjuhendil on praktiline väärtus, andes konkreetseid juhiseid teise protokolli osapooltele, protokolliga ühineda soovivatele riikidele, asjakohastele rahvusvahelistele organisatsioonidele ja sekretariaadile. On ütlematagi selge, et pärast rakendusjuhendi heakskiitmist protokolliosaliste nõupidamisel arendatakse juhendit komitee töö käigus veelgi edasi. Loodetavasti lihtsustab rakendusjuhend komitee tööd ja aitab seeläbi kaasa kultuuriväärtuste paremale kaitsele.

Jan Hladík on Pariisis UNESCO Maailmapärandi Keskuse poliitika ja seaduste rakendamise üksuse programmispetsialist. Lõpetanud 1988. aastal Moskva Rahvusvaheliste Suhete Riikliku Instituudi (MGIMO), doktorikraad Praha Karli Ülikoolist. Alates 1992. aastast töö UNESCOS. Tegeleb peamiselt 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle kahe protokolliga (1954 ja 1999) rakendamist puudutavate küsimustega. Osalenud arvukatel valitsustevahelistel ning muudel Haagi konventsiooni ja selle kahe protokolliga käsitlevatel nõupidamistel ja kohtumistel. UNESCO sekretariaadi liige 1999. aasta märtsis Haagi valitsustevahelisel konverentsil, mis tegeles konventsiooni teise protokolliga.

Kirjutanud arvukalt Haagi konventsiooni ja selle teist protokolliga puudutavaid artikleid.

1954. aasta Haagi konventsiooni teise protokolliga rakendusjuhendi väljatöötamine

Ettekanne keskendub 1954. aasta Haagi konventsiooni teise protokolliga (1999) rakendusjuhendi väljatöötamisele. Alustuseks analüüsitakse teise protokolliga sätteid, mis puudutavad relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komitee (edaspidi komitee) rolli ning samuti vajadust praktiliste vahendite järgi, mis hõlbustaksid komitee ülesannete täideviimist. Seejärel käsitletakse lühidalt komitee esimese istungi esimese sessiooni käigus esitatud esialgset rakendusjuhendi dokumenti ning UNESCO liikmesriikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide sellekohaseid kommentaare. Arutletakse rakendusjuhendi uue versiooni teemadel, mis koostati komitee büroo mitteametlikul töökohtumisel Viinis 2007. aasta augustis, samuti UNESCO liikmesriikide ja ühe rahvusvahelise organisatsiooni poolt tehtud ettepanekute ja kommentaaride üle. Ettekande lõpus analüüsitakse komitee teise istungi ajal rakendusjuhendi ümber tekkinud diskussiooni ning juhendi osas kavandatavat täpsustustööd.

Kultuuriväärtuste kaitse Soomes – ülevaade 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamisest

Karim Peltonen

Praeguseks on Soome olnud juba 15 aastat 1954. aasta Haagi konventsiooni osalisriik ning 2004. aastal ühineti konventsiooni esimese ja teise protokolliga. Viimastel aastatel, kui seljataha on jäänud segaduse ja ebakindluse periood, on konventsiooni ja selle protokollide riigisisene rakendamine oluliselt paranenud ning konventsioon on nüüdseks leidnud oma koha üldises kriisiohjesüsteemis. Käesolev artikkel annab ülevaate rakendatud meetmetest ning vastuvõetud poliitikest.

Soome allkirjastas 1954. aasta Haagi konventsiooni suhteliselt hilja – 1993. aastal – ning selle ratifitseerimine viidi lõpule 1994. aastal. Hilise ühinemise põhjus oli käimasolev konflikt endise Jugoslaavia piirkonnas ja ettevalmistustöö uue rahvusvahelise lepingu osas, millest lõpuks kujunes Haagi konventsiooni teine protokoll. Aastal 1999 oli Soome üks esimesi riike, kes teise protokolliga allkirjastas. Selle ratifitseerimine lõpetati riigisisel tasandil 2004. aastal.

Aastal 2004 moodustas Haridusministeerium¹ komitee, mille ülesandeks sai jälgida ja koordineerida konventsioonide ja selle lisaprotokollide rakendamise meetmeid. Komitee, mis jätkas 1995. ja 2002. aastal tegutsenud komisjonide tööd, oli laiapõhjalise esindatusega: osalesid Haridus-, Kaitse-, Sise-, Välis- ja Keskkonnaministeerium, Rahvusarhiiv, Rahvusgalerii ning Muinsuskaitseamet. Komitee esimees oli minister Kalevi Kivistö.

Komitee vaatas läbi nii riigisisese valmisoleku kui Soome osalemised rahvusvahelistel kriisireguleerimise operatsioonidel. Töö tulemused avaldati 2007. aasta kevadel.² Komitee analüüsis aruandes kõige tõenäolisemalt kultuurivarasid ähvardavaid ohte nii tava- kui hädaolukordades ning töötas välja soovitused neiks valmistumisel, ennetamisel ning tagajärgede likvideerimisel. Komitee vaatas ka üle eri ametkondade kohustused ja ülesanded ning soovitas meetodeid, kuidas parandada koostööd ning infovahetust seotud osapoolte vahel. Ühelt poolt oli eesmärgiks integreerida kultuurivarade kaitse riigi üldisse kaitsesüsteemi ning teiselt poolt töötata välja juhised konkreetsete kriisisituatsioonide jaoks.

Töö tulemusena pakkus komitee välja järgmised tegevused:

- Teha Muinsuskaitseametile ülesandeks koostada nimekiri 1954. aasta Haagi konventsiooni raames kaitstavatest kultuurivaradest.
- Moodustada riiklik nõukogu kultuurivarade kaitse üldiseks koordineerimiseks siseriiklikul tasandil.

¹ Soomes kuulub kultuurivaldkond Haridusministeeriumi alla – Tlk.

² Vt http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2007/Kultuuriomaisuuden_uhat_ja_suojelu?lang=fi&extra_locale=fi

- Koostada juhised ning teadlikkust tõstavad materjalid nii kultuuriväärtuste kaitse eest vastutavatele asutustele kui kaitsevæele.
- Täiendada Soome olemasolevat kriisiohjesüsteemi ekspertidega, kes on saanud väljaõppe kultuurivarade kaitse valdkonnas.

Meetmed planeeriti aastataks 2008–2011. Nende rakendamine on hetkel Haridusministeeriumi juurde moodustatud ajutise töörühma³ koordineerida.

Kultuurivarade kaitset puudutav seadusandlus ning poliitika

Haagi konventsiooni täidetakse riigikaitset ning ühiskonna üldist hädaolukordadeks valmisolekut puudutavate õigusaktide kaudu. Spetsiaalne, ainult kultuurivarade kaitset käsitlev seadus puudub.

Põhilised õigusaktid, mille kaudu Haagi konventsiooni rakendatakse:

- Valmisoleku seadus⁴
- Hädaolukorra lahendamise seadus⁵
- Kaitseolukorra seadus⁶

Strateegilisel ja poliitilisel tasandil on kultuurivarade kaitse üks osa "Ühiskonna elutähtsate funktsioonide toimimise tagamise strateegiast"⁷.

Nii hädaolukorra lahendamise seadus kui kaitseolukorra seadus määratlevad hädaolukorrad, mille osas ühiskond peab rakendama ennetavaid meetmeid. Hädaolukordadena on muuhulgas nimetatud sõda ja sõjaõhtu, kuid ka katastroofe ning tõsiseid poliitilisi või majanduslikke rahutusi väljaspool Soomet, eeldusel, et need ohustavad Soome iseseisvust või territoriaalset terviklikkust. Ka katastroof võib muutuda hädaolukorraks, kui see ei ole likvideeritav tavajõududega.

Hädaolukorra lahendamise seadus sätestab avalike asutuste kohustuse võtta tarvidusele meetmed kõikvõimalike riskide ennetamiseks nii tava- kui hädaolukordades. Lisaks sellele kohustab valmisoleku seadus avalikke asutusi olema valmis oma ülesannete täitmiseks ka hädaolukordades – see on oluline põhikohustus, mis puudutab erinevaid kultuurivarade omanikke, nagu riigi- ja kohalike omavalitsuste muuseumid, ajaloolised hooned ning arhiivid.

Hädaolukorra lahendamise seadus hõlmab ka eraomanikke ning kohustab neid võimaluste piires ennetama prognoositavaid riske. See, et taoline kohustus on kehtestatud seadusega, on oluline kultuurivarade kaitsmisel praktikas.

³ Kultuuriväärtuse kaitse riiklik töörühm

⁴ Soome k. *valmiuslaki*. Vt seaduse ingliskeelne tekst <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1991/en19911080.pdf>

⁵ Soome k. *pelastuslaki*. Vt seaduse soomekeelne tekst <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030468>

⁶ Soome k. *puolustustilalaki*. Vt seaduse soomekeelne tekst <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1991/19911083>

⁷ http://www.defmin.fi/files/858/06_12_12_YETTS_in_english.pdf

“Ühiskonna elutähtsate funktsioonide toimimise tagamise strateegia” on dokument, mis annab juhiseid ühiskonna valmisolekuks erinevate ohtudega toimetulekuks kõikvõimalikes julgeolekut puudutavates olukordades ehk teiste sõnadega – see on ühiskonna üldise turvalisuse juhiseid. Strateegia toetab riigi iseseisvust, ühiskonna julgeolekut ning rahva toimetulekut kõigis julgeolekut puudutavates olukordades.⁸

Strateegia omab valitsuse määruse staatust ning seda uuendatakse regulaarselt. Määrus kirjeldab ohte, mis võivad ähvardada elutähtsaid funktsioone ning nende stabiilsust. Kokku on ära toodud üheksa ohustenaariumi, s.h 61 konkreetse juhtumi kirjeldust. Igale juhtumile on määratud vastutav ministerium, kelle ülesanne on tegeleda ennetustöö ning situatsiooni kontrolliga. Vastavalt juhtumi eripärale on nimetatud ka toetavad ministeriumid.

Strateegia annab eri ministeriumidele 50 strateegilist ülesannet. Üks neist on kultuurivarade kaitse, mis on paigutatud ühiskonna psühholoogilise kriisitaluvuse valdkonna alla. Iga vastutav ministerium peab tagama oma eelarve raames ressursid, mis on vajalikud talle seatud ülesannete täitmiseks.

Haagi konventsioon eeldab, et kultuurivarade kaitse korraldamisega tegeletakse juba rahuajal ning see on väga hästi kooskõlas Soome kaitse- ja valmisoleku poliitikaga. Praeguse kaitsepoliitika eesmärgiks on tagada kultuurivarade totaalne kaitse igas olukorras. Igapäevane riskienetus on alus tegutsemiseks hädaolukordades ning selleks, et tuleksime toime tõsiste ohtudega, on vaja tõsta valmisoleku taset.

Ohud

Suuremad ohud riikliku tähtsusega kultuurivaradele on Soomes tulekahjud (nii süütamised kui õnnetused) ja erinevad veekahjustused, mida põhjustavad peamiselt rannikualade üleujutused, või kütte-, torustike ja ventilatsioonisüsteemide rikked. Tõsiseks ohuks võib pidada ka vargusi, kuigi selle kohta puudub täpne statistika. Kuna kõik need riskid eksisteerivad ka hädaolukorra tingimustes, siis aitab nende ennetamine tavaolukorras kaasa ka valmisolekule nende vältimisele hädaolukordades.

Haagi konventsiooniga kaitstud kultuurivarad

Soome kultuuripärandi valdkonna õigusaktides ei ole otseselt määratletud vara, mis on kaitstud Haagi konventsiooniga. Seetõttu on kavas koostada eraldi nimekiri, mis annab aluse kaitsemeetmete rakendamiseks. Plaanis on keskenduda kõige olulisemale varale ning piirata nimekirja pikkust. Eesmärk on luua kaitseprogramm, mis on usaldusväärne ja mida on võimalik teostada riiklikul tasandil. Esialgne nimekiri valmis aastatel 2000–2001, sisaldades ligikaudu 1000 paika, hoonet, hoonestatud ala või institutsiooni. Selline suurusjärk tundub üsna mõistlik.

⁸ Vt <http://www.defmin.fi/?l=en&s=6>

Lõplik nimekiri peaks valmima 2011. aastal. Kuna nimekiri toob kaasa administratiivseid kohustusi, siis kinnitatakse see valitsuse määrusega.

Kuigi riiklik kultuurivarade nimekiri saab olema piiratud, ei keela see omavalitsustel koostada kohaliku või piirkondliku tähtsusega kultuurivarade kaitseprogramme. Kuid see vara ei ole kaitse all Haagi konventsiooni mõistes.

Sinise kilbi tähis

Sinise kilbi tähise kasutamist on arutatud, kuid lõplikku otsust ei ole tehtud. Tähise kasutamisel on nii plusse kui miinuseid. Mõned omanikud kardavad, et tähis tõmbab teatud varadele soovimatut tähelepanu ning toob kaasa vandalismi või varguse riski. Samas siiski tunnistatakse, et üleriigilise tähtsusega kultuurivarad on juba niigi avalikkuse jaoks teada, kuigi nende staatust ei pruugita igapäevaelus rõhutada. Sinise kilbi tähise nähtaval kohal kasutamisest võib seega olla kasu, kuna see suurendab üldsuse teadlikkust riiklikult olulistest kultuurivaradest. Üks lahendus võiks olla, et kõik avalikus omandis olevad kultuurivarad oleks tähistatud, samas kui eraomandi puhul jääks see omaniku otsustada. Muuseumide ja arhiivide hoidlate asukohad oleksid loomulikult turvalisuse eesmärgil salastatud.

Vastutavad asutused

Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamise tegeleb praegu Haridusministeerium, mis vastutab ka teiste UNESCO konventsioonide, mis käsitlevad kultuuri, teadust ja haridust, rakendamise eest. Ministeeriumi ülesanne on koordineerida kultuurivarade kaitseks vajalikke meetmeid.

Kuigi 2007. aastal tehti ettepanek moodustada riiklik nõukogu, koordineerib hetkel meetmeid ajutine tööruhm. Samas on siiski teadvustatud vajadust alalise organi järele, mis tegeleks nõustamise ja teabevahetusega ning tugevdaks kaitsemeetmeid.

Riiklikud kultuuriasutused on suurimad kultuurivarade omanikud, kuid samas on just neil ka oskusteave kultuurivarade kaitsmiseks. Muinsuskaitseamet on seotud Haagi konventsiooni rakendamisega kui nõuandev organ ning samas ka kui kaitsemeetmete koordinaator. Amet vastutab ka Haagi konventsiooniga kaitstud riikliku kultuurivarade nimekirja eest. Teine oluline institutsioon on Rahvusarhiiv, mis ei ole mitte ainult ekspert arhiivimaterjalide kaitse valdkonnas, vaid ka suuremate riiklike arhiivide omanik ja keskasutus, millel on kohustus koordineerida ja juhendada kõiki avalikke asutusi arhiiviküsimustes.

Kohalikul tasandil on vastutus jagatud ning teemaga on seotud mitmed asutused ning kultuurivarade omanikud. Seetõttu on kavas luua piirkondlikud komisjonid, kes koordineeriksid praktilisi

kaitsemeetmed. Neisse komisjonidesse oleks kaasatud nii piirkondlike päästeteenistuste, kohalike omavalitsuste, regionaalmuuseumide, piirkondlike arhiivide ja keskkonnaalaste keskuste kui ka Muinsuskaitseameti piirkondlike kontorite esindajad. Piirkondlikud komisjonid töötaksid koostöös omanikega ning oleksid samas ka kontaktpunktiks maavalitsustele ja kaitseringkondadele (organid, kes vastutavad piirkondliku kaitse planeerimise eest).

Eesmärgiks on viia kaitsesüsteem nii palju kui võimalik piirkondlikule ja kohalikule tasandile, et tugevdada seotud osapoolte efektiivsust ja pühendumust.

Kuigi kaitse on koordineeritud ülalt-alla, sõltub selle elluviimine vara omaniku võimetest ja kaasatusest. Paljudel omanikel ei ole vajalikke ressursse. Seetõttu on informatiivsed juhised oluline abinõu ning samaaegselt nimekirja koostamisega on plaanis välja anda kaitse käsiraamat.

Sõjalised meetmed

Mis puutub sõjalistesse meetmetesse, siis Soomel ei ole kavatsust luua oma relvajõududes spetsiaalset kultuuriväärtuste kaitse üksust, kuid vastav ülesanne on delegeeritud õigusnõunikele, kes on määratud nii pataljoni kui neist kõrgemate üksuste juurde.

Rahvusvahelise humanitaarõiguse, sealhulgas Haagi konventsiooni põhimõtteid õpetatakse nii ajateenijatele kui kaitseväge personalile erinevatel tasanditel. Elukutselised ohvitserid võivad oma teenistuse ajal osaleda ka täiendkursustel rahvusvahelise humanitaarõiguse teemal.

Peamine teenuseosutaja rahvusvahelise humanitaarõiguse kursuste alal on Soome Punane Rist, mis on kaitseväes koolituse alltöövõtja. Haagi konventsiooni lülitamine humanitaarõiguse kursuste raamesse on osutunud heaks lahenduseks.

Kuna Soome relvajõudude ülesanne on puhtalt kaitseline ja riigikaitse põhineb territoriaalkaitse strateegial, siis on kultuurivarade kaitse idee neile lihtsalt põhjendatav ning kohalikud teadmised sellest on head. Paljud elukutselised ohvitserid ja reservväelased on teeninud rahuvalve- või kriisiohjamise missioonidel Balkanil ja Lähis-Idas ning neil on isiklike kogemusi kultuurivarade kaitsel tänapäevastes konfliktides.

Kuigi üldine meelestatus on hea, on siiski vaja tõsta kaitseväelaste teadlikkust ning puudub informatsioon kaitse praktilise korraldamise osas. See on suur väljakutse kaitse eest vastutavatele tsiviilvõimudele. Ülalnimetatud nimekirja ettevalmistamine on seetõttu väga oluline, kuna ainult konkreetsete objektide kaudu muutub see teema vähem abstraktseks.

Järeldused

Töö jätkub ning Haagi konventsiooni rakendamine on Soomes osutunud pikaks protsessiks. Sellel on mitu põhjust:

Konventsioon ratifitseeriti 1990. aastate keskel – s.t poliitilises etapis, mil vanad ohumudelid olid kokku kukkunud ja sündmused Balkanil näitasid, et konventsiooni mõju praktikas oli väga vähene. Seetõttu oli väga raske leida motivatsiooni selle rakendamiseks.

Kui esimene tegevuskava Haagi konventsiooni rakendamiseks 2001. aastal ilmus, oli teine protokoll juba alla kirjutatud ja selle lõplik ratifitseerimine käimas. See tekitas segadust ja ei olnud selge, kuidas protokollide sätted mõjutavad konventsiooni rakendamist. Selle tulemusena jäeti üldine tegevuskava kõrvale, et oodata teise protokollide ratifitseerimist.

Alates 2001. aastast on üldine turvalisusele mõtlemine ühiskonnas siiski kasvanud ja julgeoleku kontseptsioon on laienenud. Vastav poliitika kajastub muuhulgas ka eespool nimetatud "Ühiskonna elutähtsate funktsioonide toimimise tagamise strateegias", mis nüüd loetleb mitmeid uusi teemasid, mida tuleb arvesse võtta, valmistades ühiskonda ette potentsiaalsete ohtudega toimetulekuks. Julgeoleku mõiste laienemine on andnud uue sisu ka Haagi konventsioonile ja võib öelda, et konventsioon on n-ö leidnud oma koha. Kuigi Haagi konventsiooni kohaldatakse ainult valmistudes relvakonfliktiks või selle toimumise korral, vastavad selle sätted ka uuele vajadusele tagada kultuurivarade terviklik kaitse. Selles osas ei ole Soome ükski, kuna mitmed teisedki Euroopa riigid tunduvad olevat enam-vähem sarnase poliitika poolt.

Karim Peltonen on Soome Muinsuskaitseametis talituse juhataja, kes vastutab mälestiste ja muinsuskaitsealade osakonnas andme- ning dokumentatsioonihalduse eest. Kultuuriväärtuste kaitse eksperdina koordineerib küsimusi, mis puudutavad 1954. aasta Haagi konventsiooni elluviimist ning kultuuriväärtuste kaitset. Aastatel 1999–2001 ja 2004–2007 Haagi konventsiooni ning selle lisaprotokollide rakendamise rahvusliku töögrupi sekretär. Esindanud Soomet konventsiooniosaliste nõupidamistel ning on hetkel Soome delegatsiooni liige kultuuriväärtuste kaitse komitees.

Lõpetanud Helsingi Ülikooli, magistrakraad kunstiajaloo ja arheoloogias. Spetsialiseerunud kultuuripärandi haldusjuhtimisele; täiendanud ennast regionaalplaneerimise valdkonnas, Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Rahvusvahelise Uurimiskeskuse (ICCROM – *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*) ning Ruumiarenduse Põhjala Keskuse (Nordregio – *Nordic Centre for Spatial Development*) kursustel. Peab regulaarselt kultuuriväärtuste kaitse loenguid Soome kaitsejõududele rahvusvahelise humanitaarõiguse kursuse raames.

Kultuuriväärtuste kaitse Soomes – ülevaade 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamisest

Ettekanne annab ülevaate Soomes viimasel viieteistkümnel aastal 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle kahe lisaprotokollide rakendamiseks kasutuselevõetud meetmetest.

1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamine Eestis

Marju Reismaa

Järgnev ettekanne annab ülevaate 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamisest Eestis viimasel paaril aastal ning tutvustab põgusalt ka tulevikuplaane.

Taustainfo

Relvakonflikti korral on loomulikult esmane kohus kaitsta inimelusid, kuid tähtsusetel teisel kohal peaks olema loodus- ning kultuuripärand – see, mis annab meie elule ja riigile sügavama tähenduse. Selle vajaduse kurvaks tõestuseks on maailmas sagenenud etnilised konfliktid, kus meelega rünnatakse vastaspoole kultuuriväärtusi, mis ei ole sõjalised objektid ning mille hävitamine ei anna mingit sõjalist eelist praktilise lahingutegevuse mõttes. Sõjaolukorras ei saa aga kultuuriväärtuste tsiviilspetsialistid turvakaalutlustel kohapeal oma ülesandeid täita, s.t ühiskond sõltub täielikult sellest, kuidas kaitseväge selle teemaga hakkama saab. Kui on vaja teha valik, kas üks või teine, siis on loomulikult inimesed tähtsamad kui "asjad", kuid kuna kultuuriväärtuste hävimine mõjutab otseselt inimeste elukvaliteeti, siis tuleks ka nende hoidmisse panustada samasuguse hoolikuse ja hoolivusega.

Lisaks iga üksikisiku moraalsele kohusele austada kultuuriväärtusi on mitmed riigid võtnud endale ka juriidilise kohustuse. 14. mail 1954. aastal Haagis alla kirjutatud ning 7. augustil 1956. aastal jõustunud konventsioon oli esimene rahvusvaheline leping, mis on tervikuna suunatud kultuuriväärtuste kaitsele relvakonflikti korral.

Riigikogu võttis relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooniga ühinemise seaduse vastu 22. veebruaril 1995 ning konventsioon jõustus Eesti suhtes 4. juulil 1995. Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse protokolliga (1954) ühineti ja relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni teine protokoll (1999) kiideti heaks Vabariigi Valitsuse 24. detsembri 2004. a korraldusega nr 894-k ning mõlemad protokollid jõustusid Eesti suhtes 17. aprillil 2005. a.

1954. aasta Haagi konventsioonile viitavad ka Genfi konventsioonide I ja II lisaprotokoll (vastavalt artikkel 53 ja 16), millega Eesti on samuti ühinenud.

2005. aasta septembris moodustati kultuuriministri käskkirjaga ühiskomisjon, mille ülesanne on Haagi konventsiooni kahe protokolliga riiklik rakendamine ning sellest tulenevate arendustegevuste koordineerimine. Ühiskomisjoni esimees on Kultuuriministeeriumi asekancler kultuuriväärtuste alal

ning liikmeteks järgmiste asutuste ja organisatsioonide esindajad: Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Punane Rist, Eesti Rahva Muuseum, Kaitseministeerium, Kaitseväe Peastaap, Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Päästeamet, Rahvusarhiiv, Siseministeerium, UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon ning Välisministeerium.

Peamised tegevused aastatel 2007–2008

Eesti–Austria ühisseminar

2007. aasta jaanuaris osalesid Kultuuriministeeriumi, Kaitseministeeriumi ja Kaitseväe Peastaabi ametnikud Austria Kultuuripärandi Kaitse Ühingu ja Austria Kaitseakadeemia humanitaar- ja sotsiaalteaduste instituudi koostöös korraldatud seminaril, mida rahastas osaliselt Rahvusvaheline Punase Risti Komitee.

Õppereisi eesmärk oli tutvuda nn Austria mudeliga kultuuriväärtuste kaitsmisel relvakonflikti korral. Toimusid mitmed ametlikud ja mitteametlikud kohtumised Austria Kaitseministeeriumi, Kaitseakadeemia, Kultuuriministeeriumi, Muinsuskaitseameti ja Kultuuripärandi Kaitse Ühingu esindajatega. Tõdeti, et ühissmissioonide tõttu on vaja tõhustada rahvusvahelist koostööd Haagi konventsiooni rakendamisel (nt ühised tingmargid kaartidel, sarnased põhimõtted objektide tõhustatud kaitse alla võtmisel jmt).

Taolisi kahepoolseid kohtumisi soovitame kindlasti ka teistele riikidele, kes on Haagi konventsiooni rakendusprotsessiga alles algusjärgus. Võib öelda, et tänu sellele seminarile sai alguse Eesti Kultuuriministeeriumi ja Kaitseministeeriumi tihedam koostöö, mis sai ametliku vormi 2008. aasta jaanuaris sõlmitud koostöömemorandumi näol. Samuti saime sealt inspiratsiooni sõjaväelaste koolituse ning rahvusvahelise konverentsi korraldamiseks.

Meiliküsitlus Eesti kultuuriasutustes

2007. aasta kevadel saatis Kultuuriministeerium kultuuriasutuste juhtidele lühikese küsimustiku, et selgitada välja, kui paljud Eesti muuseumide, raamatukogude, arhiivide ja Muinsuskaitseameti töötajatest kuuluvad Kaitseleitu ja/või on reservohvitserid. Küsitluse eesmärk oli saada aimu, kas Eestis oleks võimalik kasutada nn Austria mudelit, kus konventsiooni rakendamisega tegeleb kohalik kaitseleitu, mille koosseisu moodustavad peamiselt reservväelased, kel enamasti on ka nn tsiviiltöö, mis on seotud kultuuripärandiga. Seetõttu palusime küsitluses endast märku anda isikutel, kes oleksid huvitatud antud valdkonnas tegutsema, juhul kui Eestis rakendub kultuuriväärtuste kaitse ohvitseride süsteem.

52-st asutusest vastas ainult 20, mis näitab tõenäoliselt seda, et relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse problemaatika on Eestis paljude jaoks veel üsna kauge ja tundmatu teema ning ei tunnetata

vajadust sellele tähelepanu pöörata. Kuid samas saime siiski teada, et neis 20-s asutuses on kokku 10 töötajat, kes on kas reservohvitserid ja/või Kaitseliidu liikmed ning 21 isikut väljendasid oma huvi Haagi konventsiooni rakendamisel kaasa lüüa. Eriti rõõmustav oli Muinsuskaitseameti valmisolek panustada oma maakonnainspektorite abil (kel küll enamasti puudub sõjaväeline taust).

Ühiskomisjon täheldas küsitluse tulemusi analüüsid, et Haagi konventsiooni rakendamiseks vajalike inimeste leidmiseks tuleks kasutada kõiki kolme varianti: (1) otsida erialaselt kultuuripärandiga seotud inimeste hulgast neid, kel juba seos militaarvaldkonnaga (kaitseliitlased, reservohvitserid), (2) "militariseerida" kultuuripärandi spetsialiste ning (3) otsida reservväelaste hulgast kunsti- ja kultuurihuvidega inimesi.

Kultuuriministeeriumi ja Kaitseministeeriumi koostöömemorandum

Haagi konventsiooni rakendamise praktiliste tegevuste uueks lähtekohaks sai kultuuriministri ja kaitseministri poolt 15. jaanuaril 2008. a allkirjastatud koostöömemorandum. Selle eesmärgiks on kindlustada kultuuriväärtuste tõhus kaitse võimalike relvakonfliktide korral ja rahvusvahelistel rahutagamissioonidel ning parendada koostööd kaitseväge ja Kaitseliiduga, et tagada nende valmisolek osaleda kultuuriväärtustega seotud pääste- ja hädaabitöödel.

Muuhulgas on kavas koostada tegevusjuhend, mis formuleeriks relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse aktiveerimise süsteemi, samuti tõhustada kultuuriväärtusi puudutavat sõjalist väljaõpet, korraldada vastavaid koolitusi ja rahvusvahelisi konverentse ning anda välja õppematerjale.

Koostöömemorandum peaks suunama kaitsejõudusid arvestama kultuuriväärtustega seonduvate riskidega rahuaja õppuste, sõjalise väljaõppe ja sõjaliste operatsioonide planeerimisel ning korraldamisel.

Sõjaväelaste koolitus

6. veebruaril 2008. a toimus Kaitseväge Peastaabis koolitus, mille eesmärgiks oli tõsta sõjaväelaste teadlikkust 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide põhimõtetest ning nende rakendamise vajalikkusest. Lektoriteks olid prof. J. Holmes Armstead (USA) ja kolonelleitnant (res.) Joris D. Kila (Holland).

Prof. Armstead tutvustas Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokolli juriidilisi aspekte (rännak kultuuriväärtuste vastu kui sõjakuritegu). Kolonelleitnant Kila, kes on osalenud mitmel kultuurialasel päästeoperatsioonil Iraagis, rääkis kultuuriväärtuste ekspertide kasutamisest sõjaväes nii rahu- kui sõjaajal ning tõi praktilisi näiteid lahinguväljalt. Austria kultuuriväärtuste kaitse ohvitserid kolonel Michael Pesendorfer ning kolonel Hubert Speckner viisid läbi grupitööd, mille raames analüüsiti kaasi, milles kultuuriväärtusi ähvardas oht ning meeskonnatööna tuli leida neile ohtudele sobilikud vastumeetmed ja lahendused.

Koolituse sihtrühmaks olid eelkõige missiooneelse väljaõppe instruktorid ning Kaitseväe Peastaabi operatiiv- ja väljaõppeosakonna ning analüüsi- ja planeerimisosakonna töötajad, lisaks ka Kaitseministeeriumi ametnikud ning Kultuuriministeeriumi juures tegutseva ühiskomisjoni liikmed. Planeeritud 30 osaleja asemel oli kohal küll ainult 13 (s.h 9 sõjaväelast), kuid lisaks neile osalesid ning elavdasid seeläbi diskussiooni Rahvusvahelise Punase Risti Komitee juriidilised nõunikud.

Rahvusvaheline konverents 7.–8. veebruaril 2008. a Eesti Rahvusraamatukogus

Käimasoleva konverentsi idee kasvas välja Austrias toimunud seminarist kokkuvõtteid tehes, kui tõdesime, et relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse teema vajab Eestis lähemat tutvustamist. Konverentsi eesmärgiks on tõsta sõjaväelaste ja kultuuripärandi valdkonnaga seotud spetsialistide teadlikkust, kuid samuti avardada laiemat avalikkuse silmaringi ning tekitada isiklik suhe kultuuripärandi kaitse teemasse ka nende spetsialistide jaoks, kes igapäevatoos sellega otseselt võibolla kokku ei puutu, kuid kaudselt siiski seotud on.

Lõpetuseks: terviklik lähenemine

Haagi konventsiooni teist protokollit ei kohaldata küll riigisiseste rahutuste ja pingete korral, nagu mässud, üksikud ja juhuslikud vägivaldpuhangud, kuid need abinõud, mida selles rahvusvahelises leppes nimetatakse – vara ettevalmistamine, hädaabinõude kavandamine vara kaitseks tulekahju ja varingute eest, ettevalmistused vallaskultuuriväärtuste ümberpaigutamiseks või sellise vara nõuetekohaseks kaitsmiseks kohapeal –, on kindlasti omal kohal ka neil juhtudel. Samuti on neist abi looduskatastroofide, nagu näiteks üleujutused, korral (meenutagem siinkohal 2005. aasta jaanuarikuu tormi, mis põhjustas kiire veetaseme tõusu nii Pärnus kui Haapsalus ning ohustas mitme muuseumi kogusid). Seetõttu on ühiskomisjon pidanud otstarbekaks käsitleda kultuuriväärtuste kaitset relvakonflikti korral üheskoos rahuaja kriisiolukorra situatsioonidega – sama teed on läinud näiteks ka Soome.

Marju Reismaa on Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi kultuuriväärtuste osakonna nõunik. Õppinud filosoofiat Eesti Humanitaarinstituudis (Tallinna Ülikool). Vastutusalaks on kultuuripärandi riiklike programmide administreerimine; programmide, strateegiate ja arengukavade koostamine ja rakendamine; UNESCO kultuuripärandit puudutavate konventsioonide, s.h 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide riigisisese rakendamise koordineerimine.

Eesti delegatsiooni liige holokausti teema õpetamise, mälestamise ja uurimise rahvusvahelises koostööorganisatsioonis (*Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*).

Tõlkinud eesti keelde mitmeid museoloogia-alaseid artikleid ning kultuuripärandi digiteerimise käsiraamatu; olnud tegev Balti Museoloogiakooli Eesti poolse koordinaatori ja kaaskorraldajana.

1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendamine Eestis

Ettekanne annab ülevaate 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle lisaprotokollide rakendustegevustest Eestis ning tutvustab kavandatavaid tulevikuplaane.

Haagi konventsiooni rakendamise praktiliste tegevuste uueks lähtekohaks sai Eesti Vabariigi kultuuriministri ja kaitseministri poolt 15. jaanuaril 2008 allkirjastatud koostöömemorandum. Selle eesmärgiks on tõhustada kultuuriväärtuste kaitset relvakonfliktide korral ja rahvusvahelistel rahutagamissioonidel ning rakendada rahuajal vastavaid abinõusid. Koostöömemorandumi alusel kokku lepitud tegevuse täitmist koordineerib Kultuuriministeerium.

1954. aasta Haagi konventsiooni rakendamine Austria seadusandluses

Erika C. Pieler

Kõigepealt tahaksin ma tänada kultuuriministrit lahke kutse eest siia konverentsile. Mul on hea meel kõnelda nii esindusliku kuulajaskonna ees.

Minu ettekande teema on relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooni (edaspidi Haagi konventsioon) ning selle kahe protokolliga rakendamine Austria seadusandluses. Kuna ma töötan Hariduse, Kunsti ja Kultuuri Föderaalministeeriumi muinsuskaitse osakonnas, keskendun ma just selle riikliku organisatsiooni võetud meetmeile. Seega käsitlen ma üksnes konventsiooni kohaldamise tsiviilaspekte ning annan teile ülevaate kultuuripärandi kaitse olukorrast Austrias, samuti föderaalministeeriumi ja Muinsuskaitse Föderaalametite tehtavast tööst.

Austria ratifitseeris Haagi konventsiooni koos selle esimese protokolliga 1964. aastal (*Bundesgesetzblatt* nr 58/1964) ning aastal 2002 teise protokolliga (*Bundesgesetzblatt* nr 113/2004). Enne, kui ma tutvustan teile siiani kestvat rakendusprotsessi, oleks kasulik kirjeldada kultuuripärandi olukorda Austrias. Mälestiste tõhus kaitse rahuajal on aluseks ka nende kaitseks relvakonflikti korral.

Ajalooline ülevaade

Austrias alustati mälestiste kaitsmist ja konserveerimist 19. sajandi lõpul, kui ühiskond hakkas ajaloolisi hooneid väärtustama. Kultuurielus valitses siis romantismiperiood. 1850. aastal asutati Mälestiste uurimise ja säilitamise riiklik ja kuninglik keskkomisjon ning selles auametis töötasid nn riiklikud konserveerijad. Kuna tol ajal polnud vastavat seadusandlust, siis ei olnud neil ametlikku pädevust. Pärast I maailmasõda pandi muinsuskaitsele ka seaduslik alus. 1918. aastal kehtestati kultuuriväärtuste ebaseadusliku väljaveo keelu seadus. 1920. aastal loodi endise keskkomisjoni järglasena *Bundesdenkmalamt* (Muinsuskaitse Föderaalamet) ning võeti vastu muinsuskaitse föderaalseadus.

Praegune olukord

Austria föderatsioon koosneb 9st liidumaast (*Bundesländer*). Seega on seadusandlus- ja haldusküsimused jaotatud föderaal- ja liidumaade valitsuste vahel. Mälestiste kaitse on föderaalõiguse haldusalas, samas kui regionaalplaneerimine, ehitus ja looduskaitse kuuluvad liidumaade pädevusse. Vahel toob selline jaotus kaasa probleeme kultuurimaastike või ajalooliste linnasüdame kaitsemisel, kuna nende eest vastutavad mitme erineva võimu esindajad. Muinsuskaitse Föderaalameti kohus on kaitsta

ehituspärandit, liidumaade valitsused aga vastutavad hoonetevahelise ruumi, rohealade ja looduskaitse eest. Seega on oluline, et need ametkonnad teeksid omavahel sujuvat koostööd.

Vastutavad ametkonnad

Kultuuriväärtuste kaitse eest kannavad Austrias hoolt peamiselt kaks ametkonda: Muinsuskaitse Föderaalamet, kes jälgib esmajoones muinsuskaitseaduse täitmist, ning Hariduse, Kunsti ja Kultuuri Föderaalministeerium, kes juhib föderaalameti tegevust ning menetleb selle otsuste vastu esitatud kaebusi. Lisaks teeb föderaalministeerium muudatusettepanekuid kultuuripärandi seadusandlust puutuvais küsimustes.

Mälestis Austria muinsuskaitseaduse järgi

Mälestiseks nimetatakse ajaloolise, kunstilise või muu kultuurilise väärtusega inimese loodud vallas- või kinnisobjekti. Seadus näeb ette võimalust kaitsta ka tervet ansamblit (kinnismälestiste kogumid, nagu näiteks linnasüdamed) ning ka kollektsioone (vallasmälestiste kogumid). Mingi mälestise seaduslik kaitse eeldab üldsuse huvi selle säilitamise vastu. Föderaalameti kohus on esindada üldsuse huve. Oluliseks erandiks on riigile või mõnele muule avalik-õiguslikule organisatsioonile ning kirikule või kogudusele kuuluv vara. Seadusandlus näeb ette selle kaitset, kuni föderaalamet pole vastupidist kuulutanud.

Kuna mälestiste nimekirja koostamine on veel pooleli, võin ma teile öelda vaid kaitsealuste objektide esialgse (umbkaudse) arvu. Hetkel on kaitse alla võetud umbes 18 300 eravalduses olevat objekti ja umbes 25 000 objekti, mis kuuluvad riigile või kirikule.

Kaitsemeetmed

Kaitsealuse objekti muutmine, lammutamine või eksportimine ilma föderaalameti loata on keelatud. Ehkki need kitsendused kehtivad ka eraomanike õigustele, ei saa mälestise omanikku kohustada hooldama või restaureerima kaitsealust mälestist tema oma kulul. Seepärast on restaureerimistöö oluliseks stiimuliks vastava toetuse kindlustamine. Igal aastal eraldab föderaalministeerium selleks umbes 13 miljonit eurot.

Muinsuskaitseaduse sätete rikkumise eest on ametlikult ette nähtud trahvid, mis võivad ulatuda kuni 50 800 euron. Austria kriminaalkoodeksi põhjal on mälestise tahtlik lõhkumine kriminaalkuritegu, mille karistuseks on trahv. Kolmanda osapoolle valduses oleva mälestise tahtlikku lõhkumist võidakse aga karistada isegi kuni 2-aastase vangistusega.

Austrias rakendatud õiguslikud ja administratiivsed meetmed alates 1964. aastast, kui ratifitseeriti Haagi konventsioon

Haagi konventsioon sai küll ratifitseerimise järel Austria seadusandluse osaks, ent selle kohaldamise määrusi toona vastu ei võetud. 1970.–80. aastatel võttis Muinsuskaitse Föderaalamet ette laiaulatusliku mälestiste kirjapaneku ja kaardistamise Haagi konventsiooni tarvis. Kultuuripärand jaotati nelja kategooriasse – nimelt: A) rahvusvahelise, B) riikliku, C) piirkondliku ja D) kohaliku tähtsusega objektid. Need kategooriad põhinevad UNESCO ekspertide 1956. aasta Šveitsi kohtumise järeldustel. Austria mälestiste nimekirja kanti nende nelja kategooria põhjal lõpuks kokku umbes 80 000 objekti. On ütlematagi selge, et see arv ületab Haagi konventsioonis silmas peetud ulatust. Probleem tuleneb D-kategooriast, kuna sinna kuuluvad kohaliku tähtsusega objektid, nagu väikesed kabelid ja elamud, mida leidub igas Austria külas. Austria kunagine kultuuriväärtuse mõiste oli avaram kui teistel konventsiooni osalisriikidel.

Selliselt koostatud nimekiri on olemas ainult paberil trükituna, iga liidumaa (*Bundesland*) kohta eraldi bukletina. Elektrooniliselt see nimekiri hetkel kättesaadav pole. Kõnealused mälestised tähistati ühtlasi ka Haagi konventsiooni embleemiga. Mälestiste suure tiheduse tõttu on Austrias ära märgitud väga paljud objektid. Vahel tekitab see arusaamatusi, kuna inimesed peavad seda embleemi riikliku kultuurimälestiste tähiseks.

1999. aastal võeti vastu muinsuskaitseseaduse parandatud versioon ning lisati seejuures ka Haagi konventsiooni puutuvad sätted. Lisatud artikkel 13 sätestab objektide valiku põhimõtted ning näeb ette vastavad protseduurid. Üks olulisemaid ja minu meelest ka kasulikumaid sätteid on paragrahv 7, mille alusel kaotavad kõik senised nimekirjad ja kaardid 2009. aasta lõpuks kehtivuse ning föderaalametil tuleb koostada uus, revideeritud nimekiri.

Artikkel 13

Esimeses kolmes paragrahvis määratletakse objektid, mida saab Haagi konventsiooni artikli 1 põhjal lugeda kultuuriväärtuseks. Üks nõue on põhjapanev tähtsus Austria kultuuripärandi seisukohast. Valiku aluseks on konventsiooni rahvusvaheliselt tunnustatud tõlgendus. See on väga oluline tingimus näitamaks, et mitte iga riikliku kaitse all olev mälestis ei pruugi olla kultuuriväärtus konventsiooni mõistes. Nimekirja kantakse vaid põhjapaneva tähtsusega objektid. See kahandab nimekirja pikkust.

Lisaks peab objekt olema võetud riikliku kaitse alla. Minu meelest on vaja kõiki konventsiooni kaitse alla kuuluvaid objekte ka rahu ajal riiklike vahenditega kaitsta. Austria on ratifitseerinud ka teise protokollile ning vastavalt selle artiklile 10 saab kultuuriväärtust võtta tõhustatud kaitse alla, kui see on ühtlasi piisavalt kaitstud ka kohalike seaduste ja administratiivmeetmetega. See tingimus näitab,

et UNESCO kaitse alla võtmise kord taotleb igakülgset kaitstust. Rahvusvaheline kaitse saab olla efektiivne vaid siis, kui see on tõhus ka siseriiklikult.

Artikkel 13 näeb ette protseduurireeglid, mis annavad kaitseministrile, kubernerile, linnapeale ja omanikule õiguse esitada vastuväiteid objekti nimekirja kandmisele. Objekte tähistab föderaalamet, mida omanik võib haldusmenetluse korras vaidlustada. Tähistamata jätmine ja tähise kuritarvitamine on keelatud.

Viimane lõik on aluseks ka määrusele, mis muuhulgas sätestab konkreetselt kaartide ja nimekirja koostamise ning publitseerimise korra, nagu ka tähistamise viisi.

Nagu ma juba ütlesin, kaotavad kõik nimekirjad kehtivuse 2009. aasta lõpuks. Seetõttu on vaja koostada uued nimekirjad.

Praegune tööjärg

Hariduse, Kunsti ja Kultuuri Föderaalministeerium valmistab koostöös Föderaalse Kaitseministeeriumiga ette määrust, mille põhjal uut nimekirja koostada. Ehkki me alles töötame selle kallal, annan ma teile esialgse ülevaate määruse sisust:

Uus nimekiri pannakse üles föderaalameti kodulehele. Trükitud nimekirju enam ei tule. Nimekirja võetakse kultuuriväärtused, mis kuuluvad konventsiooni artikkel 1-s äratoodud kolme kategooriasse, nimelt: vallas- ja kinnisvara (a); hooned, mille otstarve on säilitada ja eksponeerida vallasmälestisi, nagu muuseumid (b); ning suurt hulka kultuurivarasid sisaldavad keskused (c). Senised kategooriad – A, B, C ja D – kaotatakse. Kultuurivara peab olema kirjeldatud ja/või pildiliselt kujutatud ning selle asukoht määratletud. Kuna teine protokoll kehtestab uue kaitsereežiimi, nimelt tõhustatud kaitse, siis tuleb uude nimekirja ka nende varade alajaotus. Nagu ma juba ütlesin, olid vanad nimekirjad liiga mahukad ning föderaalamet peab uut nimekirja kärpima. Muuhulgas on seegi üks põhjustest, miks me tahame erilist tähelepanu osutada "kultuuriväärtuste kontsentreerumise keskustele", nagu näeb ette konventsiooni artikkel 1 c-kategooria. Rahuajal ei ole vaja tähistada ja nimekirja võtta ajaloolise linnasüdame iga üksikut ehitist, embleemiga võib tähistada vaid mõne olulise punkti, nagu näiteks sissepääsu. Oleme seda meelt, et seesugune nimekirja koostamise moodus lihtsustab kaitstavate kultuurivarade haldamist. See hõlbustab ka sõdureil kaitsealuseid objekte tuvastada. Nimekiri, mis sisaldab kümme tuhat üksikobjekti, pole kuigi ülevaatlik. Lisaks tuleb eristada Haagi konventsiooni alusel kaitse alla võetud kultuurivarasid ning üleriigilise eriolukorra puhuks koostatud nimekirju. Möödunud nädalal pärisin ma aru oma föderaalameti kolleegilt, dr Cernylt, kes nimekirja koostamise eest hea seisab, ning tema sõnul on uude nimekirja kavas võtta umbes 8000 mälestist ja keskust.

Üks uue määruse artikleid käsitleb eri- ja tõhustatud kaitse all olevaid varasid. Nende režiimide alla kuuluvaist objektidest koostatakse esialgne nn töönimetiri. Eri- või tõhustatud kaitse alla võtmise taotluse esitab Hariduse, Kunsti ja Kultuuri Föderaalministeerium (konsulterides Föderaalse Kaitseministeeriumi ning Euroopa ja Rahvusvaheliste Suhete Föderaalministeeriumiga) relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse komiteele. Eri- või tõhustatud kaitse alla võtmise otsus avaldatakse Föderaalsete Teatajas (*Bundesgesetzblatt*).

Lõpetuseks lubage mul rõhutada meie eesmärke tulevaste meetmete kohaldamisel:

- Koostada konkreetne nimetiri, arvestades konventsiooni rahvusvahelisi kriteeriume.
- Selle nimetirja lihtne ja avalik kättesaadavus.
- Uus märgistusviis.

Me loodame, et määrus jõustub 2008. aastal.

Erika Carola Pieler on Austria Hariduse, Kunsti ja Kultuuri Föderaalministeeriumi (BMUKK – *Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur*) muinsuskaitse osakonna juriidiline ekspert. Magistrikraad esiajaloo ja klassikalises arheoloogias ning õigusteaduste magistrikraad, mõlemad Viini Ülikoolist. Tegeleb nii siseriiklike kui ka rahvusvaheliste muinsuskaitseküsimuste juriidiliste aspektidega ning kultuuripärandit puudutava seadusandlusega, sh Austria seadusandluse rahvusvaheliste lepetega kooskõlla viimisega. Töötanud uurijana Saksa Arheoloogiateaduste Instituudi Ateena osakonnas ning osalenud vabakutselise teadlasena arvukates Austria ja rahvusvahelistes arheoloogiaprojektides.

1954. aasta Haagi konventsiooni rakendamine Austria seadusandluses

1954. aasta Haagi konventsioon ratifitseeriti Austrias 1964. aastal (*Federal Law Gazette* nr 58/1964) ja selle teine protokoll aastal 2002 (*Federal Law Gazette* nr 113/2004). Muinsuskaitseamet (*Bundesdenkmalamt*, www.bda.at), mille ülesandeks oli 1954. aasta Haagi konventsiooni kohaselt kultuuriväärtuste klassifitseerimine, kaardistamine ja tuvastamine, koostas seitsmekümnendatel aastatel nimekirjad, mis sisaldasid väga palju ka ainult kohaliku tähtsusega objekte. Kui 1999. aastal muinsuskaitseadust (*Denkmalschutzgesetz*) muudeti, lisati sinna ka 1954. aasta Haagi konventsiooni puudutavad sätted (*Federal Law Gazette* nr 170/1999, www.ris.bka.gv.at). Lisandus artikkel 13, mis käsitleb objektide valikut ja nende klassifitseerimist ning protseduurilisi aspekte. Artikkel 13/7 reglementeerib, et kõik nimekirjad ja kaardid kaotavad 2009. aasta lõpuks oma kehtivuse ning selleks ajaks tuleb luua uus, ülevaadatud nimekiri. Seoses sellega on hädavajalik selgelt eristada väärtuslikum osa kultuuripärandist, mis võetakse 1954. aasta Haagi konventsiooni kaitse alla ning kohaliku tähtsusega objektid, mille tuvastamine on vajalik kriisireguleerimise eesmärkidel. Käesoleval ajal tegeleb kultuuriministeerium koostöös kaitseministeeriumiga määruse väljatöötamisega, mis saab uue internetipõhise nimekirja koostamise aluseks.

Kultuuripärandi kaitse relvakonflikti korral

Kolonel Giovanni Pastore

Enne, kui räägin eriüksuse personali kogemustest kultuuriväärtuste kaitsel relvakonflikti korral, sooviksin lühidalt kirjeldada meie organisatsiooni struktuuri ja kohustusi Itaalia ja teiste riikide kultuuripärandi kaitsmisel.

UNESCO peakonverents kutsus 12. oktoobrist kuni 14. novembrini 1970. a Pariisis toimunud 16. sessioonil oma liikmesriike üles vastu võtma sobivaid meetmeid pidurdamaks illegaalselt eksporditud kultuuriväärtuste omandamist, tõhustama varastatud esemete otsimist ning veenis samas iga liikmesriiki looma "üksust", millel on spetsiaalne ülesanne kaitsta kultuuriväärtusi.

Karabinjeeride organisatsioon oli juba 1969. aastal teadlik sellest, et rahvuslikku kultuuripärandit on tarvis kaitsta ja seetõttu otsustati luua eriüksus, mis nüüdseks koosneb umbes 300st kunstivallas spetsialiseerunud töötajast. See eriüksus, mille peakorter on Roomas ning mis allub oma tegevuses Kultuuriministeriumile, koosneb kolme teemaga – arheoloogia, antiik, kaasaegsed ja võltsitud kunstiteosed – tegelevast keskkoperatiivosakonnast ning 12st üle Itaalia asuvast üksusest, mis täidavad regionaalseid või regioonidevahelisi ülesandeid.

Eriüksuse ülesanded võib kokku võtta järgnevalt:

- tagasi saada varastatud või Itaaliast väljaviidud kultuuriväärtused;
- kunstiteoste võltsimisega seotud kuritegude uurimine;
- kunstinäituste, antiigiäride, oksjonimajade ja restauraatorite järelevalve;
- arheoloogiliste paikade järelevalve, kasutades muuhulgas helikopterit ja mereväe patrulli;
- koostöö allveelaevastiku arheoloogilise teenistusega;
- varastatud kultuurivarade andmebaasi haldamine.

Rahvusvahelist kogemust on eriüksus omandanud osaledes aktiivselt kultuuriväärtuste kaitsmisel relvakonflikti piirkondades Kosovos ja Iraagis (hetkel käimasolev). Täpsemalt:

- **An Nassiriyah:** Korraldati rahumissioon "Antica Babilonia", kus:
 - toimus arheoloogiliste paikade kontroll, inspeksioon ja kaitse;
 - toimus passiivne kaitse (vahipostid, piirdeaiad, kaugjärelevalve süsteemid);
 - instrueeriti ja relvastati arheoloogiliste paikade valvureid;
 - võideldi ebaseaduslike väljakaevamiste vastu;
 - toimusid militaarpolitsei juurdlused, mille eesmärgiks oli arheoloogiliste leidude salakaubaveo tõkestamine.

Tänu sellele tegevusele jõuti järgnevate tulemusteni:

- arheoloogilised paigad, kus toimus järelevalve: 321
 - ennetav tegevus ja kontroll, õhuluure ja motoriseeritud patrullid: 113
 - konfiskeeritud leide: 1570
 - identifitseeritud isikuid: 112
 - arreteeritud isikuid: 48
- **Bagdad:** Alates 2003. a aprillist kuni 2004. a jaanuarini viibisid kaks eriüksuse vanemohvitseri vaheldumisi Bagdadis Iraagi Rahvusmuuseumis missioonil kui "valitsuse eksperdid Iraagi ajutises valitsuses". Nende ülesanded olid koostöös Itaalia kultuuriministeeriumi ja välisministeeriumi personaliga järgmised:
 - aidata muuseumi personali esemete katalogiseerimisel;
 - uurida varastatud esemete tagasisaamist ja ebaseaduslikku äri.

Fotod ning muu Itaalia arheoloogide ja Iraagi muuseumipersonali abil kogutud informatsioon saadeti elektrooniliselt Rooma. See sisestati varastatud kultuurivarade andmebaasi ning saadeti koheselt läbi Interpoli Itaalia peakontori Interpoli Lyonis, kust see omakorda edastati UNESCOsse. Paralleelselt selle tegevusega sisestati kõiki kadunud arheoloogilisi esemeid puudutav info karabinjeeride veebilehele www.carabinieri.it, et veelgi laiemalt neid muistiseid otsida.

- **Amman:** (26. september – 14. oktoober 2004) Itaalia alalise esindaja UNESCOs palvel ja UNESCO loodud eriprojekti raames organiseeriti Iraagi ohvitseridele kursus "Arheoloogilised valvurid" (piiripatrullide ja valvurite väljaõpe kultuuriväärtuste salakaubaveo peatamiseks ja arheoloogiliste paikade turvalisuse tagamiseks). Kolmenädalasel kursusel sai väljaõppe 51 eri auastme ja kogemusega ohvitseri. Väljaõppe saanud ohvitserid kaasatakse F.P.S.-i (*Facility Protection Service* – kaitseteenistus), mille Iraagi Keskvõim peab veel heaks kiitma. Kuid näib, et igal provintsil saab eeldatavasti olema oma operatiivüksus, mis allub otseselt peakorterile Bagdadis ja millel on komandör (kolonelleitnant või major), asekomandör ja erinev arv inspektoreid ja valvureid. Iga komandör vastutab teatud piirkonna eest, kasutades piirkonna suurusele vastavat arvu valvureid. Seetõttu tuleb asutada operatiivne üksus kesktasemel, mille ülesanne on keskenduda juurdlusele ja välissuhetele. Üksus peab oskama hallata andmebaasi, kus säilitatakse pilte ja kirjeldusi Iraagist varastatud kultuuriväärtustest, mis tuleb üles leida. Kursuse käigus rõhutati vajadust luua konfiskeeritud leidude või otsitavate esemete elektrooniline kataloog ning jagati ka tehnilisi teadmisi, kuidas seda tööd alustada.

Saadud kogemuste põhjal võime öelda, et relvakonfliktis osaleva välisriigi kultuuriväärtuste kaitset mõjutavad mitmed asjaolud:

- kaitstavate esemete omadused (kunstiline väärtus, mõõtmed jne);
- failide või esemete nimekirjade puudumine, mida nõuavad rahvusvahelised kokkulepped ja konventsioonid;
- raskendatud koostöö kohalike ametivõimude, rahvusvaheliste jõudude, rahvusvaheliste agentuuride ja valitsusväliste organisatsioonide vahel;
- mõningate sõdivate osapoolte huvi hävitada vastaspoole kultuuriväärtusi. Kunstiteoseid peetakse tihti vaenujalal oleva etnilise grupi kultuurilise identiteedi sümboliks;
- kultuuriväärtuse hävitamine kui "sõjaline prioriteet";
- kunstiteoste kasutamine sõjategevuse ja võitlejate vajaduste finantseerimiseks;
- territooriumil olevate kunstiteoste suveniiridena kaasavõtmine välisriigi personali poolt;
- rahvusvaheliste jõudude üheaegsed erinevad rollid (operatiivsed, logistilised, juriidilised ja humanitaarsed) inim- ja majanduslike ressursside puudulikkuse tõttu.

Eelnevat arvesse võttes on sõjalistel operatsioonidel välisriigis kohustuslik:

- parandada kultuuriväärtuse mõistest arusaamist konfliktis osaleva riigi tsiviilelanike seas;
- tuleb korraldada spetsiifilisi ennetavaid kultuuripärandi kaitse alaseid kursusi rahvusvaheliste agentuuride personalile, valitsusvälistele organisatsioonidele ja rahvusvahelistele jõududele, kes tegutsevad võõral territooriumil;
- lisada rahvusvahelisse mandaati või ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsiooni, mis annab rahuoperatsioonile volitused: 1) vajadus tugevdada kultuuriväärtuse kaitset; 2) reeglid ja vahendid, mis võetakse kasutusele kultuuriväärtuse kaitsmisel; ja viimasena – konfliktiga seotud poolte (kohalikud ametivõimud, rahvusvahelised ametivõimud ja rahvusvahelised relvajõud) volituste/vastutuse tase;
- tagada, et kultuuriväärtuse kaitse tsiviilorganisatsioon, mis tegutseb konfliktipiirkonnas sõjaväe ülemjuhatus ja kontrollstruktuuride kõrval, on samamoodi kaasatud operatiivjõududesse:
 - koostöö rahvusvaheliste relvajõudude komandöri ja tsiviilorganisatsiooni juhataja vahel. Viimast võib pidada kultuuriväärtuse kaitse komitee (Haagi konventsiooni teise protokolliga põhjal) ja UNESCO peadirektori eriesindajaks tegevuspiirkonnas;
 - rahvusvaheliste relvajõude peakorteris koostöömeeskonna loomine, mis on seotud tsiviil-militaar koostöö (CIMIC) keskuse osakonna tööga;
 - eriesindaja, kes vastutab kultuuriväärtuse kaitsega seotud tegevuse eest, ametisse määramine igas piirkonnas;
 - piirkonna igas rügemendis kultuuriväärtuste kaitse "operatiivüksuse", mis on seotud CIMIC üksusega, loomine.
- Kohaliku politsei kaasamine või ajutise personali palkamine kunstiteoste valvamiseks.

Kolonel **Giovanni Pastore** on 1995. aastast Itaalia karabinjeeride kultuuripärandi kaitsega tegeleva osakonna asejuht, kellele allub üle riigi kaksteist kultuuripärandi kaitse üksust.

Lõpetanud Modena sõjaväeakadeemia; magistrikraad euroopa kodakondsuse ja avaliku halduse erialal ning magistrikraad ajaloo- ja kunstiõpingute ning kultuuri- ja looduspärandi kaitse ja arendamise erialal. Täitnud operatiivülesandeid Toskaanas, Sardiinias, Lazio ja Campania maakonnas; töötanud NATO erinevates osakondades ja sõjalise väljaõppe instituutides.

Tunnustatud rohkete autasudega, sh Itaalia presidendi *Medaglia Mauriziana* ja hõbemedal teenete eest hariduse, kultuuri ja kaunite kunstide vallas.

Kultuuripärandi kaitse relvakonflikti korral

Ettekande eesmärgiks on tutvustada karabinjeeride eriuksuse tegevusi võitluses kunstikuritegevusega nii riigisiselt kui rahvusvaheliselt.

Karabinjeeride eriuksus (CC TPC – *Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale*) on nii politsei kui sõjaväelise iseloomuga organisatsioon, mis asutati 1969. aastal ning selle ülesandeks on hoida üle kogu riigi rahvuslikku kultuuripärandit "kontrolli all" ning olla ühenduses teiste rahvusvaheliste korrakaitseagentuuridega. Karabinjeeride eriuksus on tegutsenud ka relvakonflikti piirkondades, nt Kosovos ja Iraagis (an-Nasiriyah ja Bagdad). On korraldanud kursusi Iraagi ohvitseridele, kes on pühendunud Iraagi arheoloogiliste alade röövkaevamiste vastasele võitlusele; samuti rahvusvahelisi treeningkursusi ohvitseridele Küproselt, Guatemalast, Mehhikost, Hiinast, Ecuadorist, Kolumbiast, Paraguaist, Uruguaist, Tšiilist ja Argentiinast. Karabinjeeride eriuksuse peakorter juhendab loengukursusi, mida organiseerib Roomas asuv Euroopa Politseiakadeemia (CEPOL).

Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni (1954) teine protokoll – Hollandi riigi panus

Nout van Woudenberg¹

20. sajandi viimase kümnendi jooksul sai selgeks, et 1954. aasta UNESCO *Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsioon* [mida nimetatakse ka Haagi konventsiooniks], *konventsiooni elluviimise kord ja esimene protokoll* vajavad kaasajastamist ja täiendamist. Selle vajaduse otsesteks põhjusteks olid kaks Lahesõda ja relvastatud konflikt endises Jugoslaavias. Pärast mitmeid koosolekuid ja läbirääkimisi võeti 1999. aasta märtsis vastu Haagi konventsiooni teine protokoll. Järgnevalt tahan anda teile ülevaate Hollandi riigi panusest 1954. aasta Haagi konventsiooni teise protokolliga väljatöötamisel. See hõlmab Hollandi riigi panust nii teise protokolliga sõlmimises kui ka selle võimalikult tõhusas elluviimises.

I. ÜLDIST

I.1 1954. aasta Haagi konventsiooni teise protokolliga sõlmimise vajadusest

UNESCO Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsioon [Haagi 1954. aasta konventsioon], *konventsiooni elluviimise kord ja esimene protokoll* võeti vastu 14. mail 1954. aastal Haagis. See konventsioon on peamine mitmepoolne vahend kultuuriväärtuste kaitsmiseks relvakonflikti korral. Sellega pannaks paika õiguskord, mille eesmärgiks on kaitsta kultuuriväärtusi relvakonfliktide mõju eest, mida on võimalik juba rahuajal ette näha, ja mis kohustab osapooli kultuuriväärtusi relvakonflikti korral austama ja kaitsma.

Peaaegu pool sajandit pärast 1954. aasta Haagi konventsiooni vastuvõtmist kerkis esile vajadus teise protokolliga järele, et konventsiooni kaasajastada ja täiendada. Põhjuseks oli osalt ka tänapäeva relvakonfliktide toimumise viis. Teise protokolliga sõlmimine oli 1990. aastatel toimunud konfliktide otseseks tulemuseks. Oli näha, et 1954. aastal sõlmitud konventsiooni ja esimese protokolliga kaitsesüsteem oli muutuste suhtes tundlik. Kahtlused 1954. aasta konventsiooni tõhususe osas olid osalt põhjustatud kahest Lahesõjast, mille käigus osutusid iseäranis haavatavaks arheoloogilised paigad, ja endises Jugoslaavias toimunud relvakonfliktist. Palju kahju tekitati sellistele ajaloolistele linnadele nagu Sarajevo, Dubrovnik ja Mostar. Kultuuriväärtused kujunesid otseste rünnakute objektiks ja paljudel juhtudel jäi 1954. aasta konventsiooni rikkumine karistamata. Mitmed viimasel

¹ Nout van Woudenberg on Hollandi Kuningriigi välisministeeriumi rahvusvahelise õiguse osakonna juriidiline nõunik. Käesoleva ettekande kirjutas ta oma isiklike teadmiste põhjal. Käesolev kirjutis on 2007. aastal Haagis toimunud konverentsil "Rahust õiguse/kultuuri ja rahvusvahelise seaduseni" esitatud ettekande lühendatud versioon.

ajal toimunud konfliktid ei ole olnud rahvusvahelised ning just sellele tuli uues protokollis eelkõige tähelepanu pöörata. Protokoll pidi sätestama ka kriminaalõiguse vallas rakendatavate sanktsioonide süsteemi.

1954. aasta konventsiooni teine protokoll on suur samm kultuuriväärtuste kaitsmisel rahvusvahelise humanitaarõiguse raames. See toetab ja täiendab konventsiooni rahvusvaheliste reeglite osas (vt protokollis artikkel 2). Nagu eelpool mainitud, oli konventsioon siseriiklike relvakonfliktide osas puudulik. Kuna sellist laadi konfliktide arv kasvab, siis viidi teise protokollis sisse vajalikud täiendavad reeglid (vt ptk V).

Teine protokoll täiendab konventsiooni erikaitse osas nn tõhustatud kaitse süsteemiga. Leiti, et tegelikult ei suuda ükski riik täita erikaitse nõudmisi, seda eriti 1954. aasta konventsiooni artiklis 8 toodud nõuete osas. Tõhustatud kaitse süsteem, mis viidi sisse teise protokollis, toob endaga kaasa kohustuse tunnistada kultuuriväärtuste tahtlik rikkumine kuriteoks. Tuleb märkida, et tõhustatud kaitse süsteem hõlmab ka neid relvakonflikte, mis ei ole rahvusvahelised (vt protokollis artikkel 22).

[Ainult need riigid, kes on 1954. aasta konventsiooni osapooled, saavad olla teise protokollis osapoolteks.]

I.2 Teise protokollis osas toimunud läbirääkimistest

Hollandi riigil oli juhtiv roll 1954. aasta konventsiooni teise protokollis sõlmimisel ning soov oli omada sarnast rolli ka konventsiooni tugevdamiseks ettenähtud meetmetes.

UNESCO (Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsiooni) 26. istungjärgul, mis toimus 1991. aasta novembris, oli osalejate nõrdimus kultuuripärandi hävitamise pärast Balkani konfliktis käigus sedavõrd suur, et otsustati läbi vaadata 1954. aasta konventsioon ja teha ettepanekuid selle parandamiseks. Hollandi valitsus haaras 1992. aastal initsiatiivi, koostades seletuskirja selle kohta, kuidas on võimalik konventsiooni parandada. Selle seletuskirja tulemusena alustati UNESCO juhatuse 1992. aasta oktoobris toimunud 140. istungjärgul eelarutelu. Tihedas koostöös UNESCO peadirektoriga korraldas Hollandi riik 1993. aasta juulis ja 1994. aasta veebruaris ekspertide kokkusaamise otsuste ettevalmistamiseks [sarnane koosolek toimus Pariisis 1994. aasta lõpul]. Kokkusaamiste eesmärgiks oli sõnastada soovitusel 1954. aasta konventsiooni parandamiseks ja selle tõhususe suurendamiseks. Esimene selles osas esilekerkinud küsimus oli see, kas eesmärk peaks olema 1954. aasta konventsiooni läbivaatamine või teise protokollis sõlmimine. Lõpuks otsustati sõlmida teine protokoll, kuna oli vähetõenäoline saavutada konventsiooni muutmiseks vajalikku ühehäälsel otsust.

1998. aastal korraldati Viinis ulatuslik ekspertide koosolek. UNESCO esitas koos Hollandi riigiga koosoleku tulemused dokumendis, mis sisaldas ka juriidilise dokumendi teksti projekti. UNESCO ja Hollandi riik saatsid nimetatud dokumendi üheskoos kõigile riikidele, Rahvusvahelisele Punase Risti Komiteele ja erinevatele rahvusvahelistele organisatsioonidele kommenteerimiseks. Nimetatud dokumentide põhjal valmistas UNESCO – ka seekord koos Hollandi riigiga – ette lõpliku projekti, mis võeti aluseks teksti arutamisel diplomaatilise konverentsi käigus.

Selle tulemusena võeti kaks nädalat pärast läbirääkimisi, 1999 aasta 26. märtsil, vastu 1954. aasta Haagi konventsiooni teine protokoll. Diplomaatilisel konverentsil osales 93 riiki ja mitmeid rahvusvahelisi organisatsioone. Protokoll jõustus 9. märtsil 2004. aastal [hetkel on protokolliga seotud 48 riiki].

II. HOLLANDI RIIGI KOHUSTUSED JA NENDE TÄITMINE

Terve rida teise protokolliga artikleid nõuab nende teostamist riiklikul tasandil. See puudutab eelkõige kriminaalvastutuse ja kohtualluvusega seotud artikleid [teise protokolliga ptk IV].

Üks 1954. aasta konventsiooni puudusi oli kohustusliku sanktsioonide süsteemi puudumine. 1954. aasta konventsioon sisaldas konventsiooni osaliste kohustust võtta konventsiooni rikkunud isikud kriminaalvastutusele [1954. aasta konventsiooni artikkel 28]. Teise protokolliga peatükis IV (kriminaalvastutus ja kohtualluvus) tuuakse ära täpsem nimekiri humanitaarõiguse olulistest kultuuriväärtuste aladest rikkumistest (artikkel 15 (1)) ning kriminaalvastutuse ja kohtualluvusega seotud sätted. Teine protokoll taaskinnitab kultuuriväärtuste puutumatust sõja või sõjalise okupatsiooni korral. Peamiseks uuenduseks on repressiivsete meetmete sissetoomine. Teise protokolliga peatükk IV tutvustab konventsiooni osaliste kohustust võtta isik artikkelis 15 toodud sätete rikkumise korral kriminaalvastutusele. Hollandi riik on juba võtnud ette samme, et teises protokolliga toodud rikkumised viidaks sisse rahvusvaheliste kuritegude seadusesse (WIM) [seda on tehtud paranduste sisseviimisega sõjakuritegudes kahtlustatavate väljaandmise seadusesse].

II.1 Artikkel 15: Protokolliga oluline rikkumine

Artikli 15 lõige 1 kirjeldab tervet rida protokolliga olulisi rikkumisi ja kohustab konventsiooniosalisi nimetama neid kuritegudeks. See käib igasuguse rikkumise kohta, kus isik paneb toime süüteo ja rikub tahtlikult protokolliga, kui ta

- a) muudab tõhustatud kaitse all oleva kultuuriväärtuse rünnaku objektiks;
- b) kasutab tõhustatud kaitse all olevat kultuuriväärtust või selle lähialasid sõjategevuse toetamiseks;
- c) on süüdi kaitse all oleva kultuuriväärtuse ulatuslikus purustamises või omandamises;

- d) muudab konventsiooniga ja protokolliga kaitstud kultuuriväärtuse rünnaku objektiks [see ei hõlma tõhustatud kaitset nagu punkt (a)];
- e) on süüdi konventsiooniga kaitstud kultuuriväärtuse varguses, rüüstamises, omastamises või vandalismis.

Mis puutub Hollandi seadustesse, siis on need kohustused seoses rahvusvahelise relvakonflikti käigus toimuvate rikkumistega juba viidud sisse rahvusvaheliste kuritegude seadusesse lõike 5 alalõigus 4 (a), (b), (c), (d) ja (e).²

Kuigi rahvusvaheliste kuritegude seadus ei nimeta neid rikkumisi sõnaselgelt kuritegudeks, kui need on toime pandud mitterahvusvahelise relvakonflikti käigus, on need rahvusvaheliste kuritegude seaduse lõike 7³ kohaselt siiski kuritegelikud.

II.2 Artikkel 16: Jurisdiktsioon

Lõike 1 kohaselt võtab protokolliosaline kasutusele õiguslikud meetmed, et kehtestada jurisdiktsioon artiklis 15 nimetatud kuritegude suhtes, kui (a) kuritegu on toime pandud protokolliosalise territooriumil, (b) arvatav kurjategija on protokolliosalise kodanik või (c) artikli 15 punktides a–c nimetatud kuriteo toime pannud isik viibib protokolliosalise territooriumil.

² Lõige 5, alalõik 4 Rahvusvaheliste kuritegude seadus:

4. Igaühele, kes paneb rahvusvahelise relvakonflikti korral tahtlikult ja ebaseaduslikult toime mõne allpool toodud süüteo, määratakse vanglakaristus, mis ei ole pikem kui 15 aastat, või V kategooria trahv:

- (a) muudab tõhustatud kaitse all oleva kultuuriväärtuse rünnaku objektiks (vt Haagis 26. märtsil 1999. aastal 1954. aasta Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni muutmiseks sõlmitud teise protokollile artikleid 10 ja 11) (Hollandi pakt 1999, 107);
- (b) kasutab tõhustatud kaitse all olevat kultuuriväärtust (a) või selle lähialasid sõjategevuse toetuseks;
- (c) on süüdi konventsiooni (1954. aasta Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsioon) (Hollandi pakt 1955,47) ja protokolliga kaitstud kultuuriväärtuse ulatuslikus purustamises või omandamises;
- (d) muudab konventsiooniga ja protokolliga kaitstud kultuuriväärtuse (c) rünnaku objektiks;
- (e) on süüdi konventsiooniga kaitstud kultuuriväärtuse (c) varguses, rüüstamises, omastamises või vandalismis.

³ Lõige 7 Rahvusvaheliste kuritegude seadus:

1. Igaühele, kes paneb rahvusvahelise või mitterahvusvahelise relvakonflikti korral toime seaduse või tavade rikkumise, millele ei ole viidatud lõikudes 5 või 6, määratakse vanglakaristus, mis ei ole pikem kui 10 aastat, või V kategooria trahv:

2. Vanglakaristus, mis ei ole pikem kui 15 aastat, või V kategooria trahv määratakse juhul, kui:

- (a) isik paneb toime süüteo, nagu on viidatud alalõigus 1, mis võib kaasa tuua teise inimese surma või tõsise vigastamise;
- (b) isik paneb toime süüteo, nagu on viidatud alalõigus 1, mis toob endaga kaasa ühel või enamal juhul isiku väärkuse haavamise, eriti tema alandamise ja alandava kohtlemise;
- (c) isik paneb toime süüteo, nagu on viidatud alalõigus 1, mille käigus teist isikut sunnitakse midagi tegema, takistatakse teda midagi tegemast või lubamast, või
- (d) isik paneb toime süüteo, nagu on viidatud alalõigus 1, millega kaasneb linna või paiga rüüstamine, isegi kui see on rünnaku käigus vallutatud.

Hollandi riik on juba rakendanud jurisdiktsiooni selliste kuritegude suhtes, viies need sisse rahvusvaheliste kuritegude seadusesse; seaduse lõige 2 viitab sellele, et Hollandi riigi jurisdiktsioon näeb selliste rikkumiste korral ette kinnipidamise käesoleva protokollis artiklist 16 (1).⁴

Nagu selgub lõike 2 alalõigust (a), võib individuaalse kriminaalvastutuse osas rakendada laiaulatuslikumat jurisdiktsiooni kui see on ära toodud lõikes 1. Sarnaseid sätteid võib leida varasematest kriminaalseadustest, näiteks pommiterrorismi vastase konventsiooni (STB) artikkel 6 (5), mis võeti vastu 12. detsembril 1997 New Yorgis.⁵

II.3 Artikkel 18: Väljaandmine

See väljaandmisega seonduv säte on kooskõlas viimastes terrorismivastastes konventsioonides, näiteks pommiterrorismi vastase konventsiooni (STB) artiklis 9 ja terrorismi finantseerimise vastu võitlemise konventsiooni (FTC) artiklis 11 sisalduvate sätetega⁶.

See kohustab riike andma välja isikuid artiklis 15 (1) toodud oluliste rikkumiste korral. Nimetatud kuritegusid käsitatakse süütegudena, mis nõuavad neid toime pannud isiku väljaandmist, kõikides väljaandmislepingutes, mille riigid on sõlminud enne teise protokollis jõustumist. Konventsiooniosalised

⁴ Lõige 2 Rahvusvaheliste kuritegude seadus

1. Ilma et see piiraks vastavaid sätteid kriminaalkoodeksis või sõjaväeseaduse koodeksis, rakendatakse Hollandi kriminaalseadust:

(a) igahihe suhtes, kes paneb antud seaduses äratoodud kuriteo toime väljaspool Hollandi riigi territooriumit, kui kahtlusalune viibib Hollandis;

(b) igahihe suhtes, kes paneb antud seaduses äratoodud kuriteo toime väljaspool Hollandi riigi territooriumit, kui kuritegu on suunatud Hollandi kodaniku vastu;

(c) Hollandi kodaniku suhtes, kes paneb antud seaduses äratoodud kuriteo toime väljaspool Hollandi riigi territooriumit.

2. Väljend "antud seaduses äratoodud kuritegu", millele viidatakse alalõigus 1, samastatakse tõsiste rikkumistega, millele on viidatud kriminaalkoodeksi artiklites 131-134, 140, 189, 416-417*bis* ja 420*bis*-420*quater*, kui süütegu või kuritegu, millele viidatakse, on kuritegu seaduse mõttes.

3. Kohaldada võib ka süüdimõistmist alalõigu 1 (c) alusel, kui kahtlusalune saab Hollandi riigi kodanikuks alles pärast kuriteo toimepanekut.

⁵ Artikkel 6 (5) Pommiterrorismi vastane konventsioon (STB): "Konventsiooniga ei ole vastuolus osalisriigi õigus kohaldada kriminaaljurdiktsiooni siseriikliku õiguse alusel".

⁶ Artikkel 9 Pommiterrorismi vastane konventsioon (STB):

"1. Artiklis 2 nimetatud kuriteod toovad väljaandmise kaasa ka juhul, kui osalisriigid on sõlminud väljaandmislepingu enne selle konventsiooni jõustumist. Osalisriigid kohustuvad väljaandmist põhjustavad kuritegusid käsitlema igas väljaandmislepingus, mille need riigid edaspidi sõlmivad.

2. Kui osalisriik, kes annab isiku välja üksnes lepingu alusel, saab väljaandmistootluse osalisriigilt, kellega tal ei ole sõlmitud väljaandmislepingut, võib ta konventsiooni käsitada artiklis 2 nimetatud kuritegude eest väljaandmise õigusliku alusena. Väljaandmine võib olla kooskõlas taotluse saanud riigi seaduses sätestatud muude nõuetega.

3. Kui osalisriigid ei ole seadnud väljaandmise tingimuseks lepingu sõlmimist, käsitavad nad artiklis 2 nimetatud tegusid kuritegudena, mis toovad kaasa väljaandmise taotluse saanud riigi seaduse järgi.

4. Vajaduse korral rakendavad osalisriigid artiklis 2 nimetatud kuritegude suhtes samu sätteid, mida nad kohaldavad artikli 6 lõigete 1 ja 2 alusel jurisdiktsiooni kehtestanud riikide territooriumil toimepandud kuritegudele.

5. Artiklis 2 nimetatud kuritegusid käsitlevad väljaandmislepingud ei või olla konventsiooniga vastuolus.

kohustuvad lisama nimetatud süüteod ka kõikidesse väljaandmislepingutesse, mille nad kavatsevad sõlmida. Protokoll annab osalistele võimaluse käsitada protokolliga ennast väljaandmise juriidilise alusena protokolliosaliste vahel. [Et see toimiks ka Hollandis, lisatakse viide protokollile ka sõjaku-ritegudes kahtlustatavate väljaandmise seaduse 1. peatüki eelnõusse, mida praegu valmistatakse ette kriminaalkoodeksi, kriminaalkohtumenetluse koodeksi jm seaduste osaliseks muutmiseks.]

II.4 Artikkel 20: Keeldumise põhjused

Väljaandmist kohaldades ei loeta artikli 15 lõike 1 punktides a–c nimetatud kuritegusid ning vastastikuse õigusabi korral ei loeta artiklis 15 toodud kuritegusid poliitilisteks kuritegudeks ega poliitilise kuriteoga seotud või poliitilistest motiividest ajendatud kuritegudeks. Hollandis ei loeta juba praegu selliseid kuritegusid poliitilisteks kuritegudeks.

Lõike 1 kohaselt ei tohi protokolliosalised keelduda artikli 15 lõike 1 punktides (a), (b) ja (c) toodud kuritegudel põhinevast väljaandmistootlusest ega vastastikuse õigusabi taotlusest ainult põhjusel, et tegemist on poliitilise kuriteoga või poliitilise kuriteoga seotud või poliitilistest motiividest ajendatud kuriteoga. Sarnase klausel on sisse viidud ka pommiterrorismi vastase konventsiooni (STB)⁷ artiklisse 11 ja terrorismi finantseerimise vastu võitlemise konventsiooni (FTC) artiklisse 14. Peamine mõte on, et sellised kuriteod on sedavõrd tõsised, et neid ei saa õigustada mis tahes poliitiliste motiividega.

Mõlemas nimetatud konventsioonis järgneb sellele punktile mittediskrimineerimisega seonduv klausel, millega see on tihedalt seotud⁸. Selle artikli 20 lõikes 2 toodud punkti kohaselt ei saa protokolliga tõlgendada kui väljaandmiskohustust või vastastikuse õigusabi tagamist, kui protokolliosalised on piisavalt alust arvata, et taotluse eesmärk on esitada süüdistus või karistada isikut tema rassi, usu, rahvuse, etnilise päritolu või poliitiliste vaadete tõttu või kui see tooks kaasa eelarvamusi selle isiku positsiooni suhtes ükskõik millisel nendest põhjustest.

⁷ Artikkel 11 Pommiterrorismi vastane konventsioon (STB):

“Artiklis 2 nimetatud kuritegu ei või väljaandmise või vastastikuse abi andmise korral pidada poliitiliseks kuriteoks, poliitilise kuriteoga seotud kuriteoks ega poliitilistel motiividel toimepandud kuriteoks. Sellise kuriteo toimepanemise korral ei tohi väljaandmistootluse või vastastikuse abi taotluse läbivaatamisest keelduda üksnes põhjusel, et taotlus käsitleb poliitilist kuritegu, poliitilise kuriteoga seotud kuritegu või poliitilistel motiividel toimepandud kuritegu.”

⁸ Artikkel 9 Pommiterrorismi vastane konventsioon (STB):

“1. Artiklis 2 nimetatud kuriteod toovad kaasa väljaandmise ka juhul, kui osalisriigid on sõlminud väljaandmislepingu enne selle konventsiooni jõustumist. Osalisriigid kohustuvad väljaandmist põhjustavad kuritegusid käsitlema igas väljaandmislepingus, mille need riigid edaspidi sõlmivad.

2. Kui osalisriik, kes annab isiku välja üksnes lepingu alusel, saab väljaandmistootluse osalisriigilt, kellega tal ei ole sõlmitud väljaandmislepingut, võib ta konventsiooni käsitada artiklis 2 nimetatud kuritegude eest väljaandmise õigusliku alusena. Väljaandmine võib olla koosõlas taotluse saanud riigi seaduses sätestatud muude nõuetega.

3. Kui osalisriigid ei ole seadnud väljaandmise tingimuseks lepingu sõlmimist, käsitavad nad artiklis 2 nimetatud tegusid kuritegudena, mis toovad kaasa väljaandmise taotluse saanud riigi seaduse järgi.

4. Vajaduse korral rakendavad osalisriigid artiklis 2 nimetatud kuritegude suhtes samu sätteid, mida nad kohaldavad artikli 6 lõigete 1 ja 2 alusel jurisdiktsiooni kehtestanud riikide territooriumil toimepandud kuritegudele.

5. Artiklis 2 nimetatud kuritegusid käsitlevad väljaandmislepingud ei või olla konventsiooniga vastuolus.

Need kaks artikli 20 alalõiku loovad üheskoos tasakaalu kahe õigustatud aspekti vahel: ühelt poolt ei tohi kahtlusalune pääseda protokollilise rikkumise korral süüdistusest või karistusest põhjendusel, et tema rikkumine oli poliitilise loomuga; teiselt poolt ei tohi isikule esitada süüdistust ebapiisavatel põhjustel.

Rahvusvaheliste kuritegude seaduse lõige 12 sisaldab juba depolitiseerimise klauslit protokolliliste rikkumiste korral, mida tuleb käsitada kuritegudena ja mis on, nagu eelpool öeldud, viidud sisse seadusesse.⁹

II.5 Artikkel 21: Meetmed teiste kuritegude korral

Protokollilise artikli 21 kohaselt rakendavad kõik protokolliosalised lisaks artiklis 15 (2) kirjeldatud kriminaalsanktsioonidele, mida rakendatakse artikli 15 lõikes 1 toodud oluliste rikkumiste korral, ka muid meetmeid, mis on vajalikud protokollilise muude tahtlike rikkumiste tõkestamiseks. Artikli 21 alalõigud (a) ja (b) viitavad juhtudele, mis nõuavad nende meetmete rakendamist.

Nimetatud meetmete rakendamise osas on protokolliosalistel suurem vabadus kui oluliste rikkumiste puhul, kuna need meetmed ei pea tingimata seonduma kriminaalseadusega. Hollandi riigi seadused, näiteks kultuuripärandi kaitse seadus¹⁰, juba sisaldavad karistusmeetmeid mitmete nimetatud rikkumiste puhul ning teatud situatsioonides võib rakendada üldisemat laadi rikkumiste määratlusi (näiteks kriminaalkoodeksi artikkel 416, lõige 1, mis käsitleb varastatud kaupade käsitsemist).

Ka Genfi konventsioon sisaldab nimetatud sätteid. Näiteks 12. augustil 1949 vastu võetud Genfi konventsiooni artiklis 146, mis käsitleb tsiviilisikute kaitset sõja ajal, on kirjas: "Kõrged lepingupooled kohustuvad seadusega sätestama tõhusaid sanktsioone isikute vastu, kes on korda saatnud või tellinud käesolevas artiklis toodud konventsiooni jämeda rikkumise".

Näitena väljaspool kriminaalseadust ettenähtud sanktsioonide kohta võib tuua sõjaväelise distsiplinaarseaduse.

⁹ Artikkel 12 Pommiterrorismi vastane konventsioon (STB):

"Konventsioon ei kohusta isikut välja andma ega osutama vastastikust abi taotlevale riigile, kui taotluse saanud riigil on küllaldane alus arvata, et artiklis 2 nimetatud kuritegude puhul on taotlus esitatud selleks, et süüdistada või karistada isikut tema rassi või rahvuse või usuliste või poliitiliste tõekspidamiste pärast või et nimetatud põhjustel võib isiku seisund halveneda".

¹⁰ Lõige 12 Rahvusvaheliste kuritegude seadus

Antud seaduses toodud kuritegusid ei käsitata väljaandmise seaduse või sõjakuritegudes kahtlustatavate väljaandmise seaduse kohaldamisel poliitiliste süütegudena.

III Lõpetuseks

20. sajandi viimase kümnendi jooksul sai selgeks vajadus võtta vastu 1954. aasta konventsiooni teine protokoll. Hollandi riik haaras koos UNESCOga protokollide ettevalmistamisel ohjad enda kätte. Kuna Holland tahtis eelnevalt täita kõik dokumentides ettenähtud kohustused, sai temast protokollide osapool alles 2007. aastal. Lõpetuseks võib öelda, et Hollandi riik on teinud protokollide täitmise nimel tõsiseid pingutusi. Loodame, et kriminaalvastutuse ja jurisdiktsiooni punkte ei tule meil praktikas liiga sageli rakendada.

Nout van Woudenberg on Hollandi Välisministeeriumi rahvusvahelise õiguse osakonna juriidiline nõunik. Tegeleb esmajoones rahvusvaheliste lepingute alaste läbirääkimistega ning juriidilise nõustamisega neis valdkondades, mis puudutavad kultuuriväärtuste kaitset, tavarelvastuse piiramist, mitmepoolsete keskkonnalepete tunnustamist ning narkootikumidevastast võitlust. On neil teemadel avaldanud mitmeid kirjutisi. Lisaks olnud valimiste vaatleja Balkanil ja Nõukogude Liidu endistes liiduvabariikides.

Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni (1954) teine protokoll - Hollandi riigi panus

20. sajandi viimasel kümnendil sai selgeks, et kultuuriväärtuste kaitset relvakonflikti korral käsitlev UNESCO konventsioon, selle rakendamise juhised ning esimene protokoll vajavad ajakohastamist ning täendamist. Kaks Lahesõda ning endises Jugoslaavias aset leidnud relvakonflikt olid selle otseseks põhjuseks. Peale arvukaid nõupidamisi ja läbirääkimisi võeti 1999. aasta märtsis Haagis vastu konventsiooni teine protokoll. Seda võib pidada suureks edusammuks kultuuriväärtuste kaitsmisel rahvusvahelise humanitaarõiguse raames. Ettekanne selgitab Hollandi seotust teise protokolliga ning kirjeldab nii Hollandi osalust teise protokollide vastuvõtmisel kui ka riigis astunud samme teise protokollide tõhusaks rakendamiseks. Holland on olnud algusest peale koos UNESCOga teise protokollide kehtestamise üks põhitõetajaid ning ettekande esimene osa illustreerib seda põhjalikumalt. Teises osas, mis käsitleb teise protokollide rakendamist Hollandis, keskendutakse peamiselt selle neljandale peatükile – kriminaalvastutuse ja jurisdiktsiooni osale. Kokkuvõttes on Holland teinud märkimisväärsed jõupingutusi teise protokollide rakendamiseks.

Relvajõudude ja rahvusvahelise üldsuse kohustused (seoses kultuuriväärtuste kaitsega relvakonflikti korral)

Kolonel (res.) Franz Schuller

Lubage mul alustada oma ettekannet ühe lihtsa, kuid minu meelest olulise küsimusega:
Miks me tegeleme riigikaitsega?

Muude vastuste hulgas, nagu "selleks, et kaitsta rahvast, et säilitada sotsiaalne, poliitiline ja territoriaalne terviklikkus" jne, kerkib lõpuks – kuid mitte vähemtähtsamana – üles ka kultuuriväärtuste kaitse teema. Kultuuripärand on meie ühiseid juuri iseloomustav tunnusmärk ja ajaloolise teadvuse salvestis, kuid eelkõige meie ühise sotsiaalse arengu ja identiteedi ning sellest tuleneva sotsiaalse ja poliitilise ühtsuse oluline sümbol ja märk.

Seetõttu on inimeste side kultuuriväärtustega palju tugevam kui millegi muuga siin elus. Sestap ei saa kultuuriväärtuste kaitset taandada lihtsaks probleemiks: et me kaitseme midagi, kuna see on ilus või romantiline. Haagi konventsioon kasutab sõna "olulisus"¹, jättes ruumi erinevateks tõlgendusteks.

Paljudel asjadel on tihti sügavam taust, mida esmapilgul ei näe – või mida ei olegi üldse võimalik näha. Miski võib alguses jätta ebaolulise kivihunniku mulje ning võibolla isegi mitte seda, kuid siiski on tegemist kultuuriväärtusega ja võib juhtuda, et see on lausa püha.

Sooviksin seda lähemalt selgitada, tuues näite Kosovost.

Ma teadsin ühte objekti ja sellega seotud fakte, kuid tema suurest ja sümboolsest taustast valgustas mind ühe Austria katoliku kloostri abt palju aastaid enne, kui ma selle objektiga reaalselt kokku puutusin. Abt ei teadnud kõnealuselt Kosovo kloostrist tegelikult midagi ning ka mina ei osanud toona seda infot laiemasse konteksti asetada.

Prizreni taga, kus paikneb Saksamaa brigaad koos Austria ja Šveitsi sõjaväeosadega, asub nn St. Archangeli klooster. Tänapäeval näeb see paik välja kui uuema aja arheoloogilised varemed, mõnede väiksemate ehitistega.

Kloostri rajas Serbia kuningas 14. sajandi keskel ja nii on sel loomulikult eriline tähtsus ajaloomälestisena. Lisaks on sel üks eriline väärtus, mis veel tänagi kätkeb endas seda eelpool mainitud olulist sümboolset jõudu ja mõju.

¹ Haagi konventsioon, artikkel 1 (a).

Selleks on maa, mis on Athose Pühal Mäel asuva Serbia õigeusu kloostri Hilandari valdus. Ja nagu minu katoliiklasest abt selgitas, maapind on midagi ülimalt püha iga religioosse ja eriti kloostrikogukonna jaoks ning sellest ei loobuta kunagi. See anti kogukonnale kloostri rajamise ajal kui elu allikas ning seetõttu kaitstakse seda kindlalt. Selle alalhoidmine on kogukonna jaoks oluline ja püha ülesanne ning kohustus. Käegakatsutav ese muutub seega samaaegselt ka millekski vaimseks, mil on eriline tähendus – see oli ja on ellujäämise sümbol – nagu näiteks lipp sõjas.

Mida ma sellega öelda tahan?

Kultuuriväärtuse kaitse ei lase end alati mõistuse ja ratsionaalsuse tasandile taandada. See on suuresti seotud tunnete, emotsioonide ja südamega. Ja sel moel seisame silmitsi asjadega, millega on oluliselt keerulisem planeerimisel arvestada. Seetõttu ongi tarvis suurendatud tähelepanu kogu asja suhtes.

Kuna konventsioon oma definitsiooni kohaselt räägib kultuurivaradest millel on "iga rahva kultuuripärandile suur tähtsus"², siis peame meeles pidama, et inimestel on erinevad eelistused ja et me otsustame subjektiivselt, mis on väärtuslik ja hinnaline, ning mida me ei soovi mitte mingil juhul kaotada. või mille hävimine teeks meile haiget.

Rahvusvaheline humanitaarõigus püüab osa sellest teemast reeglina kirja panna. Ma pean siinkohal silmas järgmisi konventsioone:

- Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsioon ja I protokoll, Haag, 1954.
- Relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse konventsiooni II protokoll, Haag, 1999.
- 12. augusti 1949. aasta Genfi konventsioonide 8. juuni 1977 (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta.
- 12. augusti 1949. aasta Genfi konventsioonide 8. juuni 1977 (II) lisaprotokoll mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta.

Sõjaväejuhid seisavad alati dilemma ees:

- nende ülesanne on sõjaline missioon võimalikult optimaalselt läbi viia
- ning kaotused minimaalsed hoida (eelkõige personali kaotus);

Lisaks sellele on ka kolmas samm:

- tuleb järgida rahvusvahelist humanitaarõigust (käesoleval juhul eriti kultuuriväärtuste kaitset).

Kogemus näitab, et peaesmärki, kultuuriväärtuste tõhusat kaitset, on võimalik saavutada vaid teatud tingimustel:

² Haagi konventsioon, artikkel 1 (a).

1. Sõjaväe kõigi tasandite teavitamine (ning ka teadlikkuse tõstmine) kohustusest kaitsta kultuuriväärtusi.

Peatähelepanu peab saama eetiline ja moraalne külg, mitte seadusest tulenev kohustus.

2. Ettevaatusabinõud, nagu instrueerimine ja väljaõpe rahuajal (keskne abinõu)

Kriisi ajal on liiga hilja, kuna sel hetkel on muud tegevused olulisemad!

3. Poliitiline tahe selgesõnaliselt nõuda kultuuriväärtuste kaitsmist.

1. Sõjaväe kõigi tasandite teavitamine (ning ka teadlikkuse tõstmine) kohustusest kaitsta kultuuriväärtusi.

Lubage mul siinkohal juhtida tähelepanu teatud aspektile:

Rahvusvahelised lepingud ja konventsioonid annavad osapooltele üsna vabad käed nende rakendamise ja jõustamise osas. See tähendab, et on konventsiooni osalisriikide otsustada, millised asutused ja institutsioonid rakendamise ning jõustamise eest vastutavad. Teatud riikides on tsiviilvõimekus kultuuripärandi kaitse küsimuses justiitsministeeriumi või välisministeeriumi haldusalas.

Mõned riigid on selle eesmärgi täitmiseks, ja minu arvates suhteliselt edukalt, loonud eraldiseisva ministeeriumide vahelise komisjoni või osakonna ja mõnel juhul on juhtivaks asutuseks isegi peaministri büroo. Enamikes osalisriikides – nii nagu siin riigis³ ja ka minu enda omas⁴ – on kompetentseks ja vastutavaks ametivõimuks kultuuriministeerium. Teoreetiliselt näib see mõistlik otsus, kuna kaks kultuuriväärtuste kaitse juures olulist institutsionaalset tasandit on enamasti selle asutuse allüksused, milleks on ajalooliste mälestiste kaitse ja haridussüsteemiga tegelevad ametivõimud. Käimasolev konverents näitab selgelt, et seda kohustust täidetakse nende poolt vastutustundega.

Pöördugem nüüd peamise juurde: relvajõudude kohustus kultuuriväärtuste kaitsmisel.

Eelpool mainisin osalisriikide suurt iseseisvust rahvusvaheliste lepingute rakendamisel, kuid nüüd sooviksin rõhutada erilist ja otsustavat asjaolu Haagi konventsiooni ja selle II lisaprotokollini ning 1949. a Genfi konventsioonide 1977. a I ja II lisaprotokollini juures.

Nimetatud dokumendid moodustavad kokku nimekirja meetmetest, mis tuleb kasutusele võtta sõjaliste tegevuste ajal, ning mis viitavad nii otseselt kui kaudselt⁵ (vastupidiselt levinud tavale) ÜHELE vastutavale institutsioonile – s.o sõjaväele⁶ ja relvajõududele⁷. Seetõttu saab ning peab mainitud

³ Eestis. – Toim.

⁴ Austrias. – Toim.

⁵ II protokollini artikkelid 6-15 annavad juhised sõjaväejuhtidele või komandöridele.

⁶ Haagi konventsioon, artikkel 7.

⁷ Haagi konventsioon, artikkel 25.

institutsioon nendest dokumentidest järeldama, et tal on otsene kohustus nende rahvusvaheliste lepingutega tegelda ja rakendada neid omas valdkonnas. Ja seda kahte punkti arvesse võttes:

Esiteks – relvajõudude ülesanne on oma personalile tutvustada konventsiooni põhimõtteid⁸ ja sellest järelduvalt sõduritele välja töötada käitumisjuhised ja ka meetmed konkreetsete olukordade jaoks. Selliselt, et kaitse oleks ka tegelikult tagatud.

Teiseks – ja ma ei pea seda vähem oluliseks – sõjaväge omavas demokraatlikus riigis on riigi ja selle vastutavate asutuste ülesanne vältida nii töötajate kui ametnike, käesoleval juhul sõdurite, viga saamast.

Haagi konventsioon, nagu ka sellele järgnenud Genfi konventsioonide lisaprotokollid ning eelkõige Haagi konventsiooni II protokoll⁹, jätavad suure ning minu meelest ka keerulise vastutuse sõjalväejuhile, kelle üleastumisi või rikkumisi karistatakse kriminaal- või distsiplinaarkorras.¹⁰¹¹ Seda ka rahvusvahelisel tasandil¹². Need rahvusvahelised sanktsioonid on võrreldes 1954. a konventsiooniga põhimõtteliselt uued ja seetõttu annavad reeglitele täiesti uue ning samuti suurema tähtsuse.

Lubage mul meelde tuletada: veel hiljuti oli süüdimõistmine ainult riikide jurisdiktsioon ja otsus. Nüüd on võimalik ülemaailmne süüdimõistmine.

Kokkuvõtvalt võib öelda järgmist: kõik need regulatsioonid määravad ära relvajõudude põhimõttelise osaluse, vastutuse ja kohustused, mis on ülaltoodud lõikudes rahvusvahelise üldsuse poolt selgesõnaliselt ära mainitud.

2. Ettevaatusabinõud, nagu instrueerimine ja väljaõpe rahuajal (keskne abinõu)

Pöördugem nüüd selle juurde, mida pakuvad rahvusvahelised lepingud relvajõududele tegeliku tõhususe saavutamiseks.

Meie arvates on efektiivse kultuuriväärtuste kaitse kõige olulisem element selleks ettevalmistumine rahu ajal¹³. Loomulikult ei kehti see mitte ainult sõja- ja kriisiolukordades, vaid ka katastroofide ja õnnetuste puhul.

Lisaks üldistele soovitustele näeb Haagi konventsiooni artikkel 7 sõjalist laadi abinõudena ette konkreetseid meetmeid, milleks on:

⁸ Haagi konventsioon, artikkel 25.

⁹ II protokoll, artiklid 6-16.

¹⁰ II protokoll, artiklid 16, 17.

¹¹ I Genfi protokoll, artikkel 85, lg d.

¹² II protokoll, artiklid 18, 19.

¹³ Haagi konventsiooni preambul.

Artikkel 7. Sõjalist laadi abinõud

1. Konventsiooniosalised kohustuvad juba rahu ajal lisama oma vägede määrustesse ja eeskirjadesse sätteid konventsiooni järgimise tagamise kohta ning kasvatama oma relvajõudude isikkoosseisu kõigi rahvaste kultuuri ja kultuuriväärtuste austamise vaimus.

2. Konventsiooniosalised kohustuvad juba rahu ajal looma oma relvajõududes teenistused ja ette valmistama eripersonali, kes hakkavad jälgima, et kultuuriväärtusi austataks, ja tegema koostööd tsiviilvõimudega, kelle ülesanne on kultuuriväärtusi kaitsta.

Artikkel 25. Konventsiooni levitamine

Konventsiooniosalised kohustuvad levitama oma maades nii rahu ajal kui ka relvakonfliktide korral võimalikult laialdaselt konventsiooni ja selle täitmise eeskirja teksti. Nad kohustuvad need lisama sõjalise ja võimaluse korral tsiviilõpetuse programmidesse, et konventsiooni ja selle täitmise eeskirja põhimõtted oleksid teada kogu elanikkonnale, esmajoones relvajõududele ja kultuuriväärtuste kaitsmiseks ettenähtud personalile.

Pöördun nüüd artikkel 7 lõike 2 juurde: personal.

Haagi konventsioon määratleb relvajõududes personali struktureerimise põhimõtted vaid väga üldsõnaliselt. See võib tuleneda vähesest kommunikatsioonist sõjaväelaste, diplomaatide ja poliitikute vahel, kuid teisest küljest – olles kursis mõningate riikide tundlikkusega – ei ole see sugugi ebaharilik, vaid täiesti kaalutletud lähenemine.

Rahvusliku kaitse strateegia aegadel oli see teostatav lahendus, kuna kõigil oli võimalik teha asju omal moel. Ja globaalse haardega suurriigid lihtsalt ei ratifitseerinud konventsiooni. Praegusel ajal, kui toimuvad ühised nn ennetava enesekaitse operatsioonid, on see vajakajäämine, kuna puuduvad ühised standardid. Austria kultuuriväärtuste kaitse ohvitserid mõistsid seda väga varakult ja on püüdnud omalt poolt antud probleemile juba kaua lahendust leida. Kahjuks, nagu ma juba varem mainisin, ei püüta seda teha institutsionaalsel tasemel.

Nimetatud artikli alusel lülitati kultuuriväärtuste kaitse ohvitserid 1970. aastatel minu koduriigi sõjalise organisatsiooni struktuuri. Hetkel on meid umbes 21. See tähendab, et 2 ohvitseri iga liidumaa kohta, lisaks 3-5 Kaitseministeeriumis.

Nende ülesanded on:

- erialaekspert peastaabis, s.t komandöri(de) nõuandja kultuuriväärtuste kaitse küsimustes (koostab korralduste kultuuripärandid puudutava osa);
- valmistab ette juhend- ja treeningmaterjale ning õpetab välja ja instrueerib vägesid;
- koostööohvitser, kes suhtleb tsiviilametivõimudega ja mälestiste omanikega.

“Väljaõppe ja instrueerimise” punkt on võtmetähtsusega kultuuriväärtuste edukal sõjalisel kaitsel tulevikus. Ühelt poolt tugineb sellel sisemine edukus, s.t et iga sõdur on teemaga kursis ja teab vastavaid käitumisreegleid. Teisest küljest on see lähtepunkt rahvusvaheliseks koostööks, andes eelhäälestuse ühiseks arusaamiseks ja ühisteks standarditeks.

3. Poliitiline tahe selgesõnaliselt nõuda kultuuriväärtuste kaitsmist

Olen nüüd jõudnud viimase ja kõige olulisema punktini, milles ma tahaksin mainida tulevase mudelid rahvusvaheliste operatsioonide jaoks.

Hetkel leiame regioonides, kus meie kriisireguleerimise jõud asuvad, eriti Kosovos, üsna kasutuskõlbliku struktuuri. Kuigi ma pean ütlema, et see on mudel, mis loodi paljude aastate jooksul Kosovos, ja pean meelde tuletama, et suurem osa purustustest põhjustati vahetult pärast rahvusvaheliste jõudude saabumist (Prizrenis isegi alles 2004. aastal).

Järgnevate missioonide jaoks tuleb see teema palju intensiivsemalt läbi arutada ja seda tuleb teha palju varem. Lubage mul tsiteerida Dr Sladekit, Austria kultuuripärandi kaitse ühingu endist presidenti. Mõni aeg tagasi (Bregenzi sümposiumil 2001. a) kutsus ta üles järgnevak:

Kultuuriväärtuse kaitse ohvitseride kohustuslik kaasamine rahvusvaheliste sõjaliste operatsiooni järgmistes faasides:

- planeerimine
- operatsioonialade uurimine ja kohaluuere
- liikumine operatsioonialadele
- kogu sõjalise operatsiooni vältel¹⁴

See nõuab paratamatult korralikke taustajõudusid koduriigis, mis suudaks koostöös asjakohaste institutsioonide, instituutide ja spetsialistidega kiirelt põhilist infot ette valmistada või siis seda juba eelnevalt andmebaasi kaudu kättesaadavaks teha.

Järgnevad viimaseid mõtteid on võetud 2006. a toimunud rahvusvahelise sümposiumi kokkuvõttest, mille peamiselt sõnastas lõpliku dokumendina meie austatud kolleeg kolonel Dr Pesendorfer.

Sooviksin kolonel Pesendorferit veel ühel põhjusel mainida: ta oli esimene, kes tutvustas kultuuriväärtuste kaitse kontseptsiooni Euroopa Liidu sõjalisele koosseisule. Ta rakendas seda ka praktikas esmakordselt Euroopa Liidu missiooni ajal Makedoonias ning ka hiljem, töötades juriidilise

¹⁴ Sladek, Gerhard (2002): Summary and Outlook: Micewski, Erwin R., Sladek, Gerhard: Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Viin 2002, lk 155.

peanõunikuna Bosnias ja Hertsegoviinas Sarajevos. Kuna ma tean, kui palju tööd see on nende aastate jooksul tähendanud, soovin teda selle eest südamest tänada.

Sellest ei piisa, kui me räägime sel teemal seminaridel ja teaduslikel konverentsidel. Meid hinnatakse selle järgi, mida me teeme!

Me oleme seisukohal, et avalikus vaatab kultuuriväärtuste kaitse teemale aina kasvava huviga, seda eriti seoses rahvusvaheliste ülesannetega, ning seetõttu on see muutumas poliitiliselt ja strateegiliselt oluliseks valdkonnaks. Järelikult inimesed peavad sellele tähelepanu pöörama, tahavad nad seda või mitte.

Kõik pingutused oleksid maha visatud ja kolonel Pesendorferi ettevõtmised jääksid lihtsalt ühekordseks tegevuseks, kui puudub poliitiline tahe neid praktikas rakendada sellises olulises punktis nagu lahingutegevuse reeglid.

Kui poliitilised institutsioonid, nagu ÜRO, EL ja neid toetades ka NATO, ei paku välja selget missiooni kultuuriväärtuste kaitse alal, ja praegune tegelikkus näitab seda, siis vaadatakse sellele ülesandele vähese huviga.

See ei ole tingitud sellest, et sõjavägi ei taha teemaga tegelda, vaid kuna selle kohta ei ole käsku tulnud. Ja sõdurid tegutsevad vastavalt käsule. Üle kogu maailma tegelevad juhtivad diplomaadid ja kõrged ametnikud selle teemaga konverentsidel ja istungitel, püüdes leida lahendusi, kuid tegelikult oleks lahendust suhteliselt lihtne leida.

Ma soovin lõpetada pöördumisega riigipeade ning kõrgpoliitika esindajate poole New Yorgis ja Brüsselis. Kultuuriväärtuste sõjalise kaitse edu võti on teie kätes: andke vastav käsk ja siis saab sellest asja.

Reservkolonel **Franz Schulleril** on Viini Ülikoolist magistrikraad rahvusvahelise kaubanduse ning ärijuhtimise alal ning doktorikraad majandusajaloos ja kunstiajaloos. Austria Kultuuriväärtuste Kaitse Ühingu (ASCP) tegevjuht, Austria Kaitseministeeriumi kultuuriväärtuste kaitse nõunik (kultuuriväärtuste kaitse ohvitser – *Cultural Property Protection Officer / CPPO*) ning UNESCO ja Rahvusvahelise Punase Risti Komitee kultuuriväärtuste kaitse sõjaline ekspert.

Relvajõudude ja rahvusvahelise üldsuse kohustused (seoses kultuuriväärtuste kaitsega relvakonflikti korral)

Relvajõud ja poliitilised ametiasutused seisavad tihtipeale vastamisi põhimõttelise küsimusega: miks ja millistel eesmärkidel me riigikaitsega tegeleme? Paljude vastuste seas on näiteks "inimkonna kaitsmine, sotsiaalse-, poliitilise ja territoriaalse ühtsuse säilitamine" ning samavõrd olulisena kerkib üles küsimus kultuuriväärtustest ja -pärandist kui sotsiaalse ühtsuse tunnusjoonest ning sümbolist.

Armeejuhid seisavad alati vastamisi kolmikdilemmaga:

1. Sõjalise missiooni läbiviimise kohustus.
2. Kaotuste minimeerimine (eelkõige inimressursse silmas pidades).
3. Allumine rahvusvahelise humanitaarõiguse normidele (meie seisukohast vaadatuna eriti kultuuriväärtuste kaitse osas).

Kogemused näitavad, et lõppeesmärgini – nimelt kultuuriväärtuste tõhusa kaitsmiseni – on võimalik jõuda ainult teatud eeltingimuste täitmisel. Need on järgmised:

- Kõikide sõjaväeüksuste teavitamine kultuuriväärtuste kaitsmise kohustusest ning sellekohase selgitustöö tegemine. Seejuures ei tohiks prioriteediks olla seadusest tingitud kohusetunne, vaid eetiline ja moraalne missioonitunne.
- Ennetustöö – näiteks rahuajal läbi viidud koolitused ja väljaõpped (põhiline vahend). Kriisiajal on liiga hilja, kuna siis on teised tegevused juba olulisemad!
- Poliitikud peaksid kultuuriväärtuste kaitse nõuet otsesemalt väljendama. Sõdur on harjunud käsku täitma ning üldiselt ei hakata tegema seda, mida pole kästetud. Rahvusvaheliste missioonide käigus loob rahvusvaheline kogukond küll kultuuriväärtuste kaitset käsitlevaid reegleid (näiteks Haagi konventsioon),

Ei ole paremat plaani kui plaani puudumine: probleeme ja lahendusi Babülonist 2003–2004

Kolonelleitnant Christopher Herndon

Kui ma 2003. aasta aprillis Babüloni saabusin, avanes mulle kohutav vaatepilt. Kogu kompleks oli rüüstatud ning mitmes paigas olid toimunud põlengud. Teenisin toona poliitilise nõunikuna koalitsiooni ajutises valitsuses (CPA – *Coalition Provisional Authority*) ning minu ülem Michael Gfoeller, kes oli asjaarmastaja-arheoloog ning suhtus suure austusega kultuuriväärtuste hoidmisse ning Babüloonia kultuuri, andis mulle ülesande hinnata Babülonile rüüstamiste ja põlengutega tekitatud kahju suurust, panna kokku meeskond ning tagada töötajate tasustamine.

Alguses oli mul raske uskuda, et needsamad inimesed, kes põlvnesid vanadest babüloonlastest, rüüstasid ja põletasid Nebukadnetsari muuseumi ning selle kõrvalhooned. Muuseumis sees oli kõik hävitatud. Rüüstamise käigus oli põrand kattunud klaasikildudest, väikeste savikujukeste killupurust ja kaasaegsest mööblist moodustunud robustse mosaiigiga. Ma ei suutnud mõista, miks seda tehti. Mis küll võiks õigustada õppe- ja teadustöö paiga rüvetamist?

Kuid asudes tööle ning suheldes mitmete inimestega eri eluvaldkondadest, alates hõimuvanematest ja lõpetades arheoloogidega, hakkasin mõistma seda sügavalt juurdunud põlgust, mis toimunud hävitustöö põhjuseks oli. Paljude iraaklaste jaoks ei olnud Babülon ajalooline paik, mida ülejäänud maailm imetles, vaid Saddam Husseini ego mälestusmärk. See ei meeldinud kohalikele inimestele, kuid kuni 2003. aastani ei saanud nad midagi ette võtta. Kõik lõppes siis, kui USA ja koalitsiooniväed Saddami armee minema kihutasid. Läheduses asuvas Hilla linnas toimunud lahingute ajal põgenes piirkonnast suurem osa Baath-partei ametnikest ning inimesed tulid tänavatele ja rüüstasid peaaegu kõiki valitsushooneid, sealhulgas kohtumaja, politseijaoskondi, Baath-partei peakorterit, Babüloni Ülikooli ja Babüloni.

Ma pidin rüüstamise kujutluspildid kõrvale lükkama ning peitma oma viha ja uskumatuse tunde. Inimesed lootsid minu peale, et kaoseolukord natukegi normaliseeruks; ning mõne minuti pärast sain aru, et asjad võivad minna veel hullemaks, kui ma ei keskendu eesseisvale tööle.

Alustasin mitme omavahel seotud ülesandega korraga. Tuli üles leida inimesed, kes olid enne sõda Babülonis töötanud, ning nendega vestelda, et selgitada välja, kes neist sooviks tagasi tööle tulla. Lisaks pidin saama selgust, kas oli alust kuulujuttudel, et mõned neist olid vastutavad rüüstamise korraldamise eest. Kas nad mängisid selle organiseerimisel olulist rolli või olid olnud lihtsalt osa muuseumi ja selle kõrvalhooneid hävitanud rahvamassist? Ma ei teadnud seda, kuid pidin püüdma välja selgitada. Samal ajal oli vaja põhjalikult hinnata kahjude ulatust ning korraldada ala koristamine ning parandustööd, et hoida ära veelgi suuremate kahjustuste tekkimine.

Üks minu täiendavatest tööülesannetest oli organiseerida tagantjärgi palga väljamaksmine valitsusasutuste töötajatele, kellest ma teadsin vaid mõnda nime, kuid mitte nende elukohti. Et neid inimesi leida, sõitsin mööda Hilla linna ja küsisin kohalikelt, kas nad teavad kedagi, kes on Babülonis töötanud. Mõne tunni pärast olin leidnud inimese, kes oli valmis edastama sõnumit, et minu ülesanne oli tagada kõigi töötajate tagantjärgi tasustamine. Ma olin varem teada saanud, et valitsusasutuste töötajad ei olnud saanud palka juba 2 kuud.

Niipea, kui palgad said välja makstud ning ma olin ära teeninud mõningase usalduse, tutvustasin neile muuseumi olukorda ning palusin abi selle ülesehitamisel. Ma püüdsin nende soovitude põhjal koostada plaani ning see oli minu jaoks väga hariv kogemus. Üks inimene, kellega ma selle töö käigus kohtusin ning keda kunagi ei unusta, oli Dr Miriam Omran Mousa.

Dr Miriam¹ oli vaikne ja tagasihoidlik inimene, keda oli karistatud ülemuste poolt Muististe ja Kultuuripärandi Riiklikust Ametist, kuna ta oli seadnud kahtluse alla Baath-partei rahastatud Babüloni rekonstrueerimistöde otstarbekuse. Täpsemalt oli ta öelnud, et ülesehitustööd ei võimalda jätkata arheoloogiliste väljakaevamistega ning muistised lõmastatakse uute müüride all.

Saddam'i Iraagis käsitleti selliseid kahtlusi valitseva režiimi kriitikana ning ta viidi selle eest alamale positsioonile, mis tähendas töötamist halvasti valgustatud kontoris, kus ei olnud ei kliimaseadet ega korraliku ventilatsioonisüsteemi.

Ma olin rabatud Dr Mousa intelligentsusest ja tema konkreetsest suhtlus- ja käitumislaadist. Peatselt palusin tal asuda Muististe ja Kultuuripärandi Riikliku Ameti Babüloni provintsi büroo direktori kohusetäitjaks. Minu suureks heameeleks määrati ta hiljem Iraagi valitsuse poolt sellele ametikohale alaliselt².

Mul oli õnn kohata rühma madruseid mereväe ehituspataljonist. Nad olid ilmselgelt kurnatud, kuid nähes kõiki neid kahjustusi, olid nad vabatahtlikult nõus oma vabast ajast töötama Nebukadnetsari ja Samurai muuseumi koristus- ja taastamistöodel.

Pärast mõningast lunimist ja palumist eraldas koalitsiooni ajutine valitsus 50 000 USA dollarit, et saaksin alustada renoveerimistöde lepingute sõlmimisega. Palusin mõnelt kohalikult arheoloogilt abi ehitusfirmadele töökirjelduste koostamisel. Minu sooviks oli vältida tööde käigus mistahes akadeemilisi eksimusi.

Kui koristustööd ja kahju hindamine sujusid hästi, siis oli aeg jätkata personaliküsimustega ning leida raha töötajate jätkuvaks tasustamiseks. Kohaliku tsiviilasjade üksuse abiga said kõik on palga kätte.³

¹ Iraagis on tavaline pöördumisel kasutada tiitlit koos eesnimega. Nii et Dr Mousa asemel öeldakse Dr Miriam.

² Isik, kelle asemele Dr Mousa määrati, oli segatud väljapressimiste skeemi, milles ta oli omastanud 10% kõigi Babüloni provintsi büroo töötajate palgast. Samal ajal, kui Iraagi politsei neid süüdistusi uuris, ründas ta ühte arheoloogi ning peksis teda rängalt. Pärast seda ta arreteeriti Iraagi politsei poolt ning tema kodu läbiotsimise käigus leiti tosin kliimaseadet ja muid Babülonist varastatud asju.

³ Muististe ja Kultuuripärandi Riiklik Amet ning Kultuuriministeerium näitasid üles täielikku tahtmatust abistada rüüstamise tagajärgede likvideerimisel. Mitmetele abipalvetele vastati kas vaikuse või vaenulikkusega. Ma käisin nende kontoris, et saaksin neid plaanidest informeerida ning saada neile kooskõlastust või siis vähemalt kuulda mingitki

Üks väheseid nauditavaid aspekte minu töös Babülonis oli võimalus vestelda arheoloogidega mitu korda päevas ja mõnikord ka pärast tööd. Sageli oli seda vaja selleks, et saada viimast infot koristustööde kulgemise või rekonstrueerimisplaanide kohta. Mõnikord langes mulle aga osaks eksprompt ajalootund Babüloonia ajaloost ja kultuurist ning selle mõjudest Iraagi kultuurile.

Ühe sellise vestluse käigus küsis mult arheoloog Mohammed: "Kas sooviksid näha paika, kus Aleksander Suur suri?". Ma ütlesin kohe "jah" ning ilma pikema jututa viis ta mind läbi taastatud Ištari värava ja mõnisada meetrit edasi protsessioonideallee kõrval asuva kohani, kus tema arvates olevat olnud ruum, kus Makedoonia Aleksander suri. Päike oli loojumas ning Mohammed andis mulle paar minutit seedimaks mõtet, et ma seisan nii lähedal paigale, kus suri suurim kõigist kindraleist⁴.

Töötades Nebukadnetsari muuseumi kallal, avastasime, et selle konstruktsioonid vajasisid uuendamist. Ehitusinseneride ulatusliku kontrolli käigus selgus, et katus on niivõrd halvas olukorras, et vajaks kokkulangemise vältimiseks kohest väljavahetamist. See oli ehitatud Iraagi kuningriigi perioodil ning pärast 1950. aastate algust ei olnud seda hooldatud ega parandatud. Kui saime koalitsiooni ajutiselt valitsuselt Bagdadist täiendavaid rahalisi vahendeid, siis sõlmisime uued lepingud, mille tulemusena vahetati välja katus ja elektrisüsteem ning paigaldati tulekahjuhäire- ja sprinklersüsteem. Kõiki töid tegid kohalikud töömehed aktiivses koostöös Dr Miriami ja tema alluvatega.

2003. aasta augusti lõpus valmistusin Babülonist lahkuma, kuna minu teenistusaeg oli lõppemas. Ma olin rahul, et vähem kui kuue kuuga oli nii palju ära tehtud. Nebukadnetsari muuseum oli remonditud, hoone oli saanud uue elektrisüsteemi ning oli nüüdseks palju turvalisem paik, varustatuna tuletõrjehäire- ja kustutusüsteemidega. Kõik rüüstamisega tekitatud kahju oli likvideeritud ning uus turvameeskond oli saanud koolituse. Siiski oli teha veel mitmeid töid, kuid selleks saabus Dr Miriamile ja tema personalile appi rühm Poola arheolooge.

arvamust. Ma ei saanud ühtegi vastust oma palvetele ning kui ma saabusin ette teatamata nende kontoris, öeldi mulle, et "Bagdad on meie esimene prioriteet". Pärast mitmeid luhtunud katseid kohtuda ükskõik kellega Muististe ja Kultuuripärandi Riiklikust Ametist andsin ma alla. Reisis Bagdassis selleks liiga ohtlikud, et oleks olnud väärt riskimist, kui mu küsimuste ja palvete osas näidati üles täielikku ükskõiksust. Vaid siis, kui ma vallandasin ühe töötaja, kes oli arreteeritud kolleegi ründamise pärast, ilmutas Muististe ja Kultuuripärandi Riiklik Amet huvi. Ameti juhataja Dr Donny George Youkhanna lendas Babüloni ning üks temaga kaasas olnud Inglismaalt pärit nõunikest üritas mulle loengut pidada vallandatud töötaja voorustest. Ma kuulasin neid tähelepanelikult ning siis loetlesin üles kõik need kuriteod, mida seesama vallandatud töötaja oli mulle tunnistanud: kallaletung, vargus ja väljapressimine. See muutis kogu vestluse tooni, kuna saabunud ametnikud ei olnud sellest kõigest teadlikud olnud ning neile oli vaid keegi Bagdadis öelnud, et "see olevat üks hea mees". Dr George ütles, et nad ei teadnud neist süüdistustest midagi ning tema grupp lahkus. Minu meelest on see väga paljuütlev, et ainus Muististe ja Kultuuripärandi Riikliku Ameti visiit meie juurde oli tänu sellele, et vallandatud oli kohalik ametnik, kes oli rünnanud kolleegi, varastanud varustust ning tegelenud väljapressimisega.

⁴ Raamat, mida ma kogu aeg endaga kaasas kandsin, oli ingliskeelne tõlge Ulrich Wilcken'i teosest "Aleksander Suur".

Kolonelleitnant **Christopher Herndonil** on magistrikraad rahvusvahelistes suhetes ja Columbia Ülikooli Rahvusvaheliste ja Avalike Suhete Kooli tunnistus Lähis-Ida õpingute lõpetamise kohta.

Alates 2007. aasta septembrist AFRICOMi planeerimise ja poliitikate direktoraadi tugiüksuse juht. Töötanud Tuneesias Ameerika Ühendriikide saatkonna kaitsekoostöö osakonna juhatajana. Ajavahemikul 2002–2005 USA kaitseministeeriumi regionaal- ja erioperatsioonide ning väheintensiivsete konfliktide büroo direktor. Osalenud kahel Iraagi-missioonil (märts–august 2003 ja märts–juuli 2004); Hillas koalitsiooni ajutise valitsuse poliitiline vanemnõunik, vastutades kriisisituatsioonide hindamise ning poliitiliste strateegiate kujundamise eest ning koordineerides koos koalitsiooni ajutise valitsuse vanemametnikega poliitiliste otsuste elluviimist kuues Iraagi kesk- ja lõunaregiooni provintsis (kus elab umbes pool Iraagi elanikkonnast ning kus asuvad ši-iitide olulisemad pühamud).

Hinnatud arvukate Ameerika Ühendriikide kaitseministeeriumi ja välisministeeriumi autasudega ning Pronkstähe teenetemärgi ja välisteenistuse teenete medaliga (*Meritorious Honor Award*).

Ei ole paremat plaani kui plaani puudumine: probleeme ja lahendusi Babülonist 2003–2004

Ettekanne käsitleb Hammurabi muuseumi taastamistöid, inimressursside kaitsmise vajadust ning kirjeldab püüdlusi leida tasakaalu Babüloni kompleksi taastamisnõuete ning piirkonna sõjaväebaasina kasutamise vajaduse vahel.

Sõjaline vajadus on midagi märksa enamat kui sõjaline mugavus

Patrick J Boylan

Relvakonfliktidega seonduva seadusandluse ehk rahvusvahelise humanitaarõiguse umbes kolmesajaaastase arenguloo jooksul alates 17. sajandist kuni 19. sajandi lõpuni on sõjaväelased alati tundnud muret selliste põhimõtete kaasnemise ohu pärast. Paljud sõjaväe esindajad on avaldanud arvamust, et nende rakendamine piirab õigust võidelda, seega ka võita lahingut või mõnda muud kokkupõrget ning kokkuvõttes kogu sõda. Seega on peaaegu kõik alates 19. sajandi keskpaigast väljatöötatud koodeksid ja lepingud lubanud kohaldatavat seadust või reeglit eirata erandolukorras, mida hakati nimetama "sõjaliseks vajaduseks" ja mida viimasel ajal on hakatud sageli kitsendama terminiga "tungiv sõjaline vajadus".

Väidetavalt sõjaseaduste esimene terviklik kodifikatsioon, Ameerika Ühendriikide armee Lieberi koodeks, mis kehtestati 1863. aastal Ameerika kodusõja käigus (ja mis on praegu kehtiva üldise tegevusjuhise nr 100 aluseks), käsitles sõjalise vajaduse kontseptsiooni, määratledes seda järgnevalt: *meetmed, mis on hädavajalikud sõja eesmärkide saavutamiseks ja mis on kaasaegse õiguse ja sõjatavade kohaselt seaduslikud.*¹

Pange tähele, et sellel sättel ei ole mitte üks, vaid kaks poolt. Esiteks peavad need meetmed olema võidu, sõja üldeesmärgi saavutamiseks hädavajalikud, teisisõnu ei tohi neile leiduda mingit praktilist või realistlikku alternatiivi. Teiseks peavad need meetmed aga alati jääma seaduslikeks. Võtame ühe näite väljastpoolt kultuuriväärtustega seonduvat valdkonda – vastavalt Genfi konventsioonile võib sõjakomandör lahinguväljal pidada mingit tegutsemisviisi küll vajalikuks, kuna tal on näiteks suur puudus inimjõust või muudest sõjalistest ressurssidest ning seega vastab teguviis sätte esimese poole nõuetele, sätte teise poole kohaselt ei ole aga kunagi seaduslik tappa sõjavange seetõttu, et neid ei ole võimalik piisavalt hästi valvata, või jätta haavatud vaenlase sõduritele andmata parimat võimalikku abi.

Need sõjalise vajaduse põhimõtteid võeti üle Brüsseli (1874) ja Oxfordi (1880) koodeksites (mida ei ratifitseeritud kunagi) ning hiljem esimestes täielikult heakskiidetud rahvusvahelistes kokkulepetes – Haagi konventsioonides maismaa sõjaseaduste ja -tavade tunnustamisest (1899 ja 1907). Tänapäeval loetakse neid rahvusvaheliseks tavaõiguseks ja need on siduvad kõigile osapooltele sellest hoolimata, kas antud riik on nimetatud meetmed otseselt ratifitseerinud või mitte. Need panid paika ka selged reeglid, mis nõuavad kultuuriväärtuste austamist ja kaitsmist relvakonflikti ajal. 2005. aastal viis Rahvusvaheline Punase Risti Komitee lõpule ja avaldas mahuka ülevaate kõigist sõjalise

¹ Lieberi koodeks, artikkel 14.

tegevuse aspektidest, mida tuleb tänapäeval pidada kõigile osapooltele siduvaks rahvusvaheliseks tavaõiguseks, ning kus on ära toodud 167 sellist reeglit, mida tuleb kohaldada ja mille rikkumist loetakse sõjakuriteoks, hoolimata mingite kokkulepete otsesest ratifitseerimisest või kohustusest.²

Siiski ei suutnud Haagi 1907. a konventsioon kultuuriväärtuste (ja üldisemalt sõjalisel eesmärgil mittekasutatava eraomandi) kaitsmiseks takistada ülioluliste religioosete ja muude kultuuriväärtuste massilist hävitamist Esimese maailmasõja ajal. Seda peeti parimal juhul mõiste "sõjaline vajadus" lubamatult laiaulatusliku tõlgendamise tagajärjeks peaaegu kõigi võitlevate komandode ja üksuste poolt ning halvemal juhul sõjaseaduste pea-aegu täielikuks eiramiseks.

Näiteks Läänerinde tuntuimatel lahinguväljadel – valdavalt tasastel maa-aladel, iseäranis nendel kurikuulsatel Flandria väljadel Põhja-Prantsusmaal ja Belgia loodeosas – võis isegi mõnemeetrilist maapinna tõusu pidada mäeks, mille vallutamine ja enda käes hoidmine andis sõjalisi eeliseid nii vaenlase jälgimise kui ka võitlemise osas. Sellistel territooriumidel oli vähe kõrgeid hooneid, peamiselt ajaloolised kirikud, katedraalid ja kloostrid ning kesk- ja renessansiaegsete raekodade tornid. Selliste ajalooliste tornide ja hoonete potentsiaali vaatluspostidena ja snaperite peidupaikadena peeti sageli piisavaks sõjaliseks vajaduseks, et õigustada nende pommitamist, ning neid rünnati tihti ennetavalt, isegi kui puudusid igasugused tõendid nende kasutamisest vaenlase poolt.

Vaatamata suurele poleemikale kahe sõja vahel, rikuti reegleid pea kõigil Teise maailmasõja tandritel. Iseäranis tuntud juhtum, mille kohta on aastate jooksul kogunenud hulgaliselt materjali ja informatsiooni, on Itaalias asuva Monte Cassino kloostri hävitamine liitlasvägede poolt. Sellel juhtumil tasub pikemalt peatuda.

Kindral Dwight D. Eisenhower (hilisem Ameerika Ühendriikide 34. president), kes oli määratud liitlasvägede ülemjuhatajaks Euroopas, avaldas oma 29. detsembri 1943 korralduses seoses Itaalia maismaal toimunud sõjaretkega "sõjalise vajaduse" kohta järgmist arvamust:

Täna võitleme me riigis, mis on andnud suure panuse meie kultuuripärandisse. See on riik, mille arvukad mälestised aitavad oma loomisega kaasa meie tsivilisatsiooni arengule ja annavad nüüd oma kõrges eas sellest arengust tunnistust. Kui me peame valima, kas hävitada kuulus hoone või ohverdada oma mehi, siis meie meeste elu maksab mõõtnatult rohkem kui need hooned. Aga see valik ei ole alati nii mustvalge. Paljudel juhtudel on võimalik mälestisi säästa ilma lahingutegevust kahjustamata. Miski ei saa sõjalise vajaduse vastu. See on üldtunnustatud põhimõte. Sageli aga kasutatakse terminit "sõjaline vajadus" seal, kus oleks kohasem rääkida sõjalisest või isegi isiklikust mugavusest. Ma ei taha, et see mõiste oleks kattevarjuks hooletusele või ükskõiksusele.³

² JEAN-MARIE HENCKAERTS JA LOUISE DOSWALD-BECK, *Customary International Humanitarian Law*, 2 volumes, Volume I. Rules, Volume II. Practice (2 Parts), Cambridge University Press, 2005; see sisaldab kõigi määratletud reeglite laiaulatusliku ülevaadet koos detailse kokkuvõttega, mille on koostanud Jean-Marie Henckaerts: *Study on customary international humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict. International Review of the Red Cross*, kd 87, nr. 857, 2005 märts, lk. 175 – 212.

³ Tsitaat *Report of American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas* (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946), lk. 48.

Üks hiljaaegu Ameerika Ühendriikide Sõjaväeakadeemias kirjutatud väitekirj võtab USA tõlgenduse Teisest maailmasõjast ja Lieberi koodeksi väljatöötamise põhimõtteid kokku järgnevalt⁴:

USA armee lahingutegevuse osakonna poolt 1940. aastal välja antud käsiraamatus – "Maismaasõja reeglid" – määratletakse sõjalist vajadust järgmiselt:

tingimusel, et järgitakse humaansuse ja rüütellikkuse põhimõtteid, on sõdival poolel õigus kasutada mis tahes hulgal ja mis tahes liiki jõudu selleks, et sundida vaenlast vähima aja- ja rahakulu ning vähimate inimkaotustega täielikult alistuma.

Humaansuse ja rüütellikkuse põhimõtteid on täpsemalt määratletud käsiraamatus 27-10:

Humaansus keelab kasutada "igasugust vägivalda, mis ei ole sõjalise eesmärgi saavutamiseks tegelikult vajalik". Rüütellikkus keelab kasutada "ebaausaid meetodeid, võitlusvahendeid või käitumist".

See dokument toob välja kolm juhtu, mil sõjalise vajaduse rakendamine on õigustatud. Esiteks, rünnak, mis on suunatud vaenlase jõudude nõrgestamisele, ei tohi põhjustada tsiviilisikutele kannatusi ega kahjustada tsiviilobjekte sellisel määral, mis ületab lahingutegevuse käigus saavutatud konkreetse ja otsese oodatava sõjalise kasu. Teiseks, rünnak peab olema suunatud vaenlase sõjalisele hävitamisele. Ja kolmandaks, nagu juba eespool rõhutatud, sõjalise vajaduse printsiibi rakendamine ei saa õigustada rahvusvahelise humanitaarõiguse reeglite rikkumist.

Monte Cassino pommitamise väidetava sõjalise vajadusega on otseselt seotud see, et vägede piirkondlik ülemjuhataja, kes oli teadlik suhetest neutraalse Püha Tooliga (ja kahtlemata ka Ameerika katoliiklaste suure kogukonnaga), andis Itaalia sõjakäigu alguses 1943. aastal välja korralduse, milles seisis:

Kui sõjaline vajadus seda võimaldab, austame kiriku ja teiste religioosete institutsioonide seisukohta ja teeme kõik endast oleneva, et säilitada kohalikke arhiive, ajaloolisi ja klassikalisi mälestisi ning kunstiobjekte.

Vaatamata sellele lubadusele ja Dwight D. Eisenhoweri, uue ülemjuhataja poolt 29. detsembril 1943 välja antud üleeuroopalisele korraldusele toimus vaevalt kuus nädalat hiljem, 15. veebruaril 1944 üks suurimaid üksikobjekti vastu suunatud pommitamisi, mille õigustuseks toodi "sõjaline vajadus". Rünnak toimus Rooma ja Napoli vahel asuva kuulsa Monte Cassino benediktiini kloostri vastu, mille oli asutanud Püha Benedictus ise aastal 529 pKr.

Tegelikult oli kogu rünnak fundamentaalselt valesti kavandatud ning suures osas lootusetult ekslike luureandmete ja sõjalise vajaduse kui rahvusvahelise õiguse raames tehtava erandi väärtõlgenduse

⁴ MAJ. JOHN G CLEMENT, 2002. *The Necessity for the Destruction of the Abbey of Monte Cassino*. (Thesis for Master of Military History degree, Ft. Leavenworth, Kansas). (Sõjaajaloo magistritöö, Ft. Leavenworth, Kansas. Saksa ohvitseri kohta, kes võitles Monte Cassinos, vt RUDOLF BOHMLER, 1964. *Monte Cassino: A German View*. (London: Cassell).

tagajärg. Veelgi enam, otsuse näis olevat teinud vaid lahingukomandör ilma ülemjuhataja volitusega, rääkimata poliitilisest toetusest, iseäranis nende kokkulepete valguses, mis olid saavutatud liitlaste, eriti Ameerika poole ja Püha Tooli kui religioosse autoriteedi ja suveräänse riigi vahel. Monte Cassino klooster ei olnud mitte üksnes silmapaistev kultuuriväärtus, vaid lisaks pakkus see rünnaku alguses peavarju 2500 tsiviilisikust põgenikule, olles kaitsealune objekt juba ainuüksi sel põhjusel, isegi arvestamata kloostri kultuurilist väärtust.

Nii Vatikan kui ka Monte Cassino kloostriülem, kes viibis ka ise kloostris, olid kinnitanud, et selle territooriumil ei ole ega ole ka olnud Saksa vägesid. (Kloostriülem teatas, et vaid kolmel Saksa sõjaväepolitseinikul oli lubatud teha lühike külaskäik kloostrisse, et veenduda Monte Cassino neutraliteedist kinnipidamises. Ta kandis ette, et sakslased austavad ka ise Monte Cassino neutraliteeti ja hoiavad kõik oma väed vähemalt 200 m kaugusel kloostrist.) Kogu see teave edastati liitlasvägedele.

Viimastel aastatel on selgunud, et see ei olnud esimene ega kahjuks ka viimane kord, kui lootusetult ekslikud luureandmed on toonud endaga kaasa suure sõjalise katastroofi. Vaatamata kiriku sõnaseletajatele kinnitustele, et Monte Cassinos ei viibi ühtegi sõjaväelast, ei uskunud kohalik lahingukomandör seda enda väitel ja andis käskluse alustada massilisi pommitamisi, mille tulemusena heitis 239 lennukit kaheksa rünnaku jooksul kaitsetule Monte Cassino kloostri 453 tonni plahvatusotlikku lõhkeainet.

Paljude aastate jooksul spekuleriti luureandmete ekslikkuse põhjuse üle, kuid fakte oli teada vähe kui üldse. Kuigi minu saksa keele oskus on väga napp, saan isegi mina aru, mis toimus, kuigi see tundub peaaegu seletamatuna. Mitmeid aastaid hiljem raporteeris kapten David Hunt, kes oli Briti feldmarssal Alexanderi, liitlaste Itaalias asuvate vägede ülemjuhataja saateohvitser, et kohe pärast pommitamist edastati talle Saksa sõjaväe salajane teade, mida tõlgendati toimunud rünnaku õigustusena sõjalise vajaduse tõttu. Katket: "Ist der Abt noch im Kloster?", mis tegelikult tähendas küsimust, kas abt viibib kloostris, ja selle vastust "Ja" (jah), mõisteti valesti. Sõna "der Abt" kasutati selle tavatähenduses "abt" (nagu oli ilmne ülejäänud katke konteksti põhjal, kuigi luure seda nähtavasti ignoreeris).

Sõna "Abt" tõlgendati kui "Abt." – punktiga lõpus ja seega sõna "Abteilung" (pataljon) lühendina. Nii saksa kui ka austria sõjaväelastest kolleegid, kes tunnevad armeeseadustikku, on mulle kinnitanud, et Saksa sõjaterminoloogias tähendas sõna "Abteilung" sõjalist üksust või allüksust, mida antud kontekstis oleks saanud pidada äärmisel juhul paarisajameheliseks salgaks. Edasise ebahariliku väärititõlgendamise käigus sai sellest väidetavast sõdurite salgast terve diviis. (Tuleb välja, et inglise keeles on "division" sõna "Abteilung" üks võimalikke vasteid, aga seda vaid botaanika mõistena ja ainuüksi taimedega seoses). Seega ei tõlgendatud pealtkuuldud jaatavat vastust mitte kinnitusena, et Monte Cassino abt on veel kloostris, vaid et kloostris on terve saksa vägede diviis – vähemalt 10 000 ja vahest isegi 20 000 täies relvastuses sõdurit, kahtlemata koos kogu varustusega jne!

Arvestades kloostri suurust, oleks pidanud kohe olema selge, et katke tõlge ja tõlgendus olid ilmselgelt

absurdsed. Ent kaugel sellest ning tõestades, et liiga sageli näevad vaatlejad seda, mida nad arvavad (või loodavad) end nägevat, oli üks ameerika vaatleja kindel, et umbes 70 tsiviilisikust pagulast, keda nähti kloostri pommitamise ajal põgenevat, olid tegelikult relvastatud Saksa sõdurid. Lisaks oli "ärapäasenud Saksa sõdurite" arv mõni tund hiljem Washingtonis toimunud pressikonverentsi ajaks kruvitud rünnaku pärast puhkeva pahameeletormi valguses 70lt enam kui 200ni.

Kuigi rünnaku seaduslikkust õigustati sõjalise vajadusega, on selge, et puudus tungiv vajadus rünnata just selles kohas, mis oli igal juhul äärmiselt raskesti ligipääsetav, ja just sellel ajal. (Kuigi pärast seda juhtumit õigustasid lahingukomandörid rünnakut just kloostri vallutamusega: isegi kui sakslased ei oleks kloostrit sel ajal kasutanud, nõudis sõjaline vajadus, nagu ka paljude Esimese maailmasõja käigus purustatud katedraalide, kirikute ja raekodade puhul, et sakslastelt võetaks võimalus kasutada Monte Cassino kloostrit edaspidi, kui neil oleks tekkinud soov seda teha).

Pärast seda sündmust selgus, et vähemalt kolm kohapeal viibinud Ameerika kindralit olid avaldanud arvamust, et nad ei näinud Monte Cassino pommitamisel mingit sõjalist eesmärki ja et igal juhul ei olnud läheduses piisavalt liitlasvägesid mingi sõjalise edu saavutamiseks. Sellest hoolimata rünnak toimus ja selle tulemuseks olid kohutavad tagajärjed, mida me tänapäeval kõik väga hästi täna teame. Kuna suureks maalahinguks puudusid piirkonnas piisavad väeüksused, siis ei oleks Monte Cassino ründamine saanud anda sellist reaalist sõjalist eelist, mis oleks võinud õigustada apelleerimist tungivale sõjalisele vajadusele. Olemasolevate liitlasvägede hulk lähipiirkonnas, mille moodustasid peamiselt üsna kogenematud äsja Uus-Meremaalt saabunud üksused, ei olnud kaugeltki piisav ei arvuliselt, spetsiifikalt ega ka varustuselt, et jätkata pommitamist rünnakuga ja Monte Cassino hõivamisega ning tegelikult viidi edukas maalahing läbi alles peaaegu kolm kuud hiljem.

See, mis juhtus 1944. aasta veebruaris Monte Cassinos, ei täida sõjalise vajaduse õigustuse nõudeid kindlasti isegi mitte ligilähedaselt, kui seada sellele vastukaaluks 1907. aasta Haagi sõjaõiguse ja -tavade jäme rikkumine kultuuriväärtuste ja tsiviilisikutest pagulaste kaitse osas. Tõepoolest, Briti komandör kindral (hilisem feldmarssal krahv) Alexander ei apelleerinud pärast seda sündmust kunagi "sõjalisele vajadusele". Selle asemel põhjendas ta Monte Cassino ründamist oma 1962. aastal avaldatud memuaarides "psühholoogilise vajadusega" oma vägede moraali tõstmiseks, öeldes:

Iga hea väejuht peab arvestama oma sõdurite moraali ja tunnetega ning ühtlasi peavad sõdurid teadma, et kogu nende saatus on mehe käes, keda nad võivad täielikult usaldada.

Selline lähenemisviis ei olnud aga ka sellal mingil viisil põhjendatav rahvusvahelise õigusega, nagu ka "poliitilist vajadust" tõsta poliitilist populaarsust või tsiviilisikute moraali ei saa kasutada näiteks kättemaksu või tsiviilisikute kollektiivse karistamise õigustamiseks. 1954. aastal võeti vastu Haagi konventsioon kultuuriväärtuste kaitse kohta relvakonflikti ajal, mis muuhulgas tunnustas Haagi 1907. aasta "sõjalise vajaduse" eriolukorra põhimõtet. Nagu ma märkisin oma 1993. aastal UNESCOle esitatud ülevaates Haagi konventsiooni kohta, mida sageli nimetatakse Boylani raportiks, leidub hu-

manitaarõiguse vallas vähe teemasid, mis on tekitanud rohkem juriidilist, sõjaalast ja laiemat vastukaja ning mõttevahetust kui "sõjalise vajaduse" erand. Näiteks oma ulatuslikus ülevaates Nürnbergi sõjakuritegudest rõhutab V. W. O'Brien:

*1899. ja 1907. aasta Haagi konventsioonid, neli 1949. aasta Genfi konventsiooni ning nende arvukad eelkäijad ja Nürnbergi põhimõtted lükkavad selgelt tagasi hoiaku, et "sõjalisele vajadusele", nagu seda määratlevad vastutavad väejuhid ja valitsusametnikud, puuduvad igasugused juriidilised piirangud.*⁵

O'Brien pöörab erilist tähelepanu mõnele sõjalise vajaduse õigust piiravatele keeldudele ja eranditele, nagu Haagi 1907. aastal keelud "mittesõjaliste" objektide ründamise kohta ning Londoni [sõjakuritegude] harta ja Nürnbergi tribunali otsused, mille järgi hõlmavad sõjakuriteod ka "linnade ja külade hoolimatut hävitamist, mida ei saa õigustada sõjalise vajadusega".⁶ McDouglas ja Feliciano on koostanud ulatusliku uurimuse igasuguse rahvusvahelise vägivalda juriidilistest piirangutest ning Kalshoven on sarnasel viisil uurinud surveabinõude üldist keelustamist.

Nagu ma ka ise kirjutasin oma 1993. aasta raportis, on siinkohal olemas märkimisväärne oht sattuda arutluskäigus suletud ringi: keelatud tegevused muutuvad lubatuks lihtsalt sellepärast, et väejuht peab neid vajalikeks, niisiis on igasugune teguviis aktsepteeritav, kui komandör kuulutab selle sõjaliseks vajaduseks. Seda küsimust käsitleb põhjalikult ja detailselt G. J. Adler oma uurimistöös sõjaliste sihtmärkide valiku juriidiliste kaalutluste kohta. Oma ettekande põhiosas väidab ta:

Kuigi sõjaline vajadus oli üheks peamiseks Haagi konventsioonide teemaks (s.t 1899. ja 1907. aasta konventsioonides, mitte 1954. aasta konventsioonis kultuuriväärtuste kohta, ja iseäranis 1907. aasta konventsiooni lisas), piirati seda vaid seatud eesmärgi saavutamiseks vajaliku jõu kasutamisega. Sõdivate poolte õigused võtta tarvitusele meetmeid vaenlase kahjustamiseks ei ole piiramatud.⁷

Vaatamata sellele juurdunud põhimõttele kasutatakse mõningates ringkondades endiselt märksa avaramaid tõlgitsusi. Ma mäletan hästi seda šokki, mis tabas enamikku osalejatest ühel 1990. aastatel toimunud tähtsal rahvusvahelisel konverentsil, kui ühe riigi delegatsiooni sissejuhatavas ettekandes väideti, et sõjalise vajaduse doktriini tõttu ei saa väejuhtide otsustele ja tegudele sõjaliste operatsioonide käigus seada mingeid piiranguid ega kitsendusi. Vastuseks küsimustele kinnitas delegatsiooni juht, et antud riik kaitses oma vägede tegevust, kui need kasutasid regulaarselt surmavaid rünnakuid tsiviilisikute vastu ja murdsid välisuudiste kaamerate ees kivide viskamiselt tabatud – või selles kahtlustatavate – väikeste laste käeluid.

⁵ O'BRIEN, W.V., 1972. The Nuremberg Principles. lk 193 - 247 R.A. FALK, (toimetaja), 1968 - 1972, The Vietnam War and International (3 kd) (Princeton, N.J.: Princeton University Press): Kd. 3, 1972, lk 218; KALSHOVEN, F., 1987. Constraints on the Waging of War (Geneva: International Committee of the Red Cross), MC DOUGAL, M.S., & FELICIANO, F.P., 1967. Law and the Minimum World Public Order: The Legal Regulation of International Coercion (New Haven, Conn.: Yale University Press), ja KALSHOVEN, F., 1971. Belligerent Reprisals (Leiden), ja KALSHOVEN, F., 1990. Belligerent reprisals revisited. Netherlands Yearbook of International Law (1990) lk. 43 - 80.

⁶ O'BRIEN, 1972, lk. 220 - 221 (vt märkus 5).

⁷ ADLER, G.J., 1972. Targets in War: Legal Considerations. Lk 281-326, Falk 1968-1972 (vt märkus 5), 3. köide, lk 295.

On oluline mõista, et kõik rahvusvahelise humanitaarõiguse asjassepuutuvad sätted ei kehti mitte üksnes lahinguväljal, vaid ka selle kohta, mis leiab aset vaenlase territooriumi hõivamise ajal, kas siis lühiajaliselt sõjalise okupatsiooni käigus või pikemaajaliselt pärast aktiivse vaenutegevuse lõppemist – mis võib kesta aastaid või isegi aastakümneid, nagu on teada mitmetest viimase sajandi või veelgi varasematest juhtumitest.

Kuna käesoleval konverentsil tuleb palju juttu hiljutistest sündmustest Iraagis, siis ma kommenteeriksin vaid ühte selle murettekitavat aspekti – suure sõjaväelise baasi rajamist Ameerika vägede ja ettevõtjate poolt 2003. aastal Babüloni arheoloogilisele alale. Esimese lahesõja eel tellis Ameerika Ühendriikide tollane kaitseminister, nüüdne asepresident Dick Cheney põhjaliku ülevaate kõigist Iraagi tähtsamatest arheoloogilistest paikadest ja mälestistest. Selgitati välja ja määratleti mitusada paika, mida tuli kaitsta pommitamise ja maalahingute eest, nende hulgas loomulikult ka Babülon. Esimeses lahesõjas austati seda ettekirjutust suurel määral. Selle teabe olemasolu ja Ameerika Ühendriikide juba 2003. aastal paikapandud sõjapoliitika taustal tundub lihtsalt arusaamatu, kuidas sai võimalikuks selline käitumine Babülonis – ja seda pärast vaenutegevuse lõppu. Kuidas oli seda võimalik pidada "tungivaks sõjaliseks vajaduseks"?

Tuleme tagasi Adleri juurde. Arutades "sõjalise vajaduse" erandit 1954. aasta Haagi konventsiooni raames, jätkab ta:

Kultuuriväärtus on puutumatu, v.a juhul, kui sõjaline vajadus tühistab selle puutumatus. Vajadus seondub mälestise tegeliku kasutamisega, rünnaku füüsiliste või taktikaliste tingimustega ning korralduse võimaluste ja piirangutega... kõrvalekalle, mida saab vältida sõjaliselt vajalike sihtmärkide valiku ja mittemilitaarsete objektide minimaalse juhusliku kahjustamise tasakaalustamise teel⁸.

Rahvusvahelise humanitaarõiguse, mis on ülimuslik mis tahes lepinguliste kohustuste suhtes, võtavad kokku Jean-Marie Henckaerts ja Louise Doswald-Beck oma hiljuti avaldatud "Punase Risti rahvusvahelise humanitaarõiguse" kultuuriväärtustega seonduvates reeglites:

Reegel nr 38. Iga konflikti pool peab austama kultuuriväärtusi:

A. Eriti peab hoolitsema selle eest, et vältida religiooni, kunsti, teaduse, hariduse ja heategevusega seotud objektide ja ajalooliste mälestiste hävitamist sõjaliste operatsioonide käigus, kui nende näol ei ole tegemist sõjaliste sihtmärkidega.

B. Rünnaku objektiks ei tohi olla ühegi rahvuse oluline kultuuriväärtus, kui seda ei nõua tungiv sõjaline vajadus.

Reegel nr 39. Keelatud on kasutada kõigi rahvaste jaoks olulist kultuuriväärtust eesmärkidel, mille käigus seda võidakse purustada või hävitada, v.a juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus.

⁸ Adler, 1972, (vt märkus 7), lk. 308.

1977. aastal vastu võetud Genfi konventsioonide lisaprotokollid kaasajastasid Genfi režiimi märgatavalt seoses mitmete kuritarvitustega, millest mitmetele oli leitud õigustus või vähemalt vabandus selle näol, mida nüüd nimetatakse tavaliselt tungivaks sõjaliseks vajaduseks, mitte lihtsalt sõjaliseks vajaduseks. Ma pidasin ka ise silmas viimaseid Genfi põhimõtteid, valmistades ette ja kirjutades oma 1993. aasta ülevaadet Haagi konventsioonist, milles ma nõudsin sõjalisele vajadusele apelleerimise õiguse olulist piiramist. Sõjalise vajaduse erand ja – vahest enamgi – viisid, kuidas seda oli algse Haagi konventsiooni kehtimise 40 aasta jooksul tõlgendatud ja rakendatud, oli üks peamisi teemasid, mis kerkis üles paljude kuude ja aastate vältel kestnud aruteludes ja läbirääkimistes, mis viisid 1999. aastal 1954. a Haagi konventsiooni teise protokolliga vastuvõtmiseni.

1999. aastal vastu võetud teise protokolliga lõplik tekst sisaldas mitmeid olulisi täpsustusi alates sõjalise objekti mõiste täpsustamisest Artiklis 1(f):

"sõjaline objekt" tähendab objekti, mis annab oma laadi, asukoha, eesmärgi või kasutuse tõttu annab olulise panuse sõjategevusse ja mille täielik või osaline purustamine, vallutamine või neutraliseerimine sel ajahetkel valitsevatel asjaoludel annab selge sõjalise eelise;

Artiklis 6 – Kultuuriväärtuste austamine – toodi veel täpsustusi ja selgitusi:

Eesmärgiga tagada konventsiooni artikli 4 kohaselt kultuuriväärtuste austamine:

a) konventsiooni artikli 4 lõike 2 kohaselt on tungiva sõjalise vajaduse korral lubatud vaenutegevus kultuuriväärtuse vastu, kui:

- *kultuuriväärtus on oma otstarbalt muudetud sõjaliseks objektiks; ja*
- *samaväärse sõjalise edu saavutamiseks ei ole muud võimalust peale vaenutegevuse*

kultuuriväärtuse vastu;

b) konventsiooni artikli 4 lõike 2 kohaselt on tungiva sõjalise vajaduse korral lubatud panna kultuuriväärtus kahjustamise või hävitamise ohtu, kui samaväärse sõjalise edu saavutamiseks ei leidu muud võimalust ega meetodit peale kultuuriväärtuse sellise kasutamise;

c) otsuse tugineda tungivale sõjalisele vajadusele võib vastu võtta ainult ohvitser, kes juhib suuruselt vähemalt pataljonile vastavat väeosa, või kui olukord teisiti ei võimalda, siis ka pataljonist väiksemat väeosa;

d) kui punkti (a) kohaselt on langetatud otsus rünnata, hoiatatakse sellest võimaluse korral alati selgelt ette.

Teises protokollis tuuakse sisse uus kategooria, kultuuriväärtuste tõhustatud kaitse, mille kehtestas protokolliga määratud valitsustevaheline komitee. Selline kultuuriväärtus ei tohi olla rünnaku objektiks, samuti ei tohi seda objekti ega selle vahetut ümbrust kasutada sõjalise tegevuse toetamiseks, olgu siis tegu rünnaku- või kaitsetegevusega. Tõhustatud kaitse võib tühistada vaid väga erandlikel juhtudel ja käsu selliseks rünnakuks võib anda vaid kõrgeim väejuht. Enne rünnakut tuleb anda hoiatus, et rikkumises süüdi olevatele vastase vägedele jääks piisavalt aega olukorra heastamiseks.

Teine protokoll tugevdab suuresti ka Haagi konventsiooni põhimõtteid, võttes vastu uusi olulisi sätteid seoses kriminaalvastutuse, kohtualluvuse, süüdistuse esitamise ja võimaliku väljaandmisega protokollri ränga rikkumise korral, mis puudutab nii tõhustatud kaitse all olevaid kui ka kõiki teisi kultuuriväärtusi. Lisaks kehtivad juba 105 riiki koondava uue Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi alusel suhteliselt sarnased sätted süüdistuse esitamise kohta kultuuriväärtuste vastu suunatud põhjendamata rünnakute ning nende hävitamise eest. Oleme juba näinud edukaid süüdimõistvaid otsuseid endises Jugoslaavias toime pandud "kultuuri vastu suunatud sõjakuritegude" eest, mida on langetanud ajutine Rahvusvaheline Kriminaalkohus, näiteks kaks süüdimõistmist ja kohtuotsust iseäranis jultunud pommitamise eest, mis leidis 1991. aastal aset Horvaatias, maailma kultuuripärandi nimekirja kuuluvas linnas Dubrovnikus.

Seetõttu võib loota, et järgnevatel aastatel võidakse sõjaväelasi võtta vastutusele mis tahes selliste tulevikus toimepandavate tegude eest, nagu seda olid Reimsi katedraali või Leningradi lähistel asuva Peterhofi palee või Monte Cassino kloostri hävitamine Teise maailmasõja ajal, mille puhul paluti väejuhtidel nii riigi- kui ka rahvusvahelises kohtus põhjendada oma tegevust ja oma tõlgendust tungiva sõjalise vajaduse mõistest seoses juhtumiga.

Lõpetuseks tuleb tunnistada, et meil on veel pikk maa käia selleni, et teadvustada 1999. aastal vastu võetud Haagi konventsiooni teises protokollis leiduvaid olulisi piiranguid tungiva sõjalise vajaduse erandi õigustusele. Teave ja vastav koolitus peab jõudma kõigi sõjaväeliste tasandite ja tegevusteni (ja ka siis on tõsiseks probleemiks konventsiooni ja selle protokollide kohaldamine, kui mitterahvusvahelistes konfliktides kasutatakse irregulaarvägesid).

Eelpool mainisin, et enam kui 64 aastat tagasi hoiatas kindral Eisenhower liitlasvägesid, et on suur vahe tegeliku ja vältimatu sõjalise vajaduse ning "sõjaliseks mugavuse, hooletuse ja ükskõiksuse" vahel. Paraku oleme veel kaugel selle erinevuse täielikust mõistmisest ja kohaldamisest. Siiski sõandan teise protokollri vastuvõtmise julgustandva sammu valguses loota, et ajapikku väheneb tunduvalt sõjalise vajaduse erandi ränk kuritarvitamine, seda ka tänu uutele ja loodetavasti tõhusatele karistustele individuaalse vastutuse tasandil, mida saab tulevikus rakendada rikkumiste karistamiseks ning – mis sama tähtis või isegi veel tähtsam – teistele hoiatuseks.

Professor **Patrick J. Boylan** on Londoni Linna Ülikooli (*London City University*) kultuuripärandi poliitika ja kultuurikorralduse emeriitprofessor. Rahvusvahelise Muuseumide Nõukogu (ICOM – *International Council of Museums*) endine asepresident. Teinud uurimustöid ning nõustanud kultuuripärandi eri aspektide ning üldisema kultuuripoliitika ja -praktika osas nii UNESCOt kui ka mitmete riikide valitsusi, samuti rahvusvahelisi ja rahvuslikke organisatsioone.

1993. aastal UNESCOle ja Hollandi valitsusele esitatud nn "Boylani aruanne" tähistas konsultatsioonide ja läbirääkimiste algust, mis viis lõpuks Haagi konventsiooni teise protokolliga vastuvõtmiseni 1999. aastal.

Sõjaline vajadus on midagi märksa enam kui sõjaline mugavus

Kuigi oluliste kultuuriväärtuste kaitse printsiibiga relvakonflikti korral on selgesõnaliselt tegeldud juba alates 1899. ja 1907. aastate Haagi konventsioonidest ning kaudsemalt veelgi kauem, oleme 20. sajandi relvakonfliktides kaotanud siiski märkimisväärsel hulgal olulist kultuurivara. Paljudel juhtudel on see vähemalt osaliselt olnud tingitud sellest, et otsesest sõjategevust juhtivad armeekomandörid põhjendavad oma rünnakuid säärasele objektidele "sõjalise vajadusega". Näiteks väidetakse, et asulat kaitsvad väed võiksid kõrget kirikutorni kasutada sõjalisel otstarbel – luureks või snaiprite paigutamiseks. Ent kas sääraseid juhud on tõepoolest tingitud "vajadusest", või tegutsetakse lihtsalt "sõjalise mugavuse" seisukohast? Haagi konventsiooni 1999. aasta teine protokoll üritab sõjalist vajadust kui erandjuhtu piirata; samas on selle probleemiga tegelemises tehtud olulisi edusamme ka Rahvusvahelise Punase Risti Komitee hiljutises uuringus rahvusvahelise humanitaarõiguse kohta. Käesolev ettekanne käsitleb mõlemat lähenemist.

Rahvusvaheliste ja riigisiseste relvakonfliktide mõju kultuuriväärtustele ning rahutagamisoperatsioonidele

Kolonel Michael Pesendorfer

Sõjad, konfrontatsioonid ja konfliktid kahe või enama vastaspoole vahel on alati kujutanud endast tõsist ohtu nende riikide territooriumil asuvatele kultuuriväärtustele. Kahjuks osutub see oht väga sageli reaalsuseks, hävitades märkimisväärsel hulgal kultuuriväärtusi (nii vallas- kui kinnismälestisi), nagu näiteks mälestusmärgid, religioossed paigad, muuseumid, raamatukogud jms, jättes seeläbi inimkonna ilma ühisest ja asendamatu kultuuripärandist.

Kuigi seda on tehtud juba iidsetest aegadest alates, on kultuuriväärtuste hävitamine muutunud veelgi laastavamaks alates õhust pommitamise ja kauglaske relvastuse kasutusele võtmisest. I maailmasõjas hävis suur hulk kultuuriväärtusi Belgias ja Ida-Prantsusmaal, kuid II maailmasõja tagajärjed olid veelgi traagilisemad pidevate õhurünnakute, okupeeritud aladelt kultuuriväärtuste väljaviimise ning loomulikult konflikti geograafilise ulatuse ja ajalise kestuse tõttu.

Pärast II maailmasõja lõppu kerkis esile uus oht kultuuriväärtustele, kuna sagesid riigisiseseid ja/või etnilised konfliktid. Selliste konfliktide puhul ei kehti need reeglid, mis tavapärastes riikidevahelistes konfliktides. Nende eesmärgiks on sageli hävitada vastaspoole või vastanduva "etnilise grupi" kultuuripärand. Lisaks muudavad sellise hävitamise kergemaks geograafiline lähedus ja vastastikused teadmised kultuuriväärtustest ja -paikadest, samuti vastaspoole kultuuri tundmine. Näiteks võib tuua kultuuriväärtuste hävitamise endises Jugoslaavias toimunud sõja ajal, kus vastanduv etniline grupp ründas nimelt kultuuriväärtusi, mis ei olnud sõjaliseks objektiks, püüdes niimoodi hävitada vastase "etnilise" kultuuri sümboleid või mälestusmärke. Eriti ilmekate näidetena võib tuua Dubrovniku vanalinna pommitamise Horvaatias või Mostari silla hävitamise Bosnia-Hertsegoviinas. 2001. aasta märtsis hävitasid Talibani väed Buddha kujud Bamianis, Põhja-Afganistanis.

Eelpool toodu näitab selgelt, kui oluline on parandada kultuuriväärtuste kaitset, eriti etniliste siseriiklike konfliktide puhul. Kuid samas tuleb ka sellist tüüpi konfliktide puhul järgida samu kaitsenõudeid, mis on kirjas relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi 1954. a konventsiooni igavikulises sõnumis, mida sageli reaalse konflikti käigus eiratakse: "... iga rahva kultuuriväärtustele tekitatav kahju tähendab kahju kogu inimkonna kultuuripärandile, sest iga rahvas annab oma panuse maailmakultuuri".

Rahuvalvajakad peavad samuti silmitsi seisma eelpool mainitud relvakonfliktide käigus toimunud kultuuriväärtuste hävitamise tagajärgedega ning sellega, et kurjategijad kasutavad ära rahutagamisope-

ratsioonide algusperioodi, mil rahuvalvajad ei suuda veel võidelda kõigi neile esitatud väljakutsetega, eriti nendega, mis puudutavad kultuuriväärtuste ja artefaktide kaitset, nagu on kahjuks näidanud NATO vägede kogemus Kosovos 1999. aastal. Mõnikord on rahuvalvajad lihtsalt liiga väsinud, et selliste asjade vastu võidelda. Keerukad rahutagamisoperatsioonid hõlmavad tegelikult lõpmatul hulgal ülesandeid, mis on kaugel tavapäraste sõjaliste operatsioonide ülesannetest. Üks sellistest on kultuuriväärtuste kaitse, mis vajab erilist tähelepanu. Järgnevalt on antud mõned juhised teemale lähenemiseks, mis töötati välja rahvusvaheliste ekspertide poolt 2006. aastal Bregenzis, Austrias. Juhised on koostatud ja mõeldud kasutamiseks mitte ainult juriidilistele nõustajatele, vaid ka sõjaliste plaanide ja poliitikate väljatöötajatele. Kuigi antud dokument ei anna vastust kõigile juriidilistele küsimustele ega kata kõiki tegevusvaldkondi, loodavad ja ootavad autorid siiski, et see annab juhiseid selle kohta, kuidas identifitseerida, analüüsida ja lahendada juriidilisi ja muid küsimusi, mis kerkivad esile seoses kultuuriväärtuste kaitsega rahutagamisoperatsioonide ajal.

BREGENZI DOKUMENT

Sõjalised operatsioonid ja nende tagajärjed on endaga sageli kaasa toonud asendamatu kultuuriväärtuste hävitamise, mis ei ole kaotuseks mitte ainult kohalikele elanikele, vaid ka kogu inimkonna kultuuripärandile. Selliste kaotuste tähtsuse tunnustamiseks võeti 1954. aastal vastu relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsioon.

Samal ajal võeti vastu ka protokoll, milles käsitletakse vallasmälestiste kaitset okupeeritud aladel. Kultuuriväärtuste kaitsmise õigusliku külje parandamiseks võeti 1977. aastal vastu kaks lisaprotokoll 1949. aasta Genfi konventsioonidele. Kajastamaks kultuuriväärtuste kaitse reeglites toimunud arenguid, võttis rahvusvaheline üldsus 1999. aastal vastu relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsiooni teise protokoll.

1998. aastal võeti vastu Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma Statuut, mis sätestas individuaalse kriminaalvastutuse kõigil poliitilistel ja sõjalistel tasanditel rünnakute tahtliku suunamise eest kaitstud hoonete ja mälestusmärkide vastu. Lisaks eelnevale võeti 2003. aastal vastu konventsioon vaimse kultuuripärandi kaitse kohta, et täita tühikut vastava pärandi kaitsel.

Rahvusvaheline humanitaarõigus ei ole sätestatud üksnes rahvusvahelistes konventsioonides (lepingutes), vaid ka rahvusvahelises tavaõiguses. Rahvusvaheline tavaõigus, mida aktsepteeritakse kui kirjutamata seadust, sünnib riikide praktikas ning selle raames on välja kujunenud ka konkreetselt kultuuriväärtuste kaitset puudutavad sätted:

1. Konflikti iga osapool peab austama kultuuriväärtusi.
2. Keelatud on tegevused, mis võivad põhjustada nende kultuuriväärtuste purunemist või kahjustumist, millel on iga rahva kultuuripärandile suur tähtsus, kui seda just ei nõua tungiv sõjaline vajadus.
3. Konflikti iga osapool peab kaitsma kultuuriväärtusi.

4. Okupeeriv pool peab takistama kultuuriväärtuste ebaseaduslikku väljaviimist okupeeritud territooriumilt ja tagastama ebaseaduslikult väljaviidud varad okupeeritud riigi pädevatele ametivõimudele.

Rahvusvahelised organisatsioonid, näiteks UNESCO, Rahvusvaheline Punase Risti Komitee, valitsusvälised organisatsioonid, jms on kaasa aidanud rahvusvahelise humanitaarõiguse levitamisele ja järgimisele üldises plaanis ning eriti kultuuriväärtuste kaitse osas. Toetuse ja abi paremaks osutamiseks on välja töötatud sellised dokumendid nagu "Euroopa Liidu suunised rahvusvahelise humanitaarõiguse (IHL) järgimise edendamiseks" (2005), "NATO STANAG¹ 2449 LO – Koolitus relvakonfliktide õiguse alal" (2003) ja "ÜRO peasekretäri büllötään: Rahvusvahelise humanitaarõiguse järgimine ÜRO jõudude poolt" (1999).

2. Eesmärk ja reguleerimisala

Selle ettekande eesmärgiks on tõsta Euroopa Liidu [ÜRO/NATO] poliitiliste ja sõjaliste otsustajate ja vastavate institutsioonide, juriidiliste isikute ja relvajõudude ning kolmandate riikide ja, kus kohane, ka valitsusväliste esindajate teadlikkust kultuuriväärtuste kaitsmise kohta relvastatud konflikti korral ja teistes olukordades, mis ei vii relvastatud konfliktini, k.a kriisiohje operatsioonid [rahutagamisoperatsioonid, kriisitõrjeoperatsioonid]. Kultuuriväärtuste kaitsmine peab olema tagatud igal ajal. See rõhutab Euroopa Liidu [ÜRO/NATO] kohustust arusaadavalt ja järjekindlalt edendada rahvusvahelise humanitaarõiguse järgimist.

Käesolev ettekanne on suunatud kõigile otsuste langetajatele Euroopa Liidus [ÜRO/NATO] selles osas, mis puudutab nende vastutus- ja pädevusalasse kuuluvaid küsimusi. Kultuuriväärtuste kaitset on võimalik tagada vaid siis, kui tsiviilisikud ja sõjaväelased teevad tihedalt koostööd. Seetõttu peaksid antud ettekandes toodud arvestama eriti:

- kompetentsed rahvusvahelised poliitilised jõud (EL Nõukogu, EL Komitee) [ÜRO Arenguprogramm, Põhja-Atlandi Nõukogu];
- operatsioone kavandavad sõjaväelased ja tsiviilisikud;
- operatsioonialal asuvate vägede esindajad;
- operatsioonialal asuvate rahvusvaheliste ja valitsusväliste organisatsioonide esindajad;
- kohalikud tsiviilelanikud ja sõjaväelased;
- konflikti osapooled.

3. Tegevusjuhised, mida tuleks arvestada operatsioonide planeerimisel

a. Kultuuriväärtuste kaitsmine nõuab muuhulgas ka

- nende ametkondade määramist, kes vastutavad kultuuriväärtuste kaitse eest;

¹ Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni standardimiskokkulepe – Toim.

- ettevaatus- ja ennetusabinõude, nagu näiteks kultuuriväärtuste säilitamine ja hooldamine ning nimekirjade koostamine ja kaasajastamine, planeerimist ja rakendamist;
- operatsioonidega seotud kulude mõju planeeritud eelarvele;
- spetsiaalselt koolitatud personali, näiteks kultuuriväärtuste kaitse ohvitseride, määratlemist;
- piisavat koolitust personali kaitse meetmete kohta enne missiooni algust.

b. Olukorra analüüsimisel tuleb muuhulgas arvesse võtta järgnevaid tegureid:

- kultuuriväärtuste identifitseerimine ja kindlakstegemine;
- kultuuriväärtuste klassifitseerimine;
- kultuuriväärtuste seisundi hindamine;
- võimaliku ohu põhjalik hindamine;
- meetmed, mida tuleb rakendada erinevates olukordades.

c. Kultuuriväärtuste kaitsmist tuleb hoolikalt planeerida operatsioonide käigus järgmistel juhtudel:

- sõjategevuse jätkumine;
- rahutused ja vastuhakud;
- kultuuriväärtuste hävitamine etnilise puhastamise käigus;
- looduslikud ja inimeste poolt põhjustatud katastroofid.

d. Planeerimise faasis peavad sellega tegelevad tsiviilisikud ja sõjaväelased arvestama siseriiklike ja rahvusvaheliste organite palveid, eriti UNESCO ja valitsusväliste organisatsioonide soove kultuuriväärtuste säilitamise, hooldamise, nimekirjade koostamise ja kaasajastamise osas.

e. Arvestada tuleks ka täiendavaid vajadusi lisatööjõu (nt kvalifitseeritud personal) ja logistilise abi (nt transport, kaardid, ehitusmaterjal ja seadmed, kaitsetähised) osas.

4. Spetsiifilised ülesanded/kohustused operatsiooni ajal operatsioonialal

a. Tuleb luua alaline tsiviil-militaarne sidepidamisstruktuur, nagu näiteks ühiskomisjon, mis koosneb tsiviilisikutest, sõjaväelastest ja rahvusvahelistest ekspertidest ja tegeleb kultuuriväärtuste kaitse koordineerimisega, jälgimisega ja kontrollimisega operatsioonialal; nende kultuuriväärtuste identifitseerimisega, mis on erikaitse ja tõhustatud kaitse all; hädaabinõude planeerimisega vara kaitseks tulekahju, varingute või muu ohu eest; vallasmälestiste evakueerimise ettevalmistamisega või sellise vara nõuetekohase kaitsmisega kohapeal; kultuuriväärtuste kaitsmise eest vastutavate pädevate ametiasutuste määramisega; rahvusvahelises peakorteris kultuuriväärtuste kaitsmiseks loodava varakambri asutamise vajalikkuse väljaselgitamisega; kultuuriväärtuste ebaseadusliku väljaviimise takistamisega.

b. Üksikasjalikud meetmed, mida tuleb rakendada:

- kultuuriväärtuste nimekirjade koostamine ja kaasajastamine, mida täiendavad digifotod, mikrofilmid ja digiteeritud dokumendid ning hoonete projektdokumentatsioon;
- operatsioonialal asuvate kultuuriväärtuste kaardi koostamine;
- kaasatud personali poolt rakendatud meetmete dokumenteerimine;
- erakorraliste plaanide koostamine vara kaitseks rahutuste, vastuhakkude ja korrarikkumiste ning etnilise puhastuse ja looduskatastroofide eest;
- evakuatsiooniplaanide koostamine;
- strateegia väljatöötamine juhiks, kui rahvusvahelised vaatlejad külastavad kultuuriväärtusi rahvusvahelise operatsiooni ajal.

c. Inimressursside ja logistilise (k.a finants) abi kaasamine:

- turvalisuse tagamiseks (valve, tarad);
- transpordi, varjendite jms tagamiseks;
- muudevahenditega (valgustus, tööjõud, küte, rajatised hädaolukordadeks, dokumentatsioon, jms) abistamiseks.

d. Koolitus ja sellega seonduvad treeningud:

- operatsiooni käigus rakendatavate üksuste ühine koolitus;
- spetsiaalse, kultuuriväärtuste kaitsega seonduva sätte lisamine JÕU KASUTAMISE JUHISDOKUMENTI;
- spetsiaalse, kultuuriväärtuste kaitsega seonduva sätte lisamine komandöridele mõeldud ABIMATERJALIDESSE;
- spetsiaalse, kultuuriväärtuste kaitsega seonduva sätte lisamine SÕDURIKAARDILE;
- kultuuriväärtuste kaitsega seonduva juhisdokumendi väljaandmine;
- kultuuriväärtustega seonduva koolituse läbiviimine ja/või selle korraldamises abistamine kohapeal;
- koolituse läbiviimine tõsielu situatsioone matkivates olukordades.

5. Individuaalne kriminaalvastutus

Rahvusvaheline humanitaarõigus loob aluse nii tsiviil- kui ka sõjaväe poolt vastutavatele isikutele surve avaldamiseks ja nende karistamiseks reeglite rikkumise eest individuaalse kriminaalvastutuse põhimõttel. Individuaalselt vastutavad on ka hierarhilisel tasandil kõrgemal positsioonil olevad isikud juhul, kui nad ei suutnud rakendada meetmeid vältimaks rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumist oma alluvate poolt. See hõlmab järgmisi isikuid:

- Euroopa Liidu Nõukogu, Poliitika ja Julgeolekukomitee ja Sõjalise Komitee esindajad [ÜRO Arenguprogramm, Põhja-Atlandi Nõukogu, NATO Sõjaline komitte];
- eriesindajad ja missioonide juhid;

- operatsioonide ülemad, väeülemad;
- taktikalised ülemad maapealsetes operatsioonides;
- relvajõudude individuaalliikmed;
- kompetentsete tsiviiljõudude esindajad;
- muud tsiviilisikud ja sõjaväelased.

6. Lõpetuseks

Kultuuriväärtused on olulised mitte üksnes iga riigi tasandil, vaid ka rahvusvahelise üldsuse jaoks tervikuna. Kultuuriväärtuste kaitsega seonduvate juriidiliste sätete rakendamine ja austamine ei ole mitte üksnes tsiviilisikute, vaid ka sõjaväelaste kohustus. Selle vastutuse professionaalseks ja usaldusväärseks täitmiseks peab nii tsiviilisikutel kui sõjaväelastel olema välja töötatud süsteem, et tagada kultuuriväärtuste kaitset operatsioonide planeerimisel ja läbiviimisel.

Kuna kultuuriväärtuste kaitse on dünaamiline protsess, siis peab see järgima rahvusvahelise humanitaarõiguse, rahvusvaheliste suhete, poliitika ja sõjapidamise arengut. Käesolev ettekanne on heaks vahendiks rahvusvahelise õiguse sätetega vastavuse arvestamiseks ja järgimiseks kriisiohje operatsioonide ajal [rahutagamisoperatsioonid, kriisitõrjeoperatsioonid].

Kolonel **Michael Pesendorfer** töötab Austria relvajõududes juriidilise nõunikuna. Salzburgi ülikooli doktor õigusteaduses. Pärast sõjaväeakadeemia lõpetamist Viinis töötas Austria relvajõududes mägiküttide pataljonis rühmaülema, kompaniiülema ja S3 ohvitserina. Töötanud samuti Brüsselis Euroopa Liidu sõjalises staabis nõunikuna, Euroopa Liidu vägede (EUFOR) juriidilise peanõunikuna Bosnias ja Hertsegoviinas. Osalenud mitmetes Euroopa Liidu ja NATO operatsioonides. Mitme rahvusvahelist humanitaarõigust käsitleva raamatu autor.

Rahvusvaheliste ja riigiseste relvakonfliktide mõju kultuuriväärtustele ning rahutagamisoperatsioonidele

Kahe või enama vastaspoole vahel toimuvad sõjad, kokkupõrked ja konfliktid on endas alati kehastanud tõsist ohtu nende osapoolte territooriumidel asuvatele kultuuriväärtustele. Kahjuks päädib see üsna tihti suure hulga kultuuriväärtuste (nii kinnis- kui vallasmälestiste) hävitamisega, jättes nõnda ehitismälestiste, religioossete paikade, muuseumide, raamatukogude, arhiivide ja muude oluliste paikade hävitamisega inimkonna ilma ühisest ja asendamatu kultuuripärandist.

Kuigi seda on tehtud antiikajast alates, on kultuuriväärtuste hävitamine õhurünnakute ja kaugrelvade kasutuselevõtuga veelgi laastavamaks muutunud. Esimeses maailmasõjas hävitati Belgias ja Ida-Prantsusmaal suur hulk kultuuriliselt olulisi paiku, kuid II maailmasõda osutus veelgi traagilisemaks, kuna pommitused ja okupeeritud aladelt kultuuriobjektide väljaviimine muutus regulaarseks, rääkimata konflikti geograafilisest ulatusest ja ajalisest kestusest.

Pärast II maailmasõda hakkas kultuuripärandit ohustama rahvuslike ja/või etniliste konfliktide kasv. Need ei allu enam traditsioonilistele riikidevahelise konfliktide puudutavatele reeglitele ning nende eesmärgiks ongi tihti just vastase või teise etnilise grupi kultuuripärandi hävitamine. Seda lihtsustab geograafiline lähedus ja asjaolu, et mõlemad vaenupooled tunnevad kultuuriliselt olulisi paiku võrdselt hästi ning tuntakse ka vastaspoole kultuuri. Seda ilmestab hästi endises Jugoslaavias aset leidnud hävitustöö, kus vastaspool võttis kultuuripärandi, mis ei olnud sõjalises mõttes oluline sihtmärk, meelega sihikule, et hävitada "vastase" kultuuri jäljed ja sümbolid. Eriti kõnekad näited on Horvaatias Dubrovniku linna pommitamine ning Bosnias ja Hertsegoviinas asunud Mostari silla hävitamine. Niisamuti hävitasid Talibani relvajõud 2001. aasta märtsis Bamiyani hiiglaslikud Buddha kujud Põhja-Afganistanis.

Sellised juhtumid tõendavad, et kultuuriväärtuste kaitset on vaja oluliselt tõhustada, seda eriti etnilise dimensiooniga rahvusvaheliste konfliktide puhul. Igal juhul ei tohiks sedalaadi konfliktid olla väljaspool 1954. aasta Haagi konventsiooni nõudeid, mis on küll kokku võetud igavikulisse sõnumisse "iga rahva kultuuriväärtustele tekitatav kahju tähendab kahju kogu inimkonna kultuuripärandile, sest iga rahvas annab oma panuse maailmakultuuri", ent mida tihti tegeliku relvakonfliktikorral ikkagi ignoreeritakse.

Vaimse kultuuripärandi kaitse ja selle olulisus

Karl Habsburg-Lothringen

Liigagi sageli kaldume kultuurist rääkides mõtlema millelegi käegakatsutavale ning eirama seeläbi tohutut vaimse kultuuripärandi valdkonda, kuhu kuuluvad keel, tavad, muusika ja palju muud. Samasugune suhtumine väljendub ka selle teema kajastumises õigusaktides. Veel mõnda aega tagasi puudutas kultuuripärandi kaitse pea eranditult materiaalseid objekte, nagu hooned, esemed, muuseumid ja arhiivid. Seda tõestavad riiklikud ja rahvusvahelised kultuuripärandi nimekirjad.

Piisab sellest, kui heidame pilgu kultuuri definitsioonidele, mis on kohati väga laiahaardelised, et näha, et peaaegu neis kõigis sisaldub vähemalt vihje mittemateriaalsele sfäärile. Näiteks sõör Edward B. Tyleri, kultuuriantropoloogia rajaja definitsioon (1871) kõlab järgmiselt: "Kultuur selle laias etnograafilises tähenduses on kompleksne tervik, mis hõlmab teadmisi, uskumusi, kunsti, moraali, seadusi, tavasid ning muid oskusi ja harjumusi, mille inimene omandab ühiskonna liikmena." Pisut otsekohesemalt väljendas seda mõtet kultuurifilosoof Lord Raglan 1939. aastal: "Laias laastus on kultuur kõik, mida me teeme – ja mida ahvid ei tee!"

Ka UNESCO mainib 2001. aasta kultuurilise mitmekesisuse ülddeklaratsiooni raames "kultuuri vaimseid, materiaalseid, intellektuaalseid ja emotsionaalseid omadusi" ja märgib, et lisaks kunstile ja kirjandusele hõlmab kultuur ka "elustiile, kooselu viise, väärtuste süsteeme, traditsioone ja uskumusi". Sellest võime kergesti järeldada vaimse sfääri olulisust. UNESCO 2003. aasta vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni ratifitseerimisega leidub sellele viimaks käegakatsutav juriidiline alus.

Kultuuri sellisel uuel definitsioonil on muidugi mõju ka sõdurile – mitte üksnes kultuuriväärtuste kaitse ohvitserile, vaid igale rahvusvahelises rahuvalveoperatsioonis osalevale sõdurile. Seda esmajoones seetõttu, et viimastel kümnenditel oleme pidanud tõdema radikaalset muutust relvastatud konfliktide iseloomus – rahvusvahelisest (*inter"national"*) konfliktist rahvusrühmade vahelise (*inter"ethnical"*) konflikti suunas.

Seoses seesuguse uue konfliktivormiga oleme pidanud täheldama ka sõjaliste sihtmärkide muutumist. Rahvusrühmade vaheline konflikt muutub automaatselt võitluseks identiteedi eest või vastu. Identiteedi väljenduseks on alati kultuur. Seega muutub vastase kultuuripärandi hävitamine üha enam sõjategevuse keskpunktiks – selle laastamine kujuneb sõdimisega kaasnevast kahjust konflikti peamiseks eesmärgiks. On märkimisväärne, kuidas näiteks hiljutises Myanmaris konfliktis koondus enamik Yangonis aset leidnud sõjategevusest Shvedagongi, Birma kultuuri sümboli ümber.

Samuti väärrib märkimist, et ÜRO poolt mitu aastat tagasi avaldatud uurimuses jõuti järeldusele, et ainuüksi eelmise sajandi teisel poolel hävis 50% maailma tuhandete aastate jooksul kogunenud

kultuuripärandist turismi, ökoloogiliste katastroofide, saaste, hooletusse jätmise, ent suures osas ka sõja ja relvastatud konfliktide, iseäranis erinevate rahvusrühmade vaheliste konfliktide tõttu.

UNESCO 2003. aasta vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni näol on meil nüüd alates selle ratifitseerimisest 30 liikmesriigi poolt 21. aprillil 2006 juriidiline vahend. (Tänaseks on selle ratifitseerinud juba enam kui 80 riiki.) Seda on nimetatud "elava pärandi" konventsiooniks. Sellisena on see meie kultuurilise mitmekesisuse peatõukejõuks ning selle alalhoidmine tagab jätkuva loomevõime.

Vastavalt konventsioonile väljendub vaimne kultuuripärand (edaspidi lühidalt VKP) muuhulgas järgnevates valdkondades:

- suulised traditsioonid ja väljendusvormid, muuhulgas keel kui vaimse kultuuripärandi edasiandmise vahend;
- esituskunstid (nagu pärimusmuusika, tants ja teater);
- kogukondlik tegevus, rituaalid ja pidulikud sündmused;
- looduse ja kõiksusega seotud teadmised ning tavad (tervis jne);
- traditsioonilised käsitööoskused.

2003. aasta konventsioon määratleb vaimset kultuuripärandit abstraktsemalt tavade, esitus- ja väljendusvormide, samuti teadmiste ja oskustena, mida kogukonnad, rühmad ning mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana.

On huvitav märkida, et konventsioon hõlmab VKP definitsiooni alla ka tööriistad, seadmed, esemed ja kultuuriruumid, mis on seotud VKP avaldumisega, luues seega võimalusi edukaks koostööks teiste rahvusvaheliste juriidiliste dokumentidega.

2003. aasta konventsioonis esitatud definitsioon ütleb, et kõnealuse konventsiooniga kaitstav vaimne kultuuripärand

- antakse edasi põlvkonnalt põlvkonnale;
- luuakse kogukondade ja rühmade poolt üha uuesti mõjutatuna nende keskkonnast, kokkupuutest loodusega ja ajaloost (pidev muutus!);
- annab kogukondadele ja rühmadele identiteedi ning järjepidevuse tunde;
- tõstab lugupidamist kultuurilise mitmekesisuse ja inimeste loometegevuse vastu;
- on kooskõlas inimõigusi käsitlevate rahvusvaheliste dokumentidega;
- on kooskõlas kogukondade vastastikuse austuse nõuetega ja jätkusuutliku arenguga.

2003. aasta konventsiooni heakskiitmine oli UNSECO vaimse pärandi kaitsmise nimel tehtud pikaajalise töö kulminatsiooniks. Selle viienda, UNESCO poolt kultuuripärandi kaitsmiseks vastuvõetud juriidilise dokumendi eesmärk on tagada austus vaimse kultuuripärandi vastu ja tõsta teadlikkust selle tähtsusest. Konventsioon nõuab osalisriikidelt ka riiklike meetmete rakendamist oma vaimse kultuuripärandi elujõulisuse tagamiseks ning julgustab neid samal eesmärgil piirkondlikul ja rahvusvahelisel tasandil koostööd tegema.

Sel eesmärgil rajab 2003. aasta konventsioon

- konventsiooniosaliste üldkogu;
- vaimse kultuuripärandi kaitse valitsustevahelise komitee, mis esialgu moodustati 18 konventsiooniosalise esindajatest;
- inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja;
- kiireloomulist kaitset vajava vaimse kultuuripärandi nimekirja;
- vaimse kultuuripärandi kaitse fondi.

Konventsioon ei keskendu siiski vaid nimekirjadele; fondi poolt rahastatud rahvusvaheline abi peaks keskenduma erinevatele programmidele ja projektidele.

Konventsiooniosalised peavad

- rakendama meetmeid oma vaimse pärandi kaitsmise tagamiseks;
- koostama oma vaimse kultuuripärandi riikliku nimekirja.

Järgnevalt sooviksin rääkida mõningatest kaitsemeetmetest.

Konventsiooni osaliseks saades võtab riik kohustuse rakendada vajalikke meetmeid vaimse kultuuripärandi kaitsmise tagamiseks oma territooriumil. Esimeseks osalisriigi poolt kasutatavaks meetmeks peaks olema seesuguse pärandi mitmesuguste elementide tuvastamine ja määratlemine kogukondade, rühmade ja valitsusväliste organisatsioonide abil. VKP tuvastamise tagamiseks palutakse osalisriikidel koostada oma vaimsest kultuuripärandist üks või mitu nimekirja.

Maailempärandi konventsiooni raames koostatud nimekirja ja [enne konventsiooni jõustumist kehtinud inimkonna suulise ja vaimse pärandi] meistriteoste nimekirja edust innustatuna luuakse konventsiooniga rahvusvaheline esindusnimekiri. Nimekirjal on oluline roll VKP parema märgatavuse tagamisel, teadlikkuse suurendamisel selle olulisusest ning kultuurilisest mitmekesisusest lugu pidava dialoogi julgustamisel.

Valitsustevaheline komitee loob, ajakohastab ja avaldab ka kiireloomulist kaitset vajava vaimse pärandi nimekirja. Töötades välja sellesse nimekirja lisamise kriteeriume, peab komitee otsustama, millal peetakse VKP elementi kiireloomulist kaitset vajavaks ja millistel tingimustel saab selle nimekirja lisada.

Konventsioon näeb osalisriikidele ette võimaluse esitada taotlusi rahvusvahelise abi saamiseks programmidele ja projektidele. Valitsustevaheline komitee valib perioodiliselt välja pärandi kaitsmiseks ette nähtud projektid, programmid ja tegevused, mis konventsiooni põhimõtteid ja eesmarke komitee hinnangul kõige paremini kajastavad. Seejuures arvestab komitee arengumaade erivajadustega.

Selle konventsiooni raames VKP kaitsmiseks mõeldud programmide, projektide ja tegevuste rahastamiseks luuakse vaimse kultuuripärandi kaitse fond.

Nimetan nüüd mõned UNESCO VKP alased programmid.

Inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekiri oli 2003. aasta konventsioonile eelnenud õnnestunud programm. Seades eesmärgiks inimkonna vaimse kultuuripärandi mitmekesisuse jagamise, edendamise ja esiletõstmise, tõi see edukalt tuntuks meistriteoste üle kogu maailma.

Nimekirjas on ära toodud

- rahvapärased ja traditsioonilised väljendusvormid, nagu Elche müsteerium Hispaanias (Nit del Alba), Oruro karneval Boliivias, Kesk-Aafrika Aka pügmeede suulised traditsioonid ja palju muud;
- kultuuriruumid, st kohad, kus rahvapärased ja traditsioonilised kultuuritegevused toimuvad kontsentreeritult (jutuvestmise, rituaalide ja pidustuste paigad, turuplatsid jne) või regulaarselt (igapäevased rituaalid, iga-aastased rongkäigud).

UNESCO töö ohustatud keelte vallas

Keeled ei ole mitte üksnes tõhusad ja äärmiselt keerukad suhtlusvahendid, vaid ka kultuuriliste väljendusvormide ja väärtuste kandjad ning seeläbi rühmade ja üksikisikute identiteeti määravad tegurid.

Keeled on alati arenenud ning keelte jagunemist ja kokkusulamist võib paljudel juhtudel pidada loomulikuks nähtuseks. Ometi tundub, et praegusel ajal on keeled hääbumas enneolematu kiirusega. Maailma umbes 6800 keelest on üle 50 protsendi tõsisel ohus. Ainult paarsada keelt ei ole suures ohus või üldse mitte ohustatud. 96-t protsenti maailma keeltest räägib vaid 4 protsenti maailma elanikkonnast.

Keelt peetakse ohustatuks, kui selle kõnelejad kasutavad seda üha vähemates suhtlusvaldkondades ja ei anna seda enam edasi ühelt põlvkonnalt järgmisele. Keele ohustatus võib olla väliste arengute ja (sõjalise, majandusliku, usulise, kultuurilise või haridusalase) poliitika tulemus või ka sisemiste tegurite vili. Sisepingete allikaks on sageli väline surve ning mõlemad takistavad lingvistiliste ja kultuuriliste traditsioonide edasiandmist põlvkonnalt põlvkonnale.

Kõnealuses valdkonnas tegevusi planeerides juhindub UNESCO järgnevatest tekstidest

- UNESCO 2001. aasta kultuurilise mitmekesisuse ülddeklaratsioon
- 2003. aasta vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon
- UNESCO 2003. aasta keelte ohustatuse rahvusvahelisel ekspertkohtumisel heakskiidetud dokument "Keelte elujõulisus ja ohustatus".

UNESCO pärimusmuusika programmid

Muusika ja tants on kesksel kohal väga mitmekesisetes kontekstides, nii meelelahutusena kui ka saate-
na sellistele sotsiaalsetele tegevustele nagu rituaalid, pidulikud sündmused või töö. Pärimusmuusika,

-tants ja -muusikariistad ning nendega seonduvad esemed, näiteks maskid, on ka väärtuste ja identiteedi kandjad ning väljendusvahendid.

Alates UNESCO maailma pärimusmuusika kogu algatamisest 1961. aastal on see olnud UNESCO maailma muusikapärandi edendamise programmi lipulaevaks. Mul oli võimalus oma silmaga tunnistada Kõzõlis Tuvas toimunud UNESCO poolt sponsoreeritud diatoonilise laulu festivali mõju, mis aitas kindlasti taaselustada selle omalaadse kurgulaulu ohustatud kunsti.

Tulevikus määrab UNESCO tegevuse pärimusmuusika ja -tantsu vallas suurel määral 2003. aasta konventsioon. Meistriteoste praktika on juba näidanud, et paljud VKP elemendid, mida liikmesriigid soovivad maailmaga jagada või millele nad paluvad rahvusvahelist abi, kuuluvad tervenisti või osaliselt pärimusmuusika ja -tantsu valdkonda.

Elava inimvara programm püüab õhutada liikmesriike jagama ametlikku tunnustust traditsioonide andekatele edasikandjatele ja harrastajatele ning tagada nende teadmiste ja oskuste üleandmise noorematele põlvkondadele.

Elava inimvara all peetakse silmas inimesi, kellel on äärmiselt kõrgetasemelised teadmised ja oskused konkreetsete vaimse kultuuripärandi elementide esitamiseks ja taasloomiseks. Liikmesriigid valivad need isikud välja vastavate elementide väärtuse põhjal inimvaimu loovuse tõendusena, samuti nende kultuuriliste ja sotsiaalsete juurte, kogukondliku rolli ja hääbumisohu põhjal.

Jaapani rahvuslikust inimvaramu süsteemist inspireerituna muudeti rahvusliku inimvara tiitel Filipiinidel 1992. aastal ühiskondlikuks institutsiooniks ning loodi riiklik kultuuri ja kunstide komitee. Rahvuslikel inimvaradel on kohustus oma teadmisi ja oskusi õpipoiste koolitamise ning muude õpetamiseetodite abil noorematele põlvkondadele edasi anda. Selle kohustuse täitmise võimaldamiseks saavad nad riiklikku toetust. Prantsusmaal loodi 1994. aastal kunstide meistri nimetus. See tiitel antakse kunstkäsitöö erasektoris viljelejatele haruldase ja erakordse oskusteabe kaitsmiseks ning arendamiseks. Kunstide meister saab oma kohustuste täitmiseks toetust kultuuri- ja kommunikatsiooniministeriumilt.

Elevate inimvarade riiklike süsteemide loomise toetamiseks pakub UNESCO välja juhtnööre ning tutvustab mõningaid olemasolevaid süsteeme.

Konventsiooni rakendamise ja edendamise ettevalmistamiseks viib UNESCO läbi mitmeid tegevusi. Näiteks on juba korraldatud ekspertkohtumised järgmistes valdkondades:

- vaimne kultuuripärand ja muuseumid,
- vaimne kultuuripärand ja sugu,
- etnomusikoloogia,
- vaimse kultuuripärandi nimekirjade koostamine

- valikukriteeriumid nimekirjadesse kandmiseks
- vaimse kultuuripärandi dokumenteerimine ja arhiveerimine
- vaimse kultuuripärandi haldamine ja kogukonna kaasamine
- vaimse kultuuripärandi seos turismi ja arenguga.

Samal ajal on käsil või juba lõpetatud mitmete spetsiifiliste valdkondade, nagu suuliste väljendusvormide, rituaalide, muusika ja tantsu ning teiste esituskunstide kaitsmist käsitlevate temaatiliste käsiraamatute koostamine. Koosolekutel kogutud teavet kasutatakse dokumentide eelnõude ettevalmistamisel, mis arutatakse läbi ja kiidetakse heaks konventsiooniosaliste üldkogu poolt ja mille koostab valitsustevaheline komitee.

Riiklikul tasandil tahaksin lühidalt viidata Austria näitele. UNESCO Viini kontoris on üks meie esindaja koostöös vastavate valitsusasutustega pühendunud ainuüksi vaimse kultuuripärandi kaitsmisele. Eelmisel aastal toimusid mitmed konverentsid, muuhulgas teemadel "Euroopa traditsiooniline meditsiin", "Traditsiooniline meditsiin", "Kultuurilised strateegiad ning võimalused loodusõnnetuste ennetamiseks ja nendega toimetulemiseks". Eelpoolmainitud riigiasutusel on ühelt poolt kohustus UNESCOle aru anda, teiselt poolt avalikkust informeerida ja tõsta teadlikkust VKPga seotud teemadest Austrias.

Ma loodan, et olen oma ettekandega suutnud teis äratada vähemalt uudishimu, kui mitte huvi selle köitva konventsiooni vastu. Peaaegu kõik minu kõneldu ja veel palju muud leiata UNESCO kodulehelt aadressil www.unesco.org.

Karl Habsburg-Lothringen on sündinud 11. jaanuaril 1961. aastal Saksamaal Starnbergis. Teeninud kaksteist aastat Austria õhujõududes piloodina; Austria armee kultuuripärandi kaitse ohvitser. Pärast juuraõpinguid Salzburgi Ülikoolis töötas Pan-Euroopa liikumise presidendina. Ajavahemikus 1996–1999 oli Euroopa Parlamendi liige ning Euroopa Rahvapartei inimõiguste ja etniliste gruppide õiguste eeskõneleja. Käesoleval ajal meediaalase konsultatsioonifirma tegevdirektor ning tunnustatud esineja rahvusvahelise humanitaarõiguse ja vaimse kultuuripärandi kaitse alastel konverentsidel.

Vaimse kultuuripärandi kaitse ja selle olulisus

Viimase viiekümne aasta jooksul on relvakonfliktide olemus täielikult muutunud. Teine maailmasõda oli veel endiselt rahvuste ja ideoloogiate vaheline konflikt, kuid tänapäeval on pea kõik konfliktid tingitud rahvuskuuluvuse küsimusest. Rahvusevaheline (*inter "national"*) konflikt on muutunud etniliseks (*inter "ethnical"*) konfliktiks ning seda silmas pidades ei ole kultuuripärand enam teisejärguline rünnakuobjekt, vaid esmane sihtmärk. Enamike sõdade põhieesmärgiks on saanud vastase identiteedi muutmine, assimileerimine või hävitamine. Traditsiooniliste materiaalsete kultuuriobjektide kõrval, nagu kunst, ehitised, arhiivid ja muuseumid, on nüüd rünnakute sihtmärgiks võetud ka vaimsed kultuurilised väljundid – keel, muusika, festivalid, käsitööoskused ja traditsiooniline meditsiin. 2003. aastast on olemas vaimse kultuuripärandi konventsioon, mis jõustus 2006. aasta alguses, kui esimesed kolmkümmend riiki selle ratifitseerisid. Oluline ei ole mitte ainult selle konventsiooni rakendamine praeguseks juba 80s liikmesriigis, vaid ka armeejuhtide ja poliitikute otsuselangetajate teadlikkuse tõstmine konventsiooni tohutust mõjust nende tööle. Hädavajalik on vaimse kultuuripärandi kaitse küsimuste kaasamine sõjaväelaste väljaõppesse ning missiooniplaneerimisse – eriti neile, kes saadetakse rahvalvajajadena rahvusvahelistesse konfliktipiirkondadesse.

Rahvusvaheline konverents

Kultuuriväärtuste kaitse relvakonflikti korral 1954. a Haagi konventsiooni teine protokoll – kuidas seda rakendada?

7 – 8. veebruar 2008, Tallinn, Eesti

Kokkuvõtvad kommentaarid

Stéphane J. Hankins

(1) Me oleme lähenemas konverentsi lõpule ja mul on palutud öelda mõned sõnad viimase pooleteise päeva jooksul peetud arutelude kokkuvõtteks. Detailne ülevaade meie mõttevahetusest ei oleks ilmselt kohane, kuna me oleme tõepoolest läbi arutanud väga palju küsimusi ning kuulnud väga erinevaid arvamusi ja seisukohti, mis on kerkinud esile seoses kultuuriväärtuste kaitsega relvakonflikti korral.

Kui lubate, siis keskenduksin mõnele olulisemale momendile, mis võiks anda vihjeid ja mõtteid edasiseks tegevuseks või mõttevahetuseks nii riiklikul kui ka rahvusvahelisel ja piirkondlikul tasandil.

(2) Eile alustasime oma mõttevahetust hiljutistest konfliktidest ja konfliktijärgsetest olukordadest saadud kogemuste ja õppetundide kirjeldamisega. See lõi vajaliku tausta ja andis veel kord tunnistust sellest, kui vajalik on eelnev planeerimine ning poliitiliste mehhanismide ja nende elluviimise poliitika väljatöötamine kriisiolukordade edukaks lahendamiseks ning kultuuriväärtuste kaitsmiseks vaenutegevuse ja selle tagajärgede eest.

Me tuvastasime terve rea raskeid valikuid, nende seas poliitiliste ja sõjaliste vastandlike huvide lepitamise probleemi. Sellega on seotud nii kultuuripoliitika, kaitsealased, sõjalised ja humanitaarsed kaalutlused kui ka tsiviil-militaarne koostöö kriisiolukordades, seda eriti sõjaliste operatsioonide käigus.

(3) Selles kontekstis oli meil võimalus kuulda Iraagi Muuseumi rüüstamisega seotud sündmustest kahest perspektiivist vaadatuna. Esimene neist keskendus ebaõnnestunud poliitikale ja strateegiale, mis viis ettekandja väitel Iraagi Muuseumi ja arheoloogiliste paikade rüüstamiseni. Teine keskendus sellele järgnenud juurdlustööle ja neile sammudele, mida võttis varastatud muististe päästmiseks ette Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt moodustatud erinevatest ametkondadest koosnev operatiivgrupp. Arutelu lõppes praktiliste ja konkreetsete soovitusetega, kuidas vältida konfliktide järelmõjuna toimuda võivat kultuuriväärtuste rüüstamist ning kuidas võidelda varastatud muististega ülemaailmse salakaubitsemise vastu.

(4) Iraagi Muuseumi rüüstamise analüüs ei olnud mitte üksnes väga huvitav, vaid see lõi ka tausta teisele arutelude voorule, mis oli pühendatud praktilistele kogemustele, mis on omandatud relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitsmiseks ettenähtud rahvusvaheliste reeglite ja nendega seonduvate kohustuste täitmisel eri maades, tulenevalt esmajoones 1954. a Haagi konventsiooni teisest protokollist.

Meile tutvustati rahvusvahelisi juriidilisi norme, mis tuginevad lepingutele, aga peegelduvad ka rahvusvahelises tavaõiguses. Meie kolleeg Jan Hladík UNESCOst andis ülevaate ka teise protokollirakendamise juhendi väljatöötamise käimasolevast protsessist. See andis jällegi tõuke edaspidisteks aruteludeks institutsionaalsete ja praktiliste meetmete ning õiguslike aluste teemal, mis on riiklikul tasandil vajalikud selleks, et viia ellu vastavaid rahvusvahelisi juriidilisi norme.

(5) Seejärel oli meil võimalus kuulda eri riikide kogemustest 1954. a Haagi konventsiooni ja selle teise protokollirakendamisel. Austria, Soome, Eesti ja Itaalia kolleegide kogemustest ning näidetest selgus, et lahendused ja lähenemisviisid võivad olla mitmesugused ja et kultuuriväärtuste kaitsega seotud ülesandeid jagatakse riigiti erinevalt. Enamik esinejaid toetas vajadust koordineerida tegevusi täideviijate ja võimuesindajate vahel, olgu siis tegemist tsiviilisikute või sõjaväelastega. Mitmete riikide kogemuste põhjal on asjaga seotud ministeeriumide ja organisatsioonide vahel loodud koordineerivad mehhanismid, mis on juba tõendanud oma kasulikkust. Näitena toodi hiljuti Eestis kultuuri- ja kaitseministeeriumi vahel sõlmitud vastastikuse mõistmise memorandum, mille eesmärk oli tugevdada koostööd mõlema ministeeriumi vastavate ametkondade vahel valdkondades, mis puudutavad rahvusvaheliste juriidiliste normide järgimist kultuuriväärtuste kaitsel relvakonflikti korral.

(6) Väga oluliseks peeti rahuajal nõutavate ettevalmistavate meetmete koordineerimist riigisisel tasandil.

Selgus, et väga oluline on luua eeldused kultuuriväärtuste edukaks kaitseks enne sõjaliste jõudude sekkumist, ja nagu mitmel korral rõhutati, mitte ainult tsiviil-militaarse koostöö kontekstis.

Mitmed kõnelejad rõhutasid või tõstsid muuhulgas esile järgmisi riiklikke ettevalmistavaid meetmeid, mille abil kooskõlastada kohalik seadusandlus ja tegevus ning 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle kahe (1954. ja 1999. a) protokollisätteid:

- kultuuriväärtuste nimekirjade ettevalmistamine, korrashoid ja regulaarne uuendamine, samuti kultuuriväärtuste klassifitseerimine, kaardistamine ja tuvastamine;
- kinnismälestiste 1954. a Haagi konventsiooni embleemiga tähistamise vajaduse väljaselgitamine;
- teadlikkuse tõstmine kultuuriväärtuste kaitse kohustuse kohta, esmajoones sellele spetsialiseerunud tsiviilisikute, politsei jõudude ja sõjaväelaste koolitamise teel; viidati sellele, et paljudel Euroopa riikidel on olemas vastav kogemus või nad kavatsevad luua spetsiaalseid relvajõudude üksusi, kes annaksid nõu kultuuriväärtuste kaitse osas rahuvalve- või kriisiohje operatsioonide ajal, ning need üksused ei peaks koosnema vaid juristidest, vaid ka kultuuriala spetsialistidest;

- koolituste läbiviimine reeglite kohta, mis käsitlevad kultuuriväärtuste kaitset relvakonflikti korral, institutsionaalsete koolitusprogrammide raames kõigis sõjaväeüksustes, sh sõjalistel õppustel. Mitmel korral rõhutati, et nendest reeglitest arusaamine nii komandöri kui ka sõdurite poolt ei ole üksnes seaduslik kohustus, vaid ka eetiline ja moraalne missioon. See tuleb saavutada juba enne sõjalist sekkumist.

Antud kontekstis pidasid mitmed osalejad oluliseks tõelise poliitilise tahte näitamist ja, mis kõige olulisem, kultuuriväärtuste kaitse selget teostamist ja korraldamist ning kõigi seaduserikkumiste tõhusat karistamist, ka juhul, kui see toimub sõjalise missiooni käigus välisriigis.

(7) Siinkohal sooviksin viidata ühele tähtsale mõttele, mida väljendas täna hommikul dr Franz Schuller, ja kolmeharulisele dilemmale, nagu ta seda nimetas, mille ees seisavad väejuhid lahinguväljal, kus nad peavad ühitama oma kohustuse viia sõjaline missioon edukalt lõpule, minimeerida eelkõige oma vägede kaotusi ja lõpuks kuuletuma ka rahvusvahelise humanitaarõiguse nõuetele.

Seda silmas pidades analüüsiti kõnealust dilemmat, mis on seotud mõningate rahvusvahelises õiguses määratletud võtmeküsimuste ja kesksete mõistete praktilise rakendamise ja järgimisega, eelkõige sõjalise vajaduse erandolukorda, mida ei tohiks, nagu professor Patrick Boylan veenvalt selgitas, tõlgendada või kasutada väejuhi tema kohustustest vabastamiseks.

(8) Lõpetuseks, nende väljakutsete seas, millele tuleb vastu astuda, on, nagu paljud kõnelejad rõhutasid, ka terve rida ülesandeid, mille täitmist nõutakse kohalike võimude poolt. Seetõttu on vastava institutsionaalse ja regulatiivse raamistiku väljatöötamisel oluline ka ajamoment, kuna ülesannete täitmiseks tuleb tagada piisaval hulgal vahendeid ja inimesi.

(9) Meie viimane, tänahommikune arutlustevoor võttis uue suuna, püüdes hinnata nüüdisaegse rahvusvahelise õiguse ja siseriiklike meetmete suutlikkust tulla toime nüüdisaegse sõjapidamise uusimate arengute poolt esitatud väljakutsetega, nagu nn asümmeetriline sõjapidamine või etnilised konfliktid, mis on suunatud teiste rahvuste ja kultuuride kõrvaldamisele ning hävitamisele.

Tõstatati probleeme, mis on seotud valitsusväliste osapoolte vastutusega ning nende kaasamisega kultuuriväärtuste kaitsega seotud rahvusvahelise humanitaarõiguse poolt seatud kohustuste täitmisel. Avaldati erinevaid mõtteid selle kohta, kuidas tugevdada rahvusvahelist korda kultuuriväärtuste kaitsmiseks ja hoidmiseks.

Lõpetuseks tutvustas hr Karl Habsburg-Lothringen hiljuti jõustunud konventsiooni vaimse kultuuripärandi, nagu keel, muusika, pidustused, käsitöö ja traditsiooniline meditsiin, kaitse kohta ning samme uute normide rakendamiseks, esmajoones sõjaväelaste koolitamise ja operatsioonide planeerimise teel.

(10) See võtab laias laastus kokku meie mõttevahetuse ning selle käigus esile kerkinud küsimused ja dilemmad.

Selline kohalike kogemuste ja parimate praktikate vahetamine on kahtlemata väga kasulik ja seda tuleks teha ka üleeuroopalisel ja transatlantilisel tasandil. Kindlasti leidub vahetamist väärt kogemusi, kui mõelda erinevatele probleemidele, mis on seotud kultuuriväärtuste kaitse kohta kehtestatud rahvusvahelise humanitaarõiguse reeglite integreerimisega vägede määrustesse, sõjalisse planeerimisse, sõjalistesse treeningprogrammidesse ja harjutustesse, sõjanduslikesse käsiraamatutesse või lahingutegevuse reeglitesse. Ühistes rahutagamis- või kriisiohje operatsioonides osalevate riikide relvajõud võiksid jõuda ühiste lähenemisviisideni ning omavahel nõu pidada. Teine valdkond, kus saab edukalt ära kasutada siseriiklikku kogemust, on riikide kavatsus luua relvajõududes eriüksusi, kes oleksid spetsialiseerunud kultuuriväärtuste kaitsele.

Meie arutelud annavad minu arvates veenvalt tunnistust sellest, kui oluline on kahe- ja ka mitmepoolselt, aga ka rahvusvaheliste osalejate kaudu vahetada siseriiklikke kogemusi kultuuriväärtuste kaitse alal sõjalise konflikti korral, sh teavet tehniliste meetmete kohta. Siin võivad olulist rolli mängida ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO), Rahvusvaheline Punase Risti Komitee (ICRC) ja teised pädevad rahvusvahelised või kohalikud institutsioonid.

(11) Seega ei ole meie töö siinkohal läbi, vaid dialoogi tuleb jätkata ja arendada ning minu arvates tuleb kindlasti otsida võimalusi koostööks regionaalsel ja piirkondlikul tasandil, isegi kui mõeldakse transatlantilisel või Euroopa Liidu tasandil. Nagu selgitasid meie Austria kolleegid, on eelpool mainitud normide arvestamist peetud oluliseks Euroopa Liidu ühistel sõjalistel operatsioonidel. Euroopa Liidu Nõukogu võttis 2005. aastal vastu direktiivi rahvusvahelise humanitaarõiguse järgmise kohta, kus nõutakse Euroopa Liidu ja selle liikmesriikide tegutsemist selles suunas, et aidata kaasa rahvusvahelise humanitaarõiguse edendamisele ja rakendamisele kohalikul tasandil. Kaaluda võiks ka edaspidist koostööd ja dialoogi Baltimaade või Põhjamaade vahel.

Siinkohal tahaksin ma rõhutada Rahvusvahelise Punase Risti Komitee (ICRC) ja Rahvusvahelise Punase Risti ja Punase Poolkuu Föderatsiooni (IFRC) vankumatut toetust – hõlmates ka Punase Risti ja Punase Poolkuu riiklike ühingute olulist rolli – sellele ettevõtmisele.

(12) Lõpetuseks teen ettepaneku teha hetkeks paus, sulgeda silmad ja kujutada ette Pariisi ilma Jumalaema kirikuta, Ateenat ilma Parthenonita, Tallinna ilma Raekoja platsita, Gizat ilma püramiidideta, Jeruusalemma ilma Templimäe, Al-Aqsa mošee ja Nutumüüriga, Indiat ilma Taj Mahalita, New-Yorki ilma Vabaduse sambata, Moskvat ilma Vassili katedraaliga ja Samarkandi ilma Gur Emiriga. On kujuteldamatu, et sellised imed ja inimloovuse viljad ei oleks enam meiega või et need satuksid inimeste hävitustöö ohvriks. Ja kui meil neid mälestisi enam ei oleks, siis ilmselt oleksime kõik seda meelt, et oleme kaotanud midagi oma identiteedist.

Selle mõttega tahan oma kokkuvõtte lõpetada. Nagu öeldud, meie töö ei ole lõppenud. Kõigil riikidel ja rahvusvahelisel kogukonnal lasub kollektiivne kohustus kaitsta kultuuriväärtusi relvakonflikti korral ja tagada rahvusvahelistest reeglitest kinnipidamine. See on meie ühine ja jagatud eesmärk.

Stéphane J. Hankins on rahvusvahelise humanitaarõiguse juriidiline nõunik Rahvusvahelise Punase Risti Komitee peakorteris Genfis. Alates 1994. aastast on ta samal ametikohal töötanud Zagrebis, Moskvas, Budapestis, Bangkokis, Kuala-Lumpuris. Lõpetanud Pariisi I Ülikooli (Pathéon Sorbonne) õigusteaduskonna ning Praha Kesk-Euroopa Ülikooli õigusteaduskonna. Pidanud loenguid ning teinud uurimustöid Louisiana Ülikooli õigusteaduskonnas, Sileesia Ülikoolis Poolas ning Praha Kesk-Euroopa Ülikoolis. Töötanud vabatahtlikuna Tais kambodža põgenikelaagrites. Osalenud erinevatel valitsustevahelistel nõupidamistel, kus on peateemana käsitletud Haagi konventsiooni ja selle kahe protokolliga rakendamist.

Rahvusvaheline konverents
KULTUURIVÄÄRTUSTE KAITSE RELVAKONFLIKTI KORRAL
Haagi konventsiooni teine protokoll - kuidas seda rakendada?

7.–8. veebruar 2008
Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinn

Korraldajad:
Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium
Eesti Vabariigi Kaitseministeerium

Toetajad:
Ameerika Ühendriikide Saatkond Tallinnas
Eesti Kaitsejõudude Peastaap
Hollandi Kuningriigi Suursaatkond Tallinnas
Rahvusvaheline Punase Risti Komitee
Suurbritannia Saatkond Tallinnas